

**Қазақстан Республикасы Оқу ағарту министрлігі
Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы**

**Тәрбие процесінде кейс технологиясын қолдану бойынша әдістемелік
ұсынымдар**

Астана 2023

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесінің шешімімен баспаға ұсынылды (2023 жылғы 17 наурыз №1 хаттама)

Тәрбие процесінде кейс технологиясын қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023 – 205 бет.

Қазіргі таңда педагог өзін кәсіби жетілдіру және білім алушыларға ақпаратты дұрыс ұсына білуден басқа, оқыту мен тәрбиелеуде заманауи инновациялық технологияларды қолдану дағдыларына ие болуы керек. Педагог оқу-тәрбие процесінде тиімді мүмкіндіктерді пайдалана отырып, білім алушылардың тұлғалық құндылықтарын дамытуға міндетті.

Осы ретте әдістемелік ұсынымдамада тәрбиеге байланысты нақты өмірлік жағдаяттар негізінде құрылған педагогикалық кейс үлгілері мен тапсырмалары ұсынылады.

© Ы.Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2023

Кіріспе

Жылдам өзгеріп жатқан қазіргі заманда педагог өзін кәсіби жетілдіру және білім алушыларға ақпаратты дұрыс ұсына білуден басқа, оқыту мен тәрбиелеуде заманауи инновациялық технологияларды қолдану дағдыларына ие болуы керек. Педагог оқу-тәрбие процесінде тиімді мүмкіндіктерді пайдалана отырып, білім алушылардың тұлғалық құндылықтарын дамытуға міндетті.

Қазіргі уақытта оқыту мен білім беруде заманауи әдіс-тәсілдер мен технологияларды қолданудың тиімділігі зор. Кейс-технологиялардың көмегімен білім беруде тікелей оқыту ерекше орын алады. Бұл әдіс білім беру процесін жақсартуға ықпал ететін түрлі элементтерден тұрады.

Кейстер мен кейс әдісі дегеніміз не?

Кейс (ағылш. case-study, case-жағдай, жағдаят) – бұл белгілі бір саладағы нақты жағдаяттың сипаттамасы: әлеуметтік, экономикалық, медициналық және педагогикалық т.б., әдетте, кейс тек сипаттаманы ғана емес, сонымен қатар белгілі бір проблеманы немесе қайшылықты қамтиды және нақты фактілерге негізделген.

Кейсті шешу ұсынылған жағдаятты талдап, оңтайлы шешім табуды білдіреді. Дәрігер науқасқа диагноз қойып, емдеуді тағайындағанда жағдайды шешеді. Адвокат кейстің бұрмалануын түсініп, клиентке ең жақсы жолды ұсына отырып, кейсті шешеді. Менеджер бизнес-процестің барлық кезеңдерінде кейстерді шешеді: қандай өнімді іске қосу керек, оны қайда сату керек, сатып алушыларды қалай тарту керек, қандай жеткізушілер мен серіктестерді таңдау керек. Ал педагогтер оқу-тәрбие процесінде шынай өмірлік жағдаяттарды шешуде білім алушылармен ұсынылған проблемаларды бірлесе шешеді.

Қазіргі уақытта инновациялар, технологиялар және ақпарат көлемінің даму дәуірінде әр адам кәсібиліктің жеткілікті деңгейіне ие болуы тиіс. Сонымен қатар түрлі іскерлік пен коммуникативті қасиеттерге, тез және дұрыс шешім қабылдау қабілетіне ие болуы маңызды. Әр білім алушы үшін өте маңызды талаптар – бұл топта бірлесіп жұмыс істеу, сыни тұрғыдан ойлау, қысқа уақыт ішінде көптеген ақпаратты өңдеу, сонымен қатар тапсырмаларды шешудің өзіндік әдістерін жасау.

Сынып жетекшісі ата-аналармен ынтымақтастықта білім алушылардың бойында тұлғалық қасиеттерді тәрбиелеу мақсатында кейс-технологиясын қолдану тиімді.

Себебі кейс әдісі – бұл білімді игеруге ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың бойында жаңа қасиеттер мен дағдыларды қалыптастыруға бағытталған әдіс, бұл оларға қарама-қайшылықтарды, проблемаларды шешу және нақты өмірлік жағдайларда оңтайлы шешім табу бойынша тәуелсіз іс-әрекетке дайындалуға көмектеседі.

Әдістің мәні: қатысушылардың әрқайсысы қолда бар білімді, дағдыларды, практикалық тәжірибені және бірлескен күш-жігерді қолдана отырып, жалпы мәселені шешудің өзіндік жолын ұсынады.

Кейс-технологияларды қолданудың өзектілігі: бұл әдіс білім

алушылардың шығармашылық бастамасын, топта бірлесіп жұмыс істеу қабілетін, әрекет ету және шешім қабылдай алу қабілетін дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар алған білімі мен өмірлік тәжірибені оңтайлы үйлестіреді, бұл білім алушының тұлғалық құндылықтарын дамытуда, тәжірибе жинақтауға, үлгі-өнеге алуға жағдай жасайды.

Әдістемелік ұсынымдамада кейстер мен кейс әдісі дегеніміз не? Кейстермен жұмыс істеудің технологиясы қандай? Кейстерді шешу педагогтер мен білім алушылар үшін несімен ұтымды деген сұрақтарға жауап беріледі.

Әдістемелік ұсынымдаманың бірінші бөлімінде кейс технологиясын қолданудың халықаралық және отандық тәжірибесі зерттеліп, ұсынылды.

Тәрбие процесінде кейс технологиясының рөлі тақырыбында ұсынылған екінші бөлімде кейс әдісінің мәні мен мазмұны, оны тәрбие процесінде қолдану технологиялары берілген.

Үшінші бөлімде тәрбие процесінде кейс технологиясын қолдану бойынша білім беру ұйымдарындағы тәрбие ісімен айналысатын директордың тәрбие жұмысының орынбасарлары, сынып жетекшілері, әлеуметтік педагогтер мен педагог-психологтерге әдістемелік ұсынымдар беріледі.

Жалпы кейсті шешу ұсынылған жағдаятты талдап, оңтайлы шешім табуды білдіреді. Әдістемелік ұсынымдамада нақты өмірлік жағдаяттарға құрылған кейстер ұсынылады.

1 Кейс технологиясын қолданудың халықаралық және отандық тәжірибесі

Қазіргі формадағы кейс әдісі 1870 жылдары Гарвард заң мектебінде пайда болды және 1920 жылдардан бастап іскерлік басқаруда өзінің орнын алды. Іскерлік басқару магистрі алғашқы бағдарламаларының оқытушылары кәсіпкерлер емес, ғалымдар болды және олар білім алушыларды тек дәрістер мен оқулықтар арқылы бизнес жүргізуге үйрету мүмкін болмайтынына көздері жетті. Оқулықтарға балама жетекші кәсіпкерлермен және компаниялардың топ-менеджерлерімен сұхбаттар және олардың осы немесе басқа жағдайды қалай шешкені, сондай-ақ олардың қызметіне әсер ететін факторлар туралы олардың негізінде жазылған тапсырмалар болды. Содан бері бизнес жағдаяттарын талдау бизнес мектептерінде болашақ менеджерлерді дайындаудың маңызды элементіне айналды. Гарвард бизнес мектебінің оқытушылары оның таралуына кітаптарды, оқулықтарды, кейстер жинақтарын басып шығару және оқытушыларға семинарлар өткізу арқылы белсенді үлес қосты. Қазір кейс әдістері барлық жетекші бизнес мектептерінде, университеттерде және корпорацияларда қолданылады.

Кейс әдісі алғаш рет ХХ ғасырдың 20-жылдарында Гарвард бизнес мектебінде қолданылды. Мектеп оқытушылары бизнесте аспирантура бағдарламасына сәйкес келетін оқулықтар жоқ екенін тез түсінді. Олардың бұл мәселенің алғашқы шешімі бизнестің жетекші тәжірибелі мамандарымен сұхбаттасу және осы менеджерлердің не істегені, сондай-ақ олардың қызметіне әсер ететін факторлар туралы тапсырмалар жазу болды. Тыңдаушыларға проблемамен танысу, өз бетінше және ұжымдық талқылау барысында шешім табу үшін нақты ұйым өз қызметінде кездескен белгілі бір жағдайды сипаттау берілді.

Гарвард бизнес мектебі оқытудағы case-study әдісінің басымдылығын сақтай отырып, нақты жағдаяттарды талдауға оқу уақытының 90% бөледі.

Кейс әдісі біздің еліміздегі өткен ғасырдың 20-жылдарында белгілі болды («казус әдісі» ретінде). Алғаш экономикалық пәндерде қолданылды.

Кейстің анықтамаларына қатысты бірнеше көзқарастар бар. Оны нақты жағдайдың сипаттамасы ретінде, нақты өмірдің «бөлігі» ретінде қарастыруға болады. Кейс белгілі бір әрекетте пікірталас тудыру, білім алушылардың жағдайды талқылауға және талдауға, шешім қабылдауға итермелеу үшін сипаттаған оқиғалар болуы мүмкін [1].

Кейс әдісін қолдану тарихы қарқынды пайдалану және қолданылмау кезеңдерімен ерекшеленеді. Зерттеудің бұл түрін ең бірінші ерте қолдануды Еуропада, негізінен Францияда бастау алған.

Америка Құрама Штаттарындағы кейс әдісі Чикаго университетінің әлеуметтану кафедрасымен тығыз байланысты болды. 1900 жылдардың басынан 1935 жылға дейін Чикаго мектебі осы салада көрнекті және көптеген әдебиеттердің қайнар көзіне айналды. Кедейлік, жұмыссыздық және қоныстанушылыққа байланысты басқа да жағдайлар жағдаяттық зерттеу

әдістемесі үшін өте қолайлы еді.

Әлеуметтану саласы жағдаяттық зерттеулермен тығыз байланысты болды. Осы әдіс негізінде 1935 жылға дейінгі кезеңде басқа салалардың зерттеушілері бірнеше мәселелерді көтерді. Бұл әлеуметтануды ғылыми етуге бағытталған қозғалыспен сәйкес келді. Бұл зерттеуді әзірлеу және талдау үшін кейбір сандық өлшемдерді қамтамасыз етуді білдірді. Чикаго мектебі осы әдістемемен жетістікке жетіп, танымал бола бастағанда оларға қарсы бірнеше даулы пікірлер туындай бастады. Бұл жағдай кейс-стадиді әдістеме ретінде қаралауға әкелді. 1935 жылы ғылыми әдісті жақтаған Колумбия университетінің профессорлары мен Чикаго мектебі және оның жақтастары арасында қоғамдық дау туды. Нәтижесінде Колумбия университеті жеңіске жетіп, содан бастап кейс-стадиді зерттеу әдістемесі ретінде пайдаланудан бас тартты [2].

Кейс-стади білім беруде көбірек қолданыла бастады. Заң және медициналық мектептер бұл әдісті ұзақ уақыт бойы түрлі оқу жағдайларында қолданды. Бизнес мектептері нақты мысалдарға негізделген оқытуды немесе «белсенді оқытуды» қарқынды жүзеге асырды.

Кейс-стади – бұл білім алушылар бақылайтын, талдайтын, жазатын, жүзеге асыратын, қорытынды жасайтын, жалпылайтын немесе ұсынатын жағдаяттарға негізделген және берілген сценарийлерге сілтеме жасайтын оқыту әдісі (теория емес). Жағдаяттық зерттеулер талдау және талқылау құралы ретінде жасалып, қолданылады. Олардың жоғары білім беруде, әсіресе бизнес пен құқықтануда қолдану дәстүрі ертеден бастау алған.

Кейстер көбінесе нақты оқиғаларға негізделген, бұл оларға шынайы сезім береді. Кейс әдісінде модельдеу элементтері бар, бірақ білім алушылар қатысушыларға қарағанда бақылаушылар ролінде болды. Зерттеуді қажет ететін және түрлі көзқарастардан талдауды ынталандыратын жеткілікті мәліметтер беріледі. Олар проблемаларды шешуші орынға қояды. Білім алушылар материалдарды зерттеуге белсенді қатысады, олардың проблемаларын, дилеммаларын және жанжалды жағдайларын анықтайды.

Кейс бір немесе бірнеше болуы мүмкін. Оқшауланған жағдаяттар теорияны растау немесе қарсы пікір айту үшін, сондай-ақ ерекше немесе экстремалды жағдайды ұсыну үшін қолданылады.

Жеке үлгідегі зерттеулер бақылаушы бұрын болмаған құбылысқа қол жеткізе алатын экспозициялық жағдаяттар үшін де өте қолайлы. Оқшауланған жағдаяттар ақпараттың бұрмалануын болдырмау және тергеушінің дәлелдемелерге қол жетімділігін арттыру үшін мұқият зерттеуді қажет етеді. Бұл зерттеулер біртұтас немесе ендірілген болуы мүмкін, соңғысы бір жағдайды зерттеу бірнеше талдау бірлігін қамтыған кезде орын алады.

Бірнеше үлгідегі зерттеулер логикаға сәйкес келеді. Мұны зерттеуге қосу үшін популяциядан іріктеу жүргізілген кезде іріктеу логикасымен шатастыруға болмайды. Іріктеудің бұл түрі кейс-стадиде орынсыз.

Әрбір жеке кейс «тұтас» зерттеуден тұрады, онда фактілер әртүрлі декеккөздерден жиналады және осы фактілер негізінде қорытынды жасалады.

Шетел ғалымдарын «Кейс әдісі деген не және ол қалай болуы керек» деген

сұрақтар жиі мазалады. Роберт Инь «кейс-стади зерттеушілерінің оқырман тәжірибесіне қалай үлес қосуы олардың білім мен шындық туралы түсініктеріне байланысты» деген пікірді ұстанады. Ч. Мерриам тұрғысынан конструктивизм және экзистенциализм (детерминизм емес) сапалы кейс-стадиді бағыттайтын және хабардар ететін гносеологиялар болуы керек, өйткені «қазіргі заманғы сапалы зерттеушілердің көпшілігі білімді анықталғаннан гөрі құрастырылған деген пікірде» болды.

Ғалымдар зерттеу әдісі ретінде кейс әдісін қолдайтындығын көрсетеді. Болжам – тарих, эксперимент және сауалнамалар сияқты басқа зерттеу стратегиялары жағдайды зерттей алмайды. Сондықтан оларға case study деп аталатын мүлдем жаңа «кешенді зерттеу стратегиясы» қажет болды.

Инь тұрғысынан кейс-стади – бұл қызығушылық құбылысына қатысты «қалай» немесе «неге» мәселелерін шешу арқылы жоғарыда аталған анықтамаға сәйкес келетін жағдаятты немесе жағдаяттарды зерттейтін эмпирикалық зерттеу.

Ч. Мерриамның айтуы бойынша кейс-стадидің анықтаушы сипаттамасы – бұл жағдаятты ажырату. Оның анықтамасы Смиттің бұл кейске шектеулі жүйе интеграцияланған жүйе ретіндегі көзқарасына сәйкес келеді. Ол «кейсті бірлік, айналасында шекаралар бар бірлік» деп санайды. Содан кейін кейс адам, бағдарлама, топ, нақты саясат және т.б. туралы болуы мүмкін. Майлз мен Хуберман) «жағдаятты шектеулі контексте болатын белгілі бір түрдегі құбылыс ретінде» түсіндіреді [3].

Кейс-стади анықтамасына келетін болсақ, Ч. Мерриам сапалы кейс-стадиді «бағдарлама, мекеме, тұлға, процесс немесе әлеуметтік бірлік сияқты шектеулі құбылыстың қарқынды, тұтас сипаттамасы және талдауы» деп түсіндіреді.

Кейс-стади әдісін кейс жұмысынан, кейс-әдісінен, тарихынан (case records) одан әрі ажырату үшін ол оның ерекше айрықша белгілерін атап көрсетеді:

- *партикуляристік* (ол белгілі бір жағдайға, оқиғаға, бағдарламаға немесе құбылысқа назар аударады);

- *сипаттамалық* (ол зерттелетін құбылыстың бай, көлемді сипаттамасын береді);

- *эвристикалық* (бұл оқырманның зерттелетін құбылысты түсіндіреді).

Кейс-стадиді заңды зерттеу стратегиясы ретінде қолдайтын Инь сияқты, Мерриам да кейс-стадидің нақты анықталған және жақсы құрылымдалған зерттеу әдістемесіне айналуына көмектесуге жауапты, өйткені ол оның ерекшеліктерін көрсетеді, осылайша зерттеушілер оны басқа сапалы зерттеу әдістемелерінен бөлек зерттеу стратегиясы ретінде пайдалана алады деп таныды.

Кейс-стади жүргізетін зерттеушілер зерттелетін жағдаятты оның барлық күрделілігі мен толықтығымен қамту үшін өз деректерін көптеген дереккөздерден алуға міндетті деп санайды. Деректерді жинау құралдарына келетін болсақ, олар ұстанатын гносеологиялық дәстүр олардың таңдауына және бүкіл деректерді жинау процесін қалай елестететініне әсер етеді.

«Басқа зерттеу стратегияларынан айырмашылығы, «жағдаяттық зерттеулерге арналған ғылыми жобалардың жан-жақты каталогы әлі

әзірленбеген» деген қорытындыға келеді. Осылайша, олар зерттеу сұрақтарын құрудан бастап алдыңғы теориялық ережелерді ескере отырып, деректерді жинауға және талдауға дейін бүкіл зерттеу барысы туралы есеп беруге дейін зерттеу процесінің әрбір кезеңіне өте мұқият көзқараспен дизайнды қалыптастыруға нақты түбегейлі және жан-жақты тәсілді ұсынады [4].

Дизайнды мәні бойынша «эмпирикалық деректерді зерттеудің бастапқы зерттеу сұрақтарымен және түптеп келгенде оның қорытындыларымен байланыстыратын логикалық реттілік» ретінде анықтау дегенді айтты [5].

Кейс-стади зерттеушілері қолдана алатын дизайнның төрт түрін ұсынады. Оларға:

- біртұтас дизайн;
- біртұтас кіріктірілген дизайн;
- интегралды дизайн;
- бірнеше кіріктірілген дизайн кіреді.

Біртұтас жобалар бір талдау бірлігін қажет етеді, ал кіріктірілген жобалар бірнеше талдау бірлігін қажет етеді. Инь тұрғысынан кейс әдісі бес компоненттен тұрады:

1. зерттеу сұрақтары;
2. оның ұсыныстары;
3. талдау бірлігі (бірліктері);
4. деректерді сөйлемдермен байланыстыратын логика;
5. нәтижелерді түсіндіру критерийлері.

Кейстерді әзірлеу кезінде зерттеуші бұл компоненттердің бір-бірімен өзара байланысты және дәйекті екендігіне көз жеткізуі керек.

Инь жағдаяттық зерттеу әдісіндегі деректерді талдау кезеңдерін жоспарлауға қатысты төртінші және бесінші компоненттерге ерекше назар аударады.

Ол сондай-ақ кейс зерттеушілеріне осы «ең аз дамыған компоненттерді» өте адал және қатаң түрде жоспарлауға кеңес береді, осылайша олардың зерттеулері аналитикалық операцияларға берік негіз болады.

Инь кейс әдісін қалай сипаттайтыны туралы тағы бір ескерту ретінде кейс сапасын арттыруда төрт критерий бойынша бағалауды ұсынады:

- құрылымның жарамдылығы;
- ішкі жарамдылығы;
- сыртқы жарамдылығы;
- сенімділігі.

Зерттеу процесінің әр кезеңінде осы жағдайларды барынша арттыру жағдаяттық зерттеулердің қатаң және сенімді нәтижесін шығару зерттеушілердің міндеті.

Кейс-стади әдісі үшін шынымен қатаң және құрылымдық дизайнды ұсынатын Инь зерттеуінің айырмашылығы, икемді дизайнды қолдайды, бұл зерттеушілерге дизайннан зерттеуге ауысқаннан кейін де үлкен өзгерістер жасауға мүмкіндік береді. Ол ұсынатын жалғыз бастапқы жоба зерттеу сұрақтарының дамуына әкелетін мәселелер мен проблемалық мәселелерге

қатысты. Ғалымның көзқарасы бойынша зерттеушілер «мәселелерді күрделілік пен контекстке назар аудару үшін тұжырымдамалық құрылым ретінде пайдаланады... өйткені проблемалар бізді бақылауға, тіпті кейс мәселелерін, жанжалды көріністерді, адам мазасыздығының күрделі алғышарттарын анықтауға жетелейді [6].

Кейс әдісінің екі түрін бастауға қатысты маңызды кеңес береді: «ішкі кейс әдісі үшін басым кейс және ең маңызды кейс.

Инструменталды кейс әдісі үшін мәселе басым; «біз басым мәселелерден бастаймыз және аяқтаймыз» [6] деректерді жинау мен талдауды қашан бастау керектігін зерттеу процесінің нақты нүктесін көрсетпесе де, оның зерттеу сұрақтарына қатысты ұсыныстары кейс зерттеушілеріне «бақылау, сұхбат және құжаттарды шолуды құрылымдауға көмектесетін» екі немесе үш өзекті немесе дамыған проблемалық сұрақтардың (зерттеу сұрақтарының) жиынтығы қажет екенін атап көрсетеді» [6]. Кейс әдісінің айқын икемділігі оның «прогрессивті фокус» тұжырымдамасын қабылдауынан туындайды, оны алғаш рет А. Гамильтон ұсынған. Бұл түсінік «зерттеу барысын алдын-ала жоспарлау мүмкін емес» деген болжамға негізделген [7]. Ол Иннің пікіріне қарама-қайшы келді. А. Гамильтон «кейстік зерттеу жүріп жатқан кезде кезең-кезеңге өту проблемалық аймақтар біртіндеп нақтыланып, қайта анықталғаннан болады» деп атап өтті [6]. Жаңадан бастаған зерттеушілер Иннің «икемді» тәсілі туралы білгенде, олар оны қолайлы деп санауы мүмкін, өйткені Инь тәсілі көп дайындықты қажет етпейді.

Мысалы, Ч. Мерриам (1998) «мақсатты іріктеу әдетте деректерді жинауға дейін жүреді, ал теориялық іріктеу деректерді жинаумен бірге жүзеге асырылады» деп болжайды [7]. Бұл ұсыныс Инь тұрғысынан қабылданбайды, өйткені ол кейс әдісін әзірлеу деректерді жинаудан бұрын болуы керек дейді. Ал өзге ғалымдар сапалы кейс-стади үшін іріктеу стратегиялары немесе процедуралары туралы айтпайды керісінше, ол сапалы дәстүрдің ерекшелігі ретінде қарастыратын деректерді жинауды бастау нақты нүктені анықтамайды дегенді айтты.

Шетел ғалымдары деректерді жинау кейс әдісін жүргізетін зерттеушілер зерттелетін жағдаятты, оның барлық күрделілігі мен толықтығымен қамту үшін өз деректерін көптеген дереккөздерден алуға міндетті деп санайды.

Инь дәлелдемелердің сандық және сапалық көздерін біріктірудің жақтаушысы болады, өйткені ол оларды бірдей пайдалы деп санайды, ал Мерриам тек сапалы деректерді пайдалануды ұсынады. Зерттеуші кейс-стадиді әзірлеу кезінде орындауы керек процедураларды сипаттағаннан кейін, Инь нақты деректерді жинау процедуралары талқыланғанға дейін дайындық қадамдарын немесе деректерді жинауды жоспарлау кезеңін түсіндіреді.

Кейс әдісінің талаптары кез-келген басқа зерттеу стратегиясына қарағанда әлдеқайда жоғары. Өйткені ол «кейс мазмұнына да, орындалатын процедураларға да қатысты деректерді жинау, шешімін шығаруға, нақтылауға көмектеседі» деп болжайды [8].

Жалпы принциптерге:

- бірнеше дәлелдеу дереккөздерін (екі немесе одан да көп

дереккөздерден алынған конвергентті дәлелдер, пайдалану жатады;

- кейс-стади дерекқоры;
- дәлелдемелер тізбегі (деректер жинаған сұрақтар арасындағы айқын байланыстар және «бастапқы зерттеу сұрақтарынан бастап кейс әдісінің соңғы қорытындыларына дейінгі кез келген дәлелдердің қорытындысын қадағалауға» көмектесетін тұжырымдар [9].

Бұл «іргелі принциптер», ол атап өткендей, деректерді тексеруге ықпал етеді, бұл сұраныстың сапасын арттырады.

Шетел тәжірибесінде кейс әдісін қолдану бойынша (В. Дэвиденко мен Н. Федянин келтірген) жіктеу:

- қосымша ақпараттың минималды мөлшерін беретін құрылымдық жағдай; онымен жұмыс істегенде білім алушы белгілі бір модельді немесе формуланы қолдануы керек; осы типтегі тапсырмалардың оңтайлы шешімі бар;

- әдетте мәтіндері он парақтан және қосымшалары бір-екі парақтан тұратын шағын эскиздер; олар тек негізгі ұғымдармен таныстырады және оларды талдау кезінде білім алушы өз біліміне де сүйенуі керек;

- 50 бетке дейінгі үлкен құрылымдалмаған жағдаяттар – бұл тапсырмаларының барлық түрлерінің ішіндегі ең күрделісі; олардағы ақпарат өте егжей-тегжейлі және ішінде мүлдем қажет емес ақпараттарда бар; керісінше, талдау үшін ең қажетті ақпаратты алу мүмкін емес; білім алушы мұндай «алдауды» танып, айла-тәсілін тауып, олармен күресуі керек;

- білім алушылардың бұрыннан үйренген теориялық білім мен практикалық дағдыларды қолдану ғана емес, сонымен қатар білім алушылар мен мұғалімдердің зерттеуші рөлін атқара отырып, жаңаны ұсынуы [10].

Кейбір ғалымдар кейстерді «жанды» және «жансыз» деп санайды. «Жансыз» жағдаяттарға талдауға қажетті барлық ақпаратты қамтитын жағдайларды жатқызуға болады. Кейсті «жандандыру» үшін білім алушылар оны талдау барысында қосымша ақпарат іздеуге итермелейтіндей етіп құрылуы керек. Бұл тәсіл кейстің дамуына және ұзақ уақыт бойы өзекті болып қалуына мүмкіндік береді [11].

Ресейде бұл әдісті Ю.Д. Красовский, Г.А. Брянский, Ю.Ю. Екатеринославский, О.В. Козлова, В.Я. Платов, Д.А. Поспелов, О.А. Овсянников, В.С. Рапопорт, О.Г. Смолянинова және т.б зерттеді.

Әдіс материалдық жағдайды немесе уақытты қажет етпейді, ол оқытудың өзгергіштігін қамтиды.

Жағдаяттардың артықшылықтары:

- практикалық бағыт;
- жағдаятты нақты ұйымдастырушылық жағдайға бейімдеу мүмкіндігі;
- қатысушылардың салыстырмалы түрде қауіпсіз жағдайдағы белсенділігі;
- қатысушыларға қолда бар тәжірибені тартуға, шығармашылықты көрсетуге мүмкіндік беретін жағымды жұмыс ортасын құру мүмкіндігі;
- жүргізуші мен қатысушылардан жағымды кері байланыс алу мүмкіндігі;
- қатысушылардың осындай жоспардың міндеттерін шындықта шеше алатындығына немесе керісінше олардың кемшіліктерін анықтай алатындығына

сенімділігін арттыру мүмкіндігі;

- қатысушыларға шындыққа жақын жағдайда қателіктер жіберіп, содан кейін оларды талдау мүмкіндігі [12].

Бастапқыда ол экономиканы зерттеуде, содан кейін құқықтану, тарих және әлеуметтік ғылымдарды зерттеуде қолданылды. Мектеп практикасында ол экономика, құқық, тарих, әлеуметтік зерттеулер сабақтарында қолданыла бастады.

Кейсті шешу барысында білім алушылардың тұлғалық құзыреттіліктері қалыптасады және дамиды. О.Г.Смолянинова кейстерді шешуге ықпал ететін келесі қасиеттерді анықтайды:

- аналитикалық дағдылар (деректерді ақпараттан ажырата білу, маңызды және маңызды емес ақпаратты жіктеу, бөліп көрсету, талдау, ұсыну, ақпараттың шешімін табу және оларды қалпына келтіре білу);

- практикалық дағдылар (академиялық теорияны, әдістерді, принциптерді практикада қолдану);

- шығармашылық дағдылар (бір логика, әдетте, кейс-жағдаятты шеше алмайды, логикалық жолмен табылмайтын балама шешімдерді жасауда шығармашылық дағдылар өте маңызды);

- коммуникативтік дағдылар (пікірталас жүргізу, айналасындағыларды сендіру, көрнекі материалды және басқа да медиа-құралдарды пайдалану, топтарда бірлесіп жұмыс істеу, өз көзқарасын дәлелдеу, қарсыластарын сендіру, қысқаша, сенімді есеп жасау қабілеті);

- әлеуметтік дағдылар (кейсті талқылау барысында белгілі бір әлеуметтік дағдылар дамиды: адамдардың мінез-құлқын бағалау, тыңдау, пікірталаста қолдау немесе қарама-қарсы пікірді дәлелдеу және т.б.);

- интроспекция (пікірталастағы келіспеушілік басқалардың және өз пікірін түсінуге және талдауға ықпал етеді; туындайтын моральдық және этикалық мәселелер оларды шешудің әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруды талап етеді).

Кейс әдісінің мүмкіндіктері тәрбие процесіне енгізу тиімді және ол білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін арттыруды қамтамасыз ете алады [12].

Кейбір ғалымдардың пікірінше кез келген мәселені жалпы түрде қою және оның маңызы ғылыми және практикалық міндеттермен байланысты (Ю.В. Агеев, Р. Р. Айтбаев, Я. С. Аксарин, М. И. Бекоев, Т. А. Волкова) [13].

Кез-келген кәсіби саладағы практикалық мәселелерді шешуге теориялық білімді қолдануға мүмкіндік беретін механизм бұл кейс әдіс (Н.В. Назарова, Б. А. Тахохов және т.б.). Кейс нақты бизнестен алынған оқиғалардың шынайы сипаттамасы ғана емес, жағдаятты түсінуге мүмкіндік беретін бірыңғай ақпараттық кешен. Әр түрлі оқу жағдайларын талдау барысында білім алушылар кәсіби іс-әрекеттерді, талдауды және тиісті шешімдер қабылдауды үйренеді.

Бұл әдіс білім алушылардың өзіндік ойлауын, балама көзқарасты тыңдау және пікір айту қабілетін дамытуға, өз идеясын дәлелді түрде айтуға ықпал етеді. Осы әдісті қолдана отырып, білім алушылар аналитикалық және бағалау

дағдыларын көрсетуге және жетілдіруге, топта жұмыс істеуді үйренуге, қойылған мәселенің ең ұтымды шешімін табуға мүмкіндік алады [14].

Оқытудың интерактивті әдісі бола отырып, кейс әдісі зерттеушілер тарапынан оң көзқарасқа ие болды, (Л. В. Алиева, М. И. Бекоева, Ф. А. Кокаева, А. А. Коростелев, Г. С. Руденко, А.Н. Ярыгин) оны теориялық ережелерді игерудің және оларды практикалық қызметте шығармашылық қолданудың тиімді шарты деп санай отырып: ол білім алушылардың кәсіби бағыт алуына әсер етеді, олардың әлеуметтенуіне ықпал етеді, танымдық қызығушылық пен білім беру процесіне мотивациялық-құндылық қатынасын қалыптастырады. Сонымен қатар, кейс әдісі мұғалімнің ойлау тәсілі, оның ерекше парадигмасы ретінде әрекет етеді, ол басқаша ойлауға және әрекет етуге, шығармашылық әлеуетін жаңартуға мүмкіндік береді. [15]

Кейс әдісі білім алушылардың дайындығын, олардың өзіндік жұмыс дағдыларының болуын талап етеді; білім алушылардың дайындығы, олардың мотивациясының дамымауы кейсті үстірт талқылауға әкелуі мүмкін. Ресейдің білім беру жүйесіндегі кейс әдісінің орны біржақты емес. Кейс әдісін дамытудың және оны білім беру бағдарламаларына енгізудің стратегиялық принциптерін тұжырымдауға болады:

1. Кейс әдісін менеджмент, экономика, әлеуметтану, маркетинг және т.б. сияқты жағдаяттық білім мен жағдаяттық қызмет үстемдік ететін қазіргі заманғы нарықтық мамандықтар бойынша болашақ мамандар даярлау бағдарламаларына мүмкіндігінше тезірек енгізу қажет;

2. Кейс әдісін білім беру жүйесінде іске асыруды және пайдалануды арттыру;

3. Кейс әдісі басқа оқыту әдістерімен, соның ішінде білім алушылардың міндетті нормативтік білімін қалыптастыратын дәстүрлі әдістермен органикалық бірлікте қолданылуы керек. Жағдаяттық оқыту икемділікті, ойлаудың диалектикасын дамыта отырып, динамикалық жағдайда білімді іздеуге және қолдануға үйретеді;

4. Кейс әдісін қолдану әдістемелік негізделуі және қамтамасыз етілуі тиіс. Бұл жалпы білім беру бағдарламасы бойынша оқу процесін ұйымдастыру деңгейінде де, оның жеке мұғалімнің жоспарлау деңгейінде де қажет. Оқу пәндерін және олардың бөлімдерін сараптамалық бағалау қажет, мұнда кейс әдісін қолдану дәстүрлі оқыту технологияларына қарағанда әлдеқайда көп әсер етеді. Бұл мәселелер әдістемелік кеңесте талқыланатын және педагогтердің біліктілігін арттырудың мақсаты болуы тиіс [16].

Кейстерді жіктеу әр түрлі белгілерге сәйкес жасалуы мүмкін. Кейстерді жіктеудің кеңінен қолданылатын тәсілдерінің бірі – олардың күрделілігі. Бұл жағдайда олар:

- көрнекі оқу жағдайлары – мақсаты белгілі бір практикалық мысалда білім алушыларға белгілі бір жағдайда дұрыс шешім қабылдау алгоритмін үйрету болып табылатын жағдаяттар;

- жағдаяттар – белгілі бір уақыт кезеңіндегі жағдайды сипаттайтын, проблемалар анықталатын және нақты тұжырымдалатын проблеманы қалыптастыратын жағдаяттар;

- мұндай жағдаяттың мақсаты – жағдайды диагностикалау және аталған мәселе бойынша өз бетінше шешім қабылдау;

- жағдайлар – алдыңғы нұсқаға қарағанда анағұрлым күрделі жағдайды сипаттайтын проблемалық жағдаяттар, онда проблема нақты анықталмаған, бірақ статистикалық мәліметтерде, қоғамдық пікірді, билік органдарын бағалауда және т.б. ұсынылған; мұндай кейстің мақсаты – мәселені өз бетінше анықтау, қолма-қол ресурстарды талдай отырып, оны шешудің балама жолдарын көрсету;

- нақты жағдайды сипаттайтын қолданбалы жаттығулар, одан шығу жолдарын табу ұсынылады; мұндай кейстің мақсаты – мәселені шешу жолдарын іздеу.

Кейстерді оқу-тәрбие процесінің мақсаттары мен міндеттеріне қарай жіктеуге болады.

Бұл жағдайда кейстердің келесі түрлерін бөлуге болады:

- талдау мен бағалауды үйрету;
- проблемаларды шешуге және шешім қабылдауға үйрету;
- мәселені, шешімді немесе тұжырымдаманы тұтастай суреттеу.

Ресейдің жоғары мектебінде осындай тәсілдегі жағдаяттар жиі кездеседі.[17]

Қазақстанда білім беру жүйесіндегі міндеттер қатарында білім беру әдістемелерін жаңғырту міндеті қойылды, ғылым саласында инновациялық зерттеулерді дамыту бағыттары айқындалды.

Білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде дәстүрлі әдістер-тәсілдермен қатар интерактивті оқыту танымал бола бастады. Интерактивті оқыту контекстінде «фокус-топтарды» құруды, жобалау технологияларын, тренингтерді және т.б. көздейтін интерактивті дәрістер өткізу технологиясы әзірленді. Осындай технологиялардың бірі кейс әдісі[18].

Кейстер жинағын зерделеу мен тәжірибеде қолданудың тиімділігі:

Біріншіден, кейс проблеманы сипаттап қана қоймай, ондағы түйінді мәселені анықтап, оны шешу жолдарын бағамдауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, мектеп тәжірибесінде білім алушылар мен олардың ата-аналары арасында жиі кездесетін проблеманы саралап, оны шешу жолдары мен алдын алу шараларын жоспарлауға түрткі болады.

Үшіншіден, маман кейстер жинағын зерделеу арқылы өз тәжірибесіне рефлексия жасайды және оны зерттейді, нәтижесін саралап, өзін-өзі дамыту бағыттарын белгілейді.

Кейспен жұмыс істеу барысында нақты бір жағдайды зерттеп, оның мәнін ашып, шешудің мүмкін жолдары ұсынылады және ұсынылған шешімдер арасынан тиімдісі таңдалады. Сонда ғана кейс тәжірибені жетілдіруге ықпал етеді.

Кейстер тәжірибеде жиі кездесетін немесе шешімі күрделі, кейде тіпті әлі шешімі толық табылған проблемалардан тұруы мүмкін. Кейстердің негізгі міндеті тәжірибедегі қиындықтарды шешудің балама жолдарын көрсету арқылы, маманның проблеманы көріп, оны шешудің тиімді жолын таңдай алу қабілетін, шығармашылығы мен сыни ойлауын дамыту. Сонымен қатар кейстер нақты бір проблеманы шешу әдістерінің балама нұсқаларының жиынтығы. Кейстер маман бойында жағдайды талдап, шешім қабылдап, оны өз тәжірибесінде қолдану дағдысын және теория мен практика арасындағы сабақтастыру білігін қалыптастырады.

Маман тәжірибесінде кейс келесідей мәнге ие:

Біріншіден, кейс – жағдайды талдау, проблеманы шешу жолдарын жоспарлау, шешім қабылдау білігін дамытуға оң ықпал ететін ақпараттық кешен.

Екіншіден, нақты оқиғаларды талқылау арқылы академиялық теорияны тәжірибеде қолдануға үйретуге, кәсіби-маңызды ақпаратты талдау дағдысын дамытуға ықпал етеді.

Үшіншіден, кейс аналитикалық, шығармашылық, әлеуметтік, кәсіби дағдыларды дамытуға, академиялық білімді тәжірибемен байланыстыра білуді меңгертуге негіз болады.

Демек, кейстер маман тәжірибесінде келесідей кәсіби қасиеттерді дамыту мен қалыптастыруға бағытталады:

- Шешім қабылдау қабілеті;
- Оқып үйрену дағдысын дамытады;
- Жүйелі ойлау;
- Өз бетінше әрекет ету мен бастамашылдық;
- Тәжірибеге бағдарлану;
- Проблемаға бағдарлану;
- Ақпаратпен жұмыс істеу білігі;
- Табандылық және мақсаттылық;
- Коммуникативті қабілеттер;
- Сыни ойлау;
- Сындарлылық; т.б.

Кейс проблеманы шешу жолдарын өз тәжірибесінде қолдануға үйрену, проблеманы шешудің балама әдістерін өзара салыстырып, тиімдісін таңдау, жалпы проблеманы шешу туралы басқа әріптестердің тәжірибесін өз тәжірибесінде қолдану арқылы тәжірибе алмасу [19].

Кейстерді құрылымына қарай: құрылымдалған, құрылымдалмаған; көлемі бойынша: толық, ықшамдалған және шағын кейстер болып бөлінеді [2].

Құрылымдалған кейс – кейсте жағдайға қатысты нақты мәліметтер мен деректер қысқаша және дәл баяндалған. Мұндай кейстерде бірнеше шешу жолы беріледі. Құрылымдалған кейстер көп жағдай оқу пәні бойынша білім алушының теориялық білімі мен білігін бағалауға немесе нақты бір техниканы қолдану дағдысын бағалауға бағытталады.

Құрылымдалмаған кейс деректердің көптігімен ерекшеленеді. Мұндай кейстерде маманның немесе білім алушының ойлау стилі мен қарқынын, жағдайдан негізгі және қосалқы ақпаратты бөліп алу дағдысын, белгілі бір мәселені шешу қабілетін бағалауға бағытталады. Кейсте берілген жауаптардың ішінен тиімдісін таңдау немесе стандартты емес жауап нұсқасын ұсыну мүмкіндігі беріледі.

Толық кейс. Әдетте мұндай кейстер шамамен 20-25 беттен тұрады. Толық кейстер белгілі бір уақыт аралығында командалық жұмыс істеуге негізделеді. Команадалық жұмыс нәтижесінде проблеманы шешудің ортақ шешімі мен оны жүзеге асыру алгоритміне негізделген таныстырылым немесе тапсырма болуы мүмкін. Бұл көпшілік жағдайда оқу пәндеріндегі теория мен практиканың сабақтастығын жүзеге асыруда, үлкен компаниялар проблеманы шешу үшін бірнеше шешім нұсқаларынан тиімдісін анықтау үшін қолданылады.

Ықшамдалған кейс. Көлемі 3-5 бетті құрайды. Нақты бір жағдайды шешу жолын талқылау үшін әзірленеді. Ықшамдалған кейстерді топпен немесе әріптестермен бірлесіп талқылап, проблеманы шешу жолдарын анықтау бойынша тәжірибе алмасуда қолдануға болады.

Шағын кейс. 1-2 бет көлемінде әзірленеді. Шағын кейстерде проблема ықшамдалып жазылады және кейстегі жағдайды шешуге негіз болатын ойландырушы сұрақтар қойылады, сұрақтарға жауап бере отырып, маман немесе білім алушы проблеманы талдап, оны шешу жолын өздігінен ұсына алады.

Кез келген кейс бір жағдай туралы жазылған әңгіме жинағы емес, бұл ең алдымен оқу материалы болып табылады. Сондықтан да кейстерге қойылатын жалпы талаптар бар: нақты бір аудиторияға бағдарлануы; кейсте жазылған жағдайдың түсінікті болуы; шынайылық, жазылған жағдайдың проблемалық сипатының болуы, тәжірибеге негізделіп, сипатталған жағдайдың уақытқа сәйкестігі; қажетті ақпараттың жеткіліктілігі.

Кейстердің нақты бір аудиторияға бағытталуы. Кейсте сипатталған жағдай кейсті шешетін маманның немесе білім алушының біліміне, жасына, тәжірибесіне негізделуі тиіс. Демек, кейс нақты бір аудиторияға, белгілі бір қызмет шеңберіндегі маманға арналып жазылуы тиіс.

Кейстің түсініктілігі. Кейсте жазылған жағдай нақты мақсатқа бағытталуы және мағыналы, нақты бір мәні болуы болуы тиіс. Кейстегі жағдайдың сипатталу тілі де, қандай да бір проблеманы шешуге негізделгендігі де түсінікті болып, маман тәжірибесінде күнделікті проблеманы шешудің мүмкіндіктерін көрсетумен қатар, осындай мәселелерді шешудің басқа қырларын қарап, өз тәжірибесіне сыни көзбен қарау болатындай мүмкіндік тудыруы керек.

Шынайылық. Кейсте жазылған жағдай автордың, оның кейіпкерлерінің есімі көрсетілмегенде, шынайы өмірден алынған болуы тиіс. Кейс құрастырушы автор кейсті жазу барысында ел арасында жүрген қауесет, сөзге негізделген әңгіме немесе аңыз түрінде болмауы керек. Белгілі бір маманның тәжірибесінде болған жағдай мен оны шешу жолдарын қамтитындай болуы керек.

Проблемалық сипаттың болуы. Кейс негізінде маман ақпаратты өңдеп, сипатталған проблеманы өз бетінше талдап, шешу жолдарын іздеу үшін жазылған ситуациядан нақты проблема көрініс табуы керек. Кейсте сипатталған жағдай маманның проблема шеңберінде идеялар тудырып, ізденуін ынталандырып, білімін өзектендіріп, тәжірибесін шыңдауға бағыттталып құрылымдалады.

Ақпараттың жеткіліктілігі. Кейсте негізгі және қосалқы ақпарат жеткілікті болғанда ғана оны талдау мен шешу жолын ұсынуға болады. Кейсте берілген ақпарат талас тудырмайтын және екіұшты болмауы тиіс.

Кейсте сипатталатын жағдайдың ішкі және сыртқы жағын білу маңызды. Жағдайдың сыртқы жағы – бұл орын алған жағдайдың өзі болса, ішкі жағы – субъектінің болып жатқан жағдайға қатынасы және оны қабылдауы болып табылады. Жағдайдың сыртқы жағын анықтау Кім?, Не?, Қашан? Қалай? Қанша уақыттан бері? Қалай болғанын қалап едіңіз? т.б. сұрақтар қойылады. Ал жағдайдың ішкі жағын анықтауда Сіз не сезіндіңіз? Бұл жағдайға басқалар өздерін қалай сезінді? Басқалар өздерін қалай сезінгенін қаладыңыз? сияқты сұрақтар қойылады.

Көпшілік жағдайда кейспен жұмыс барысында жағдайдың сыртқы жағын анықтауға арналған сұрақтар қойылады [19].

Кейс-стади – бұл білім алушыларды ғылыми-зерттеу жұмыстарына және рефлексиялық пікірталастарға тартуды көздейді. Жоғары деңгейлі ойлау білім алушыларды ынталандырылады. Кейстердің шешімдері екіұшты болуы мүмкін және бұрын алынған дағдыларды қолданумен бірге шығармашылық мәселелерді шешуді жеңілдетеді. Олар білім алушылардың дағдылары мен түсініктерін іс жүзінде қолдануға бағыттаудың тиімді құралы ретінде маңызды қызмет атқарады.

Кейстер «оқу жауапкершілігінің көп бөлігін педагогтен білім алушыға ауыстырады, оның рөлі нәтижесінде пассивті қабылдаудан белсенді әрекетке ауысады».

Принциптері

- Байланысты фактілер мен мәселелерді қорытуға мүмкіндік беру үшін жазбаша кейс-стади материалдарын білім алушыларға алдын ала берілуі керек;
- Білім алушыларды белгілі бір уақыт аралығында мәселені шешуге бағыттау;
- Ауызша жағдаяттық зерттеулерді қосу (қысқа 5-10 минуттық);
- Білім алушылардың жеке пікірлерін білдіруіне мүмкіндік жасау;

Білім алушыларға құндылықтарды өлшеуге, тексеруге және фактілерді пікірлерден бөлуге көмектесу.

Білім алушының рөлі

Білім алушылар сыни және бөгде факторлар арасындағы шекараны анықтауды және күрделі мәселелердің нақты шешімдерін әзірлеуді үйренеді. Олардың бір-бірінен үйренуге мүмкіндігі бар.

Педагогтің рөлі

Педагогтер үшін бұл қалыптастырушы бағалау кезінде нұсқаулық беруге

мүмкіндік береді.

Бағалау әдістері

Кейсті шешу – бұл процестің соңғы құрамдас бөлігі ғана. Бағалау педагогтің алдын-ала айтылған мақсаттарына негізделуі керек. Бақылау мен бағалаудың аспектілері мыналарды қамтуы мүмкін:

- ✓ зерттеу сапасы;
- ✓ жазбаша материалдағы грамматикалық/құрылымдық мәселелер;
- ✓ дәлелдеуді ұйымдастыру;
- ✓ ұсынылған шешімдердің орындылығы;
- ✓ топ ішіндегі динамика;
- ✓ барлық факторларды есепке алуды куәландырады;
- ✓ кейстер бірнеше жолмен шешілуі мүмкін.

2 Тәрбие процесінде кейс технологиясының рөлі

Қазіргі уақытта білім беру процесінде ең маңызды нәрсеге кепілдік беретін және өзектендіретін технологияларды қалыптастыру қажеттілігі туындады – бұл ең алдымен әр білім алушының жеке басын және оның қызметін қалыптастыру. Білім алушы өз іс-әрекетінің жаңа нәтижелерін алуға тырысып, кейіннен оларды практикалық іс-әрекетте қолдана алатындай етіп оқу-тәрбие шарттарын қалыптастыру қажет. Мектепте білім алушылардың мотивация деңгейін арттыруға ықпал ететін жаңа технологиялық тәсілдерді әзірлеу және оның нәтижесін практикада қолдану тұлға дамуын арттырады.

Қазіргі уақытта кейс әдісін білім беру жүйесіне белсенді енгізу мәселесі өте өзекті, бұл білім берудің екі тенденциясына байланысты:

- біріншісі, жалпы мәдени және тұлғалық құзыреттерді, белсенді ойлау іс-әрекетінің дағдыларын игеруге, білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағдарлануымен анықталады, олардың арасында өзін-өзі дамыту, ойлау парадигмасын өзгерту, тұлғалық қабілеттеріне ерекше назар аударылады ақпараттың үлкен массивін табу, өңдеу және сақтау қабілеті;

- екіншісі білім алушының алдына қойылатын талаптардың дамуынан туындайды, ол бірінші тенденцияның талаптарын қанағаттандырумен қатар, түрлі жағдайларда оңтайлы мінез-құлық қабілетіне ие болуы керек, дағдарыс жағдайында жүйелі және тиімді әрекеттерімен ерекшеленуі керек [20].

Алынған ғылыми нәтижелерді толық негіздей отырып, білім алушыларды оқытуда кейс әдісін қолдану оқытылатын пәндерге танымдық қызығушылықты арттыруға мүмкіндік береді, өз бетінше шешім қабылдаудың коммуникативтік, зерттеу, ұйымдастырушылық және шығармашылық дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Кейс әдісіне тән ерекшелігі – нақты өмірдегі оқиғаларға негізделген проблемалық жағдаят туындату. Оқыту технологиясы ретінде құрылған бұл әдіс қазіргі уақытта психологиялық, әлеуметтанулық, құқықтық, педагогикалық және басқа пәндерді зерттеуде кеңінен қолданыла алады.

Кейс әдісін қолданған кезде педагог қызметі екі кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең – ғылыми-зерттеу, құрастыру және әдістемелік бөлімдерден тұратын кейс пен оны талдауға арналған сұрақтарды құру бойынша аудиториядан тыс күрделі шығармашылық жұмыс. Кейсті талдау және талқылауға дайындық бойынша білім алушылардың өзіндік жұмысын әдістемелік қамтамасыз етуді, сондай-ақ оны талдау бойынша алдағы сабақты әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеу ерекше назар аударуға тұрарлық [21].

Екінші кезең кейсті талқылау кезінде сыныптағы педагогтің қызметін қамтиды, онда ол кіріспе және қорытынды сөз сөйлейді, пікірталас немесе презентация ұйымдастырады, аудиториядағы іскерлік қатынасты қолдайды, білім алушылардың жағдаятты талдауға қосқан үлесін бағалайды [22]. Кейсті талдау мен ұсынудың тиімді түрін табу оқытудың ең маңызды кезеңін білдіреді. Кейсті талқылау қалай басталатынына бүкіл сабақтың жалпы реңі, қызығушылығы мен бағытына байланысты. Тиімді болу үшін талқылаудың оқу

стратегиясы мұқият дайындалуы бақыланатын және құрылымдалған, уақыт бойынша реттелген болуы керек (О.У. Гогицаева, В.К. Кочисов, Н. В. Тимошкина). Әдетте, пікірталас мұғалімнің алдын-ала дайындалған ынталандырушы сұрақтар қоюынан басталады. Мұғалім талқылауды оқу мақсаттарына жетуге бағыттай отырып, аудиторияның қойылған сұрақтарға ықтимал реакциясын қамтамасыз етуге тырысуы керек[23].

Бұл әдіс қойылған сұраққа нақты жауабы жоқ тақырыптар бойынша білім алуға арналған, бірақ шындық дәрежесіне сәйкес келетін бірнеше жауаптар бар; бұл жағдайда оқыту міндеті бірден классикалық схемадан ауытқиды және бір ғана емес, көптеген шындықтарды алуға және олардың проблемалық өрісіне бағдарлануға бағытталады. Бұл ретте оқытуға баса назар дайын білімді игеруге емес, оны әзірлеуге, білім алушы мен мұғалімнің бірлесіп жұмыс істеуіне аударылады; демек, кейс әдісінің дәстүрлі әдістерден түбегейлі айырмашылығы – оқу-тәрбие процесінде демократиялығы, яғни білім алушы мәселені талқылау барысында басқа білім алушылармен және мұғаліммен тең дәрежеде, еркін талдайды. Әдісті қолданудың нәтижесі тек білім ғана емес, сонымен қатар тұлғалық дағдылардың қалыптасуына ықпал етеді.

Жағдаяттық талдау әдісінің артықшылығы – білім алу және практикалық дағдыларды қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың құндылықтар жүйесін, кәсіби ұстанымдарын, өмірлік көзқарастарын, тұлғалық көзқарас пен әлемді өзгертудің бір түрін дамыту.

Кейс әдісі дәстүрлі оқытудың классикалық ақауын жеңеді, ол материалды ұсынудың эмоционалдылығына – эмоцияларға, шығармашылық бәсекелестікке жетелейді. Сондықтан жақсы ұйымдастырылған кейсті талқылау театр қойылымын еске түсіреді.

Әдістің технологиясы келесідей: белгілі бір ережелерге сәйкес нақты өмірде болған нақты жағдаяттың моделі жасалады және білім алушыларға қажет білім мен практикалық дағдылардың жиынтығы көрсетіледі; сонымен бірге мұғалім жетекші рөлін атқарады, сұрақтар туындатады, жауаптарды бекітеді, бірлесіп құру процесінің диспетчері ретінде пікірталасты қолдайды.

Жағдаяттардың нақты дұрыс шешімдері жоқ деп болжанады. Кейс әдісінің мәні – әркім қолда бар білімге, практикалық тәжірибеге және түйсікке негізделген нұсқаларды ұсынады.

Кейс әдісінің оны басқа оқыту әдістерінен ажыратуға мүмкіндік беретін өзіндік белгілері бар:

1. Тұлғалық қызмет моделінің болуы, оның күйі белгілі бір уақытта қарастырылады.
2. Шешімдерді ұжымдық әзірлеу.
3. Шешімдердің көп баламалы болуы; бір шешімнің түбегейлі болмауы.
4. Шешімдерді әзірлеудегі бірыңғай мақсат.
5. Қызметті топтық бағалау жүйесінің болуы.
6. Білім алушылардың эмоционалды күйзелісінің болуы.

Әр түрлі зерттеулердің талдауы көрсеткендей, кейс әдісінің негізгі технологиялық ерекшеліктері ретінде:

- бұл зерттеу аналитикалық технологиясының белгілі бір түрі, яғни зерттеу процесінің операцияларын, аналитикалық процедураларды қамтиды.

- ұжымдық оқыту технологиясы ретінде әрекет етеді, оның маңызды компоненттері топта (немесе кіші топтарда) жұмыс істеу және өзара ақпарат алмасу.

- синергетикалық технология ретінде қарастыруға болады, оның мәні топты жағдаятқа ендіру процедураларын әзірлеу, білімді көбейту, инсайтты жарықтандыру, жаңалықтармен алмасу және т.б. әсерін қалыптастыру.

- жеке, топтық және ұжымдық даму рәсімдерін, білім алушылардың әртүрлі тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруды қоса алғанда, дамыта оқыту технологияларын біріктіреді.

- бұл жобалау технологиясының ерекше түрі. Жобалық технологияда білім алушылардың бірлескен іс-әрекеті арқылы бар проблеманы шешу процесі жүреді, ал кейс әдісінде тиімді іс-әрекеттің нұсқаларын түсіну үшін техникалық тапсырмалар және ақпарат көзі ретінде проблеманың шешу жолдарын қалыптастыру бар.

- «табысқа жету» технологиясының елеулі жетістіктерін өзіне шоғырландырады. Онда білім алушыларды белсендіру, олардың жетістіктерін ынталандыру, білім алушылардың жетістіктерін атап көрсету бойынша іс-шаралар қарастырылған. Бұл әдістің негізгі қозғаушы күштерінің бірі, тұрақты позитивті мотивацияны қалыптастыру және танымдық белсенділікті арттыру арқылы жетістікке жету. Кейс әдісінің негізгі функциясы – білім алушылардың аналитикалық жолмен шешуге болмайтын күрделі құрылымдалмаған мәселелерді шешуге үйрету. Кейс білім алушыларды белсенділігін арттырады, аналитикалық және коммуникативті қабілеттерін дамытады, білім алушыларды нақты өмірлік шынайы жағдаяттармен жеке қалдырады. Кейс әдісін қолдану дәстүрлі оқыту әдістеріне қарағанда айқын артықшылықтарға ие (Т.А. Волкова И. Ю. Колчурина, А. В. Теоктистов), тіпті білім берудің жаңа стандарттарына көшу жағдайында да Ресейдің жоғары мектеп педагогикасында кеңінен қолданылады. [24].

Кейстер практикалық сабақтарды өткізуде қолданылатын міндеттерден ерекшеленеді, өйткені оқытуда тапсырмалар мен кейстерді пайдалану мақсаттары әртүрлі. Тапсырмалар білім алушыларға жеке теорияларды, әдістерді, принциптерді зерттеуге және қолдануға мүмкіндік беретін материалды қамтамасыз етеді. Кейс әдісі білім алушыларға түрлі дағдылардың кең ауқымын алуға көмектеседі. Тапсырмалар, әдетте, бір шешімге және осы шешімге әкелетін бір жолға ие. Кейстерде көптеген шешімдер және оған әкелетін көптеген балама жолдар бар.

Кейс әдісі оқытудың «жетілдірілген» белсенді әдістерінің біріне жатады. Кейс әдісінің артықшылықтары: проблемалық оқыту принциптерін қолдану – нақты мәселелерді шешу дағдыларын алу, топтың біртұтас проблемалық өрісте жұмыс істеу мүмкіндігі, оқу процесі нақты өмірде шешім қабылдау механизмін имитациялайды, ол терминдерді жаттап алудан гөрі ол өмірлік жағдайға сәйкес келеді, содан кейін қайталау қажет, өйткені ол тек қана терминдерді білу және

түсіну ғана емес, сонымен қатар олармен жұмыс істеу, мәселені шешудің логикалық схемаларын құру, өз пікірін дәлелдеу; командада жұмыс істеу дағдыларын алу; қарапайым жалпылау дағдыларын дамыту; презентация дағдыларын алу; сұрақ қою, жауап беру қабілеті [25].

Кейстерді талдау арқылы білім алушылар қолдарына дайын өмірлік шешім алады, оны өмірлік жағдайларда қолдануға болады. Білім алушының «қорына» талданған кейстерді дамыту, қалыптасқан жағдайға дайын шешім схемасын қолдану ықтималдығын арттырады, аса күрделі мәселелерді шешу дағдыларын қалыптастырады [26].

Кейстер әр түрлі формада ұсынылуы мүмкін: бір беттегі бірнеше сөйлемнен көптеген беттерге дейін. Дегенмен, көлемді жағдаяттар білім алушыларға шағын жағдаяттармен салыстырғанда, әсіресе бірінші рет жұмыс істегенде біраз қиындықтар тудыратынын есте ұстаған жөн. Кейс бір ұйымдағы бір оқиғаның сипаттамасын немесе оның көптеген жылдардағы даму тарихын қамтуы мүмкін. Кейс белгілі академиялық модельдерді қамтуы мүмкін немесе олардың ешқайсысына сәйкес келмеуі мүмкін. Кейстерді ұсынудың нақты стандарты жоқ. Әдетте, кейстер баспа түрінде немесе электронды тасымалдағыштарда ұсынылады, алайда мәтінге фотосуреттерді, диаграммаларды, кестелерді қосу оны білім алушылар үшін көрнекі етеді. Баспа ақпаратымен немесе электронды ақпаратпен, мысалы, аудио немесе бейне нұсқаларында ұсынылған ақпаратқа қарағанда, жұмыс істеу және талдау оңайырақ; бірнеше рет интерактивті шолудың шектеулі мүмкіндіктері бастапқы ақпараттың бұрмалануына және қателіктерге әкелуі мүмкін. Жақында кейстердің мультимедиялық көрінісі танымал бола бастады. Кейстерді ұсынудың мультимедиялық мүмкіндіктері жоғарыда аталған қиындықтарды болдырмайды және мәтіндік ақпарат пен интерактивті бейне кескіннің артықшылықтарын біріктіреді [27].

Әр түрлі жағдайда оқу-тәрбие функцияның барлық дәрежесі әр түрлі болады. Сонымен оқу-тәрбие функциясының үстемдігі бар жағдаяттар:

- біріншіден, бұл өмірде жиі кездесетін жағдайларды көрсетеді;
- екіншіден, оқу-тәрбие процесінде бірінші кезекте тәрбие және оқу міндеттері тұр, бұл өмірді бейнелеудің маңызды элементін анықтайды; жағдай, проблема және мұндағы сюжет нақты, практикалық емес, бірақ олар өмірде болуы мүмкін; ең маңызды және шынайы өмірлік бөлшектердің «жинақталуы»; мұндай жағдай қоғамның белгілі бір бөлігін түсінуге мүмкіндік береді, бірақ ол мұндай фрагментке міндетті түрде көзқарас қалыптастырады, ол жағдаяттарға типтік көзқарасты көруге мүмкіндік береді және аналогияны қолдану арқылы жағдаяттарды талдау қабілетін анықтайды [28].

Кейстің негізгі мәні – ол жағдаят және ондағы мінез-құлық туралы жаңа білім алудың үлгісі ретінде әрекет етеді. Мұндай жағдаят зерттеу моделін құру принциптері бойынша құрылады. Сондықтан оны білім алушыларға білім берудің негізгі білім беру бағдарламалары бойынша оқыту әдісі ретінде емес, олардың тұлғалық құндылықтарын дамыту әдісі ретінде қолданған дұрыс [29].

Кейс әдісін іске асыру процесінде шешілетін міндеттер:

1. Жағдаяттық проблемалар кешенін, олардың типологиясын, сипаттамаларын, салдарын, шешу жолдарын (проблемалық талдау) бөлуді көздейтін проблемалық құрылымдауды жүзеге асыру.

2. Жағдаяттың сипаттамаларын, құрылымын, оның функцияларын, қоршаған ортамен және ішкі ортамен өзара әрекеттесуін анықтау (жүйелік талдау).

3. Бұл жағдаяттың пайда болуына себеп болған себептерді және оны орналастырудың салдарын анықтау (себеп-салдарлық талдау).

4. Жағдаяттағы іс-әрекеттің мазмұнын диагностикалау, оны модельдеу және оңтайландыру (праксеологиялық талдау).

5. Жағдаятты, оның құрамдас бөліктерін, жағдайларын, салдарын, бағалау жүйесін құру (аксиологиялық талдау).

6. Ықтимал болжамдарды дайындау (болжамды талдау).

7. Жағдаят кейіпкерлерінің мінез-құлқына қатысты ұсыныстар әзірлеу (ұсынымдық талдау).

8. Осы жағдаятта бағдарламалық-мақсатты талдау [30].

Жоғарыда сипатталған жағдаяттарды талдау әдістеріне және кейс әдісін іске асыру барысында шешілетін міндеттердің жалпы сипаттамасына сүйене отырып, оларды шешудің негізгі ұсыныстарын тұжырымдауға болады.

Кейстерді шешуді 5 кезеңде жүргізу ұсынылады:

- бірінші кезең – жағдаятпен, оның ерекшеліктерімен танысу.
- екінші кезең – негізгі проблеманы (негізгі проблемаларды), нақты әсер етуі мүмкін факторлар мен персоналды бөліп көрсету.

- үшінші кезең – тұжырымдамаларды немесе тақырыптарды ұсыну «миға шабуыл» әдісі.

- төртінші кезең – белгілі бір шешім қабылдаудың салдарын талдау.
- бесінші кезең – кейсті шешу – бір немесе бірнеше нұсқаны ұсыну (әрекеттер тізбегі), проблемалардың туындауы мүмкін екендігін, олардың алдын алу және шешу тетіктерін көрсету.

Кейстерді талдау мамандандырылған немесе жан-жақты болуы мүмкін. Мамандандырылған талдау белгілі бір мәселеге немесе мәселеге бағытталуы керек. Жан-жақты талдау кейстің негізгі сұрақтарына терең бойлауды білдіреді [31].

Кейс әдісі жағдаяттық танымға негізделген. Кейс әдісінің айрықша ерекшелігі – нақты өмірдегі фактілерге негізделген проблемалық жағдай жасау. Кейс әдісі нақты білімді немесе дағдыларды игеруге емес, білім алушы мен педагогтің жалпы интеллектуалды және коммуникативті, жеке тұлғалық әлеуетін дамытуға бағытталған.

Нақты өмірлік жағдаятты жүзеге асыруға ықпал ететін кейстердің қалыптасуының негізгі талаптарын, технологиялық ерекшеліктері мен шарттарын зерделеу, олардың ұсынылуы белгілі бір тәжірибелік проблеманы көрсетеді.

Тапсырманың мәнін анықтау үшін тұжырымдамалық базаны зерттеу және кейс-технологиялардың әдіснамалық аппаратын зерттеу қажет. Кейс

технологиясы нақты әрекеттер әдісі. Практикалық жағдаят беріледі, оның уақыт аралығы белгіленеді және білім алушылар осы жағдайда мәселені шешудің жолдарын табуы тиіс.

Кейс әдісінің проблемалық жағдаяттан ерекшелігі – әртүрлі материалдардың (аудио, баспа, видео, электронды) практикалық жиынтығын қолдана отырып, нақты жағдаяттарды қарастыру принципі. Проблемалық-ситуациялық оқытудың бұл технологиясы өте өнімді, өйткені ол ақпаратты жалпылауға, талдауға, мәселені диагностикалау және оны шешу жолдарын табу қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Кейс-технологиялар әдісінің мәні проблеманы анықтауға және оны шешудің мүмкін жолдарын іздеуге, әрі қарай оқу сабақтарында талқылауға бағытталған белгілі бір оқу жағдайларын оқыту процесін қалыптастыруда қолдану мүмкіндігі. Кейс әдісі технологиясының өзі білім алушыны нақты жағдайларға «енгізу», яғни оның қатысуы, жағдаятты нақты түсіну, одан әрі талқылау, мәселені және оның мазмұнын анықтау қажет. Осыдан кейін қатысушы мәселені шешудегі рөлін анықтайды және тиісті іс-қимыл желісін жасайды. Қорытындылау процесінде ол өзінің көзқарасын ұсынуы және қорғауы керек, оны топтың көзқарастарымен салыстыруы, содан кейін перспективалық мақсаттарды ойластырып, дамытуы керек. Кейс әдісі зерттеу процесінің әрекеттерін біріктіреді. Шын мәнінде, бұл әдіс топтық оқыту технологиясы ретінде ұсынылады, ол өз кезегінде дамудың технологияларын біріктіреді, ұжымдық, жеке, топтық даму процедураларын, білім алушылардың жеке басының нақты қасиеттерін қалыптастыруды қамтиды.

Кейс әдісіне ұсынылған негізгі талаптар:

1. Ұйымның немесе топтың болуы;
2. Оқиганың болған сәті мен мерзімі;
3. Проблемалар мен қақтығыстар әрекеті;
4. Жағдаяттың мазмұны ғана емес, жағдаяттың қойылымы, кейіпкерлердің әрекеті;
5. Кейсте орын алған қақтығыстар мен проблемалардың мазмұны.

Кейс әдісі – зерттеу технологиясының нақты нұсқасын сипаттайды немесе зерттеу процесінің аналитикалық процедуралары мен әрекеттерін біріктіреді. Кейс – білім алушыларда нақты жеке қасиеттерді қалыптастыратын ұжымдық әдіс. Кейс-технологиялар әдістемелік тұрғыдан қарапайым әдістерді қамтитын күрделі жүйе ретінде ұсынылуы мүмкін. Онда кейс-технология әдісінде белгілі бір рөлдерді жүзеге асыруға ықпал ететін сипаттама, ойын әдісі, ойлау, проблемалық, жүйелік талдау, модельдеу сияқты тәсілдер біріктірілген.

Кейс әдісі, кез келген басқа әдіс сияқты, кейбір тәуекелдер мен артықшылықтарды қамтитынын түсіну керек. Біріншіден, кейс әдісі практикалық және теориялық бөліктерді ұтымды үйлестіруге, ұсынылған ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Білім алушыларға дайын білім берілмейді, оларды өз бетінше алуға үйренеді, ал кез-келген өмірлік жағдайда қабылданатын шешімдер жақсы және тез есте қалады. Екіншіден, кейсте көрсетілген мәселені шешу барысы – бұл іс-

әрекетті тануға ықпал ететін ұжымдық сипатты білдіретін шығармашылық танымдық процесс. Сонымен, қатысушылар қарым-қатынас ережелерін ұстануға үйренеді: әңгімелесушіні тыңдау, топтарда жұмыс істеу, өз көзқарастарын білдіру, түрлі тәсілдерді қамтитын логикалық схема арқылы мәселені шешу.

Кейс әдісін қолдану тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттерін анықтайды, ол аналитикалық қызмет, жүйелік тәсілдермен, сондай-ақ көптеген басқа ғылыми әдістермен анықталатын негізгі әдістемелерді белгілейді және ол нақты кейс пен оны талдау процесіне біріктірілген. Пікірталастың негізгі факторы – оның педагогке жетекшілік ету дәрежесі. Пікірталасқа жетекшілік ете отырып, педагог оған әр білім алушының қатысуын іздеуі керек, оларға қарсы дәлелдер мен түсініктемелерді тыңдауы керек, пікірталастың процесі мен бағытын бақылауы керек. Кейсті талқылау және талдау кезінде пікірталасты ұйымдастыруда идеяларды қалыптастыру әдісін қолдану ерекше орын алады.

Кейс әдісі – сынып сағатында білім алушыларды зеріктірмейді, керісінше талқылау, талдау, пікірталас жүргізу қабілетін қалыптастырады. Білім алушылар сұрақтарды талдауға қатыса алады және олар өз жауаптарын ұсынуға мүмкіндік алады.

Кейс – әдісі мынадай белгілерге ие болуы мүмкін: шешімдерді ұжым әзірлейді; әлеуметтік-экономикалық жүйенің моделі, оның жай-күйі белгілі бір уақытта қаралады; жалғыз шешім жоқ, ал оның баламалы нұсқалары бар; шешімдерде бірыңғай мақсат, топтық қызмет кезінде бағалау жүйесі қолданылады [32].

Кесте Кейс- әдісінің технологиялық ерекшеліктері

Кейс-оқыту әдісіне тән технологиялық ерекшеліктер	
1	Бұл әдіс зерттеу процесінің аналитикалық компоненттерін қамтитын зерттеу аналитикалық технологиясының бір түрі.
2	Бұл әдіс топтық оқыту технологиясы, оның маңызды компоненттері екі жақты ақпарат алмасу және топта немесе кіші топтарда жұмыс істеу.
3	Әдіс ұжымдық, жеке және топтық даму процедураларын, тұлғаның түрлі қасиеттерін қалыптастыруды қамтитын дамытушылық оқыту технологияларын біріктіреді.
4	Әдіс жобалық жұмыстың стандартты емес түрі ретінде әрекет етеді. Кәдімгі жобалық технологиямен білім алушылар бірлескен жұмыс арқылы мәселенің шешімін іздейді, бірақ кейсте тапсырмаларды қалыптастыру және оны шешу кейс негізінде жүзеге асырылады. Ол сонымен бірге ең тиімді әрекеттердің нұсқаларын іздеу үшін ақпарат көзі және техникалық тапсырма ретінде әрекет етеді.
5	Әдіс технологияның жетістіктерін едәуір дәрежеде біріктіреді, бұл сәттілік тудырады. Онда білім алушылардың жетістіктерін ынталандыру, олардың белсенділігін арттыру, білім алушылардың жетістіктерін атап көрсету қарастырылған.

2-кестеде Кейс-технология көрсетілген қағидаттарға негізделеді

Кейс әдісінің негізгі принциптері	
1	Білім алушыларға оның қажеттіліктерін, танымдық ерекшеліктерін ескере отырып, жеке көзқарасты жүзеге асыру. Рефлексия және оқыту барысында әрбір қатысушы өз әлеуетін дамытады, топтық пікірді толықтырады және оны іске асырады
2	Өзгергіштік – бұл әдіс әртүрлі материалға және оны өңдеудің түрлі жолдарына сүйенуге мүмкіндік береді
3	Білім алушыларды кейс міндеттерін шешуге ықпал ететін көрнекі материалдардың жиынтығын кең көлемде қамтамасыз ету. Бұл материалдардың толық емес көлеміне немесе керісінше, зерттелетін пән туралы ақпараттың едәуір мөлшеріне байланысты айтарлықтай әсер етеді, бірақ талдай алмау осы ақпарат бойынша қандай да бір қорытынды жасауға және одан ең маңыздысын таңдауға мүмкіндік бермейді.
4	Оқытудағы прагматизм, өйткені оқыту үшін ұсынылған теориялық ақпарат кейде логикалық тұрғыдан байланысты емес, сондықтан жағдайды түсіну қиынға соғады. Білім алушылар көбінесе көп деректер ағынындағы маңызды нәрсені екінші деңгейден ажырата алмайды. Кейстермен жұмыс істеу кезінде қатысушының назары ең алдымен оның алдына қойылған мәселені шешуге және сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік беретін қажетті ақпаратты іздеуге бағытталған.
5	Білім алушыларды «нақты» проблемаларды шешуге тікелей тарту, бұл белсенділік пен қызығушылықты дамытуға ықпал етеді.
6	Алынған ақпаратпен жұмыс істеу қабілеті
7	Білім алушылардың күшті жақтарына сүйену арқылы жүргізетін тірек оның жетістігі
8	Өмірлік тәжірибеде туындайтын белгілі бір мәселелерді шешуде кездесетін проблемалық жайттар

Кейстерді әртүрлі көрсеткіштерге сәйкес ұйымдастыруға болады.

Кейстерді жіктеуде жиі қолданылатын тәсілдердің бірі олардың күрделілігі. Бұл жағдайда кестеде көрсетілген келесі шарттарға бөлінеді.

Кейс-технологияларды қалыптастыру шарттары

Шарттардың атаулары	Кейс-әдісі шарттарын қалыптастыру сипаттамасы
Кейстердің иллюстрациялық шарттары	Негізгі міндет – қатысушыларға нақты өмірлік мысалдар бойынша және нақты жағдайларда дұрыс шешім қабылдау әдісін үйрету
Кейс міндеттерін шешуде тәрбие шарттары	Кезеңнің белгілі бір кезеңіндегі жағдайды сипаттайтын міндеттерді қалыптастыру және осы міндеттер анықталады және нақты тұжырымдалады

Шешімін таппаған мәселелер, тәрбие процесінде шешімін таппаған кейстер	Бұл жағдайда мәселе нақты анықталмаған, бірақ статистикалық мәліметтерде, әлеуметтік көзқарастарды бағалауда және басқаларында көрсетілген, ал мұндай жағдайдың міндеті-мәселені басқалардың көмегінсіз ашу, оны шешудің басқа балама жолдарын қол жетімді ресурстарды ескере отырып анықтау
Қолданбалы жаттығулар	Одан шығу жолдарын табуды көздейтін белгілі бір қалыптасқан жағдаят сипатталады; мұндай жағдаяттың міндеті – шешілген мәселенің шешімін табу

Кейстерді тәрбие процесінің міндеттері мен мақсаттарына қарай жіктеуге болады. Бұл жағдайда кейстердің тиісті түрлері ұсынылуы мүмкін: бағалау мен талдауды үйрету; проблемаларды шешуді үйрету; мәселені, оның шешілуін немесе жалпы мазмұнын суреттеу.

Кейбір ғалымдар істерді «жанды» және «жансыз» деп бөледі. «Жансыз» жағдаяттарға талдауға қажетті барлық ақпарат бар жағдайларды жатқызуға болады. «Жанды» кейс жасау үшін оны білім алушылардың кейінгі талдау үшін қосымша ақпарат іздеуге деген қызығушылығын ояту үшін жасау керек. Бұл тәрбие процесіндегі өзекті мәселелер, тәрбиелік мәні зор салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға байланысты жағдаяттарды жатқызуға болады. Мұндай аспект кейсті жетілдіруге және оның өзектілігін ұзақ уақыт сақтауға мүмкіндік береді.

Сыныпта кейс талдау барысында жұмысты бағалауға назар аудару өте маңызды: шағын топтағы әр білім алушының жұмысындағы белсенділік, пікірталас жүргізу этикасы, қойылған мәселені дұрыс шешу, оны шешудің бірегейлігі, ақпараттың қысқаша және нақты мазмұны.

Кейс әдісін сынып сағаттарында қолданудың тиімділігі басым, өйткені бұл кешенді тәсіл және оған ауызша іс-әрекеттің барлық түрлері кіреді (оларға жазу, оқу, сөйлеудің өзі жатады). Кейс әдісінің жетістігі оның үш негізгі компонентіне байланысты: кейс сапасы, білім алушылардың дайындық деңгейі және мұғалімнің кейспен жұмыс істеу және пікірталас жүргізу қабілеті.

Әдістің білімділік әлеуеті:

- Нақты оқиғалар теориялық білімді суреттеуге мүмкіндік береді;
- Білім алушылардың танымдық белсенділігін ынталандырады;
- Қажетті құзыреттердің дамуына ықпал етеді (дерек көздермен жұмыс істей білу, проблемаларды шешуде балама іздеу және т.б.)
- Әртүрлі практикалық дағдыларды дамытуға ықпал етеді;
- Мәлімделген мәселені шешу кезінде игеру қажет белгілі бір білім кешенін өзектендіреді;

Жағдаяттық талдау әдісі (case study method) – білім алушы ұсынылған мәселенің сипаттамасымен танысып, «жағдайды өз бетінше талдайды, мәселені диагностикалайды және басқа білім алушылармен пікірталаста өз идеялары мен шешімдерін ұсынады.

Кейс материалы білім алушыларға шағын мәселелер түрінде беріледі, ал

тәжірибе олардың шешімдерін әзірлеу бойынша белсенді зерттеу және шығармашылық қызметі нәтижесінде алынады [33].

Осы технологияны пайдалану кезінде дағдыларды дамыту:

- Ақпаратты жіктеу, саралау, қалпына келтіру, талдау және іріктеу қажеттілігі аналитикалық дағдылардың дамуына әкеледі;

- Нақты жағдаймен салыстырғанда кейсте ұсынылған проблеманың күрделілік деңгейінің төмендеуі практикалық дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді;

- Әдетте, кейс-жағдаятты тек бір логиканың көмегімен шешу мүмкін емес, соның арқасында шығармашылық дағдылар дамиды;

- Топтарға бірігу, өз көзқарасын дәлелдеу, қарсыласу және т.б. қажеттілігі коммуникативті дағдыларды анықтайды;

- Адамдардың мінез-құлқын бағалау, тыңдау, пікірталаста қолдау немесе қарама-қарсы пікірді дәлелдеу, өзін-өзі бақылау және т.б. әлеуметтік дағдыларды қалыптастырады.

Осы технологияға негізделген оқу процесінің тиімді шарттары:

- жақсы әзірленген кейс;

- оны қолданудың белгілі бір әдістемесі;

Кезеңдері:

Кейс құрудың келесі негізгі кезеңдері бөлінеді:

1. мақсаттарды анықтау;

2. кейсті критериялды таңдау;

3. қажетті ақпарат көздерін таңдау;

4. Кейсте бастапқы материалды әзірлеу;

5. сараптама, оны пайдалану бойынша әдістемелік материалдарды әзірлеу [34].

Әдістің ерекшеліктері ақпараттық технологиялармен жұмыс істеу қабілетіне, проблемалық жағдаят нақты өмірге негізделген.

Кейстің негізгі талаптары:

Технология экономикалық білім берудің жер қойнауында пайда болғандықтан, жағдайға қойылатын негізгі талаптарға назар аудару керек:

1. Кейс құрудың нақты мақсатына сәйкес келу;

2. Тиісті қиындық деңгейіне ие болу;

3. Өмірдің бірнеше аспектілерін суреттеу;

4. Жаңашылдыққа ұмтылу;

5. Ұлттық құндылықты ескеру;

6. Бүгінгі күндегі өзектілігі;

7. Бизнестегі типтік жағдайларды сипаттау;

8. Аналитикалық ойлауды дамыту;

9. Пікірталас тудыру;

10. Бірнеше шешімге ие болу;

11. Жағдаятты түсінуге мүмкіндік беретін бірыңғай ақпараттық кешенді ұсыну;

12. Мәселені шешуге итермелейтін сұрақтар жиынтығын қосу.

«Жанды» және «жансыз» кейстер дегеніміз не?

Кейбір ғалымдар кейстерді «жанды» және «жансыз» деп санайды. «Жансыз» кейстерді талдауға қажетті барлық ақпаратты қамтитын жағдаяттарды жатқызуға болады. Кейсті «жандандыру» үшін білім алушыларды қосымша ақпарат іздеуге итермелейтін етіп құру керек. Бұл кейстің ұзақ уақыт бойы дамып, өзекті болып қалуына мүмкіндік береді [35].

Кейстер негізінен проблемалық нақты жағдайлардың келесі материалдары; тарихи фактілер; әдеби дереккөздер негізінде жасалады.

Кейспен жұмыс істеу технологиясының кезеңдері:

1. Білім алушылардың кейс материалдарымен жеке өзіндік жұмысы (проблеманы анықтау, негізгі баламаларды тұжырымдау, шешімді немесе ұсынылатын әрекетті ұсыну);

2. Негізгі проблеманы және оның шешімдерін пайымдауды келісу бойынша шағын топтарда жұмыс істеу;

3. Жалпы пікірталаста шағын топтардың нәтижелерін таныстыру және сараптау;

Кейстер оқу-тәрбие процесінің әртүрлі кезеңдерінде қолданылады: оқыту сатысында, оқу нәтижелерін тексеру сатысында, тәрбие саласында

Кейсті ұсыну құрылымы: кейсті талдауға қажетті көмекші ақпарат; нақты жағдайдың сипаттамасы; кейс тапсырмалары.

Ұсыну формасы: кейстер әртүрлі формада ұсынылуы мүмкін: бірнеше сөйлемнен көптеген беттерге дейін. Көрініс түрлері: баспа, мультимедиа, бейне.

Кейсті ұсынудың нақты стандарты жоқ. Кейс әдетте баспа түрінде ұсынылады, бірақ фотосуреттерді, диаграммаларды, кестелерді мәтінге қосу оны білім алушылар үшін көрнекі етеді. Өмірлік жағдаяттарды шешуде мультимедиялық презентациялар танымал бола бастады. Дегенмен, фильм, бейне және аудио презентациялар кейбір мәселелерді тудыруы мүмкін. Баспа ақпаратымен жұмыс істеу және талдау, мысалы, фильмде берілген ақпаратқа қарағанда оңайырақ. Бірнеше рет интерактивті шолудың шектеулі мүмкіндіктері ақпараттың бұрмалануына және қателіктерге әкелуі мүмкін [36].

Вариативті критерийлер негізінде жасалған кейстердің әртүрлі типологиялары бар. Осы материал аясында бұл сұраққа толық жауап беру мүмкін емес.

Кейс ақпаратымен жұмыс істеу алгоритмі:

- проблеманы ажырату;
- ақпараттың артық болуы мүмкін екенін ескеру;
- «шектен тыс» ақпаратты пайдаланбау;
- тек мәтіндік ақпаратты ғана емес, сонымен қатар қосымшаларды (схемалар, диаграммалар, карталар, иллюстрациялар) пайдалану.

Кейс технологиясы өмірлік жағдаяттарды зерттеуде маңызды орын алған зерттеу технологияларының бір түрі;

- дереккөздермен жұмыс істеуге негізделген;
- кейстерді құрудың дереккөздері проблемалық нақты жағдайлар ғана

емес, сонымен қатар әртүрлі өмірлік жағдаяттар, әдеби жанрлардағы фактілер, оқиғалар мен туындылар;

- осы технология бойынша жұмыс кезеңдері, пікірталас форматтары, құрылымы және кейсті ұсыну формалары мектептегі тәрбие мен білім берудің заманауи тәсілдеріне сәйкес келеді; Кейс технологиясын қолданатын сынып сағатының алгоритмін өмірлік жағдаяттарды зерттеу процесінде қолданылатын басқа технологиялар бойынша пән сабақтарының алгоритмдерімен салыстыруға болады.

Кейстің проблемалық жағдайы нақты өмір негізінде құрылады; дәстүрлі түрде бұл әдістің мәні білім алушының проблемалық сипаттамасымен танысуында көрінеді; кейс бүгінгі күнге дейін өзекті болып келген ақпараттардан тұруы керек; көптеген жағдайлар біртіндеп ескіреді, өйткені жаңа жағдай жаңа тәсілдерді қажет етеді. Оқиғаға негізделген кейстер жақсы тылданады, тұлғалық құндылықтардың дамуына ықпал етеді[37].

*Кейс технологиясының проблемалық жағдаяттардың айырмашылығы
Кейс әдісінің айрықша ерекшеліктері*

Кейстерді шешу бірнеше қадамдардан тұрады:

- 1) ұсынылған жағдаятты (кейсті) зерттеу;
- 2) жетіспейтін ақпаратты жинау және талдау;
- 3) мәселені шешудің ықтимал нұсқаларын талқылау;
- 4) ең жақсы шешімді әзірлеу.

Бұл қарапайым болып көрінеді. Кейс жүзінде кейстермен алғаш рет айналысатын қатысушыларды таң қалдыратын бірнеше тәсілдер бар.

Біріншіден, кейстің дұрыс жауабы жоқ. Оңтайлы шешім бір болуы мүмкін (сонымен бірге оны әрдайым нақты жағдайда жүзеге асыру мүмкін емес), бірақ бірнеше тиімді шешімдер шығаруға болады.

Екіншіден, кіріспе кейстер бір-біріне қарама-қайшы келуі немесе үнемі өзгеруі мүмкін. Кейс нақты фактілерге негізделген және нақты өмірлік жағдаятқа еліктейді, ал өмірде бірнеше рет осындай проблемаларға тап болу керек.

Үшіншіден, әдетте, жағдаяттар шектеулі уақыт жағдайында шешіледі. Бизнеске барлық егжей-тегжейлерді анықтауға және көз алдында толық суретке ие болу мүмкіндігі сирек кездеседі.

Кейстерді шешудің негізгі үш бағыттан тұрады:

1) ақпаратпен жұмыс:

- жетіспейтін деректерді іздеу;
- қысқа мерзімде ақпараттың үлкен массивтерін талдап, қайта өңдеу;
- гипотезалар мен болжамдар жасау;
- зерттеу нәтижелерін қисынды және құрылымдық түрде рәсімдеу.

2) Soft skills

- жоба бойынша топтық жұмысты ұйымдастыру, жанжалдарды шешу;
- өз пікірін дұрыс тұжырымдау, сендіру;
- өз шешіміңізді көпшілік алдында таныстыру.

3) бизнесті басқару дағдылары

- стандартты емес және шығармашылық шешімдерді іздеу;

- стресс, белгісіздік және ақпараттың жетіспеушілігі жағдайында тиімді әрекет ету;

- шектеулі уақыт пен даулы кіріспе жағдайында тез шешім қабылдау.

Кейс қалай жазылады?

Кейс екі компонентті біріктіреді: зерттеу және оқыту, сондықтан оны құру процесі бір уақытта бизнес-журналист/кеңесші және оқытушының жұмысын қамтиды [38].

Әдетте, кейстің негізі белгілі бір компанияда болған жағдай. Қажет болған жағдайда іскерлік жағдай шиеленісіп, пікірталас тудыратын мәселе туындайды. Кейсті шындыққа жақындату үшін оны компания өкілдерімен тығыз ынтымақтастықта дайындайды: кейстің авторлары мәселені топ-менеджерлермен талқылайды, қызметкерлермен сұхбат жүргізеді, әртүрлі бөлімдерден мәліметтер жинайды. Кейстің мазмұны ашық дереккөздерден алынған мәліметтермен толықтырылады: зерттеулер, ақпараттар, статистикалық деректер.

Кейс мақсаты нақты дағдыларды оқыту және/немесе тексеру болғандықтан, оған қатысушыларға қажет білім мен практикалық дағдылар жиынтығы салынады, сонымен қатар күрделілік деңгейі мен қосымша талаптар белгіленеді.

Ал педагогикалық қызметте кейс технологиясының қолдануы ерекше.

Педагогикалық қызмет алуан түрлі педагогикалық міндеттерді шешуден тұрады. Олар – оқушының немесе оқушылар тобының жеке басының дамуына жағымды өзгерістер енгізу мақсатында өзара әрекеттесу жағдайларын өзгерту, дамыту міндеттері. Мұғалімнің кәсіби стандарты негізгі құзыреттіліктерді анықтайды, олардың арасында түрлі педагогикалық жағдайларда шешім қабылдау қабілеттері аталады: тәртіпті орнату және қолдау, танымдық белсенділікті ынталандыру, пәнге қызығушылық таныту, түсінуді қамтамасыз ету. Педагогикалық жағдайларды шешу мұғалімнің практикалық іс-әрекетінің мәнін құрайды [39].

Практикалық қызметте туындайтын кез-келген жағдай педагогикалық міндет қойылған кезде ғана педагогикалық болады. Педагогикалық мәселелерді шешуде шешуші ережелер, сондай-ақ шығармашылық немесе интуитивті шешімдер қолданылуы мүмкін. Мұғалімдердің қызығушылығы танымның белсенді формаларына негізделген оқытудың белсенді интерактивті формалары мен әдістерін игеруге бағытталған. Осындай әдістердің бірі – жағдаятты талдау әдісі. Кейс технологиясы проблемалық оқытудың, ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың, жоба әдісінің синтезі [40].

Кәсіби мәселелерді шешу үшін кейс әдісін қолдану туралы шешім белгілі бір оқу жағдайын құруды, дамытуды қажет етеді. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттер кейс қалай құрылуы керек, оған қандай талаптар қойылады деген сұраққа жауап береді. Нақты оқу жағдайын құрудың негізі – бұл өзіндік педагогикалық тәжірибе, яғни нақты жағдаят, оқу-тәрбие жағдайын құру.

Жағдаятты сипаттауда жасырылған мәселелер қатысушылар үшін өзекті болуы керек және оларды оқу немесе педагогикалық қызметтегі қиындықтарды

анықтауға және тіркеуге ғана емес, сонымен қатар түрлі шешімдерді табуға, ұсынуға, талқылауға ынталандыруы керек, бұл өз кезегінде мұғалімдердің нақты білім беру тәжірибесінде қолданылуы мүмкін.

Кейстерді қолдану нәтижелі болуы үшін жағдайға мәселе (проблема) қойылуы керек, бұл қатысушылардан кейсті жан-жақты талдауды ғана емес, сонымен қатар жанжалды жағдайды шешудің жолдарын іздеуді талап етеді.

Егер жағдаятты түрлі позициялар тұрғысынан талдау қызықты: мұғалім, оқушы, әкімшілік, ата-ана және т.б., бұл мәселені егжей-тегжейлі зерттеуге және кейсті шешудің түрлі нұсқаларын ұсынуға мүмкіндік береді.

Кейсті талдауда кейіпкерлердің оң немесе теріс жақтарын іздеуден бұрын, жағдаятты тұтастай бағалауға тырысу керек, сонымен қатар кейстің әр қатысушысы жеке-жеке сипаттама берілуі керек. Талдау процесінде кейбір қатысушылар қарастырылып отырған жағдаят кейіпкерлерінің бірінің позициясымен анықталады, сондықтан талдаушы кейс кейіпкерінің позицияларын ажырата білуге үйренуі тиіс [41].

Кейстің шешімі

Кейстерді шешуді 5 кезеңде жүргізу ұсынылады:

1 кезең. Педагогикалық жағдаятпен танысу

Қатысушылар ұсынылған жағдаймен танысады және бастапқы талдауды жүзеге асыруға тырысады. Кейске қатысушылардың педагогикалық тәжірибесін арттырады.

Әрине, кейс қатысушылардың педагогикалық тәжірибесіне толығымен әсер етпейді, бірақ мұғалімнің алдында тұрған мәселелерді, нақты оқиғаларды «тану» жағдайын жасайды. Кейде іс тәжірибеде тек интуитивті түрде байқалған бірқатар қиындықтарды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Кейс мұғалімдер тәжірибесінің белгілі бір аспектілерін өзекті етуге мүмкіндік береді, сонымен бірге белгілі бір қашықтықты, өз педагогикалық тәжірибесімен жұмыс істеуде қатысушылар үшін құрылған оқытудың психологиялық жайлылығын сақтайды. Бұл кезеңде белгілі бір жұмыс атмосферасын құру ғана емес, сонымен бірге кейспен жұмыс жағдайларын мұқият түсіндіру, талдауды бастау үшін сұрақтар қою маңызды.

2 кезең. Педагогикалық жағдаятты шешуге нақты әсер етуі мүмкін негізгі проблеманы факторларды бөліп көрсету

Жұмыстың екінші кезеңі көбінесе топтық түрде ұйымдастырылады. Топтағы талқылау өз сценарийі бойынша құрылуы мүмкін, онда белгілі бір кезеңде қатысушылар өз бетінше сұрақтар қойып, оларға жауап іздей алады. педагогикалық тәжірибесі мол мұғалімдерді талқылауға қатыстыру ұтымды және қатысушыларға өздерінің аналитикалық ұстанымдарын кеңейтуге және тереңдетуге мүмкіндік береді.

Осы кезеңдегі жағдаймен жұмыс істеу қатысушыларға жағдайды ғана емес, сонымен бірге өздерінің педагогикалық тәжірибесін де талдауға мүмкіндік береді.

3 кезең. «Миға шабуыл» әдісіне қатысты тақырыптар ұсыну

Кейспен жұмыс істеудің осы кезеңінде жалпы топтық пікірталас ұйымдастырған жөн. Негізгі міндет – кейсті көрсетілген мәселелі жағдаяттан шығудың мүмкін жолдарын табу және талдау. Бұл кейспен жұмыс істеудің ең күрделі кезеңдерінің бірі: қатысушыларды тындап, олардың жағдайға деген көзқарасын талдап қана қоймай, сонымен қатар кейс немесе топтық пікірталасты жеке назар аудара отырып, шағын топтардың жұмысының ұсынылған нәтижелерін талқылауды, сыни түсінуді ұйымдастыру қажет.

4 кезең. Белгілі бір педагогикалық шешім қабылдаудың салдарын талдау

Зерттелетін мәселелі жағдаяттан шығудың жолы мен әдісін талдағанда, қатысушылардың назары ұсынылған шешімдердің күшті жақтары мен ықтимал қиындықтарына аударылуы керек. Бұл кезеңнің ерекше құнды элементі – бұл кейсті шешудің жеке нұсқаларын қорғау процесінде ұсынылатын аргумент.

5 кезең. Кейстің шешімі

Бір немесе бірнеше нұсқаны ұсынуды, проблемалардың туындауы мүмкін екенін көрсетуді, олардың алдын алу механизмдерін және шешімдерін қамтиды.

Жағдаят жұмыс қорытындылары жазбаша да, ауызша да ұсынылуы мүмкін. Кейсті талдау нәтижелерінің презентациясы және тапсырманың күрделілігі мен көлеміне байланысты топтық немесе жеке болуы мүмкін [42].

Кейспен жұмыс істеу технологиясы келесі жоспар бойынша құрылады:

- кейс материалдарымен педагогтердің жеке өзіндік жұмысы (проблеманы анықтау, негізгі баламаларды тұжырымдау, шешімді немесе ұсынылатын іс-әрекетті ұсыну);

- негізгі проблеманы және оның шешімдерін пайымдауды келісу бойынша шағын топтарда жұмыс істеу;

- жалпы пікірталаста шағын топтардың нәтижелерін таныстыру және сараптау.

Кейс жүргізушінің стратегиялары

Педагогикалық жағдаятты талдау кезінде жүргізуші «белсенді» немесе «пассивті» рөл атқара алады. Кейспен жұмыс барысында жүргізуші қосымша сұрақтар немесе (қосымша) ақпарат түрінде анықтама бере алады, ал белгілі бір жағдайларда өзі жауап бере алады. Сондай-ақ, проблемамен жұмыс істеп жатқанда «идеяларға кедергі жасамау» үшін ештеңе істемей үнсіз қалу мүмкін.

Кейде ол талдауды «басқарады», ал кейде пікірталасты қорытындылаумен шектеледі. Қызықты дәлелдер желісін көргеннен кейін, ол оны қолдай алады немесе тіпті басқаларды талқылау алаңынан шығарып, оның басымдыққа ие болуын талап ете алады. Аудиториямен «кейсті» сұрыптай отырып, жүргізуші қандай шешімді дұрыс деп санайтынын айтып, топты қоздыруы мүмкін, содан кейін қатысушылардан осы тұрғыдан әлсіз тұстарын табуды сұрайды. Бұл олардың проблемаға өз көзқарастарын қалыптастыруға көмектеседі [43].

Кейстерді талдау

Кейс қатысушыларының өзара әрекеттесу түріне (жетекші және қатысушы) сүйене отырып, кейстерді талдау кезінде кем дегенде алты формат қолданылады,

1. Жүргізуші – қатысушы: «Жан-жақты жауап алу»

Жүргізуші мен қатысушы арасындағы пікірталас: қатысушының пікірі, мәлімдемесі, ұстанымы немесе ұсынысы бірқатар сұрақтар арқылы қарастырылады; мәлімдеме логикасы мұқият зерттеледі, сондықтан қатысушы тақырыпты өте мұқият және терең білуі керек.

2. *Жүргізуші – қатысушы: «Қорғаушы»*

Бұл әдетте жүргізуші мен қатысушы арасындағы пікірталас, бірақ кейде басқа қатысушылар да қатыса алады. Көшбасшы қорғауға мүлдем жарамсыз рөлді қабылдайды және қатысушыдан (және мүмкін басқалардан) қорғаушы позициясын алуды сұрайды. Белсенді ойлау және пайымдау, фактілерді, тұжырымдамалық немесе теориялық ақпаратты, жеке тәжірибені белгілі бір тәртіппен орналастыру қажет.

3. *Жүргізуші – қатысушы: «Гипотетикалық формат»*

Алдыңғыға ұқсас, бірақ бір айырмашылық бар: жүргізуші осы мәселе бойынша қатысушының ұстанымынан немесе ұсынымынан тыс гипотетикалық жағдайды баяндайды. Одан осы гипотетикалық жағдайды бағалауды сұрайды. Пікірталас кезінде өз ұстанымыңызды өзгерту қажеттілігі үшін ашық болуыңыз керек.

4. *Қатысушы – қатысушы: «Қарсыласу немесе ынтымақтастық»*

Бұл форматта пікірталас қатысушылар арасында өткізіледі, ал көшбасшы бақылайды және өзі үшін қорытынды жасайды. Бұл ынтымақтастық немесе қарама-қайшылық ретінде пайда болады. Мысалы, қатысушы жаңа ақпарат беру арқылы позицияға қарсы тұра алады. Сіз «қиындықты жеңуге» тырысуыңыз керек. Ынтымақтастық пен оң қарсыласу рухы (жеке күш-жігерден айырмашылығы) көп нәрсені үйренуге мүмкіндік береді

5. *Қатысушы – қатысушы: «Рөлде ойнау»*

Көшбасшы қатысушыға белгілі бір рөлді қабылдауды және ондағы басқа қатысушылармен өзара әрекеттесуді ұсынады.

6. *Жүргізуші – топ: «Үнсіз формат»*

Жүргізуші бастапқыда жеке адамға, содан кейін бүкіл топқа бағытталған сұрақты көтере алады (егер жеке қатысушы жауап бере алмаса) [44].

Педагогикалық мәселені шешуде жетекші мен мұғалімдердің шеберлігінің критерийлері бола алады:

- нақты жағдайды толық және терең талдау;
- педагогикалық мақсатқа сай және гуманистік бағыттағы міндет қою;
- айқын эмпатиялық негізі бар шығармашылық, стандартты емес шешімді таңдау;
- педагогикалық мәселені шешудегі ынтымақтастық.

Қарастырылып отырған кейстің жағдаяттық талдау әдісінің айрықша белгілері:

- ұтымды шешімдерді ұжымдық әзірлеу;
- бір мақсаттың болуы;
- басқарылатын эмоционалды шиеленістің болуы;

- әлеуметтік-экономикалық жүйенің моделінің болуы, оның жағдайы белгілі бір дискретті уақыт кезеңінде қарастырылуы;
- шешімдердің көп өзгергіштігі (бірыңғай шешім түбегейлі жоқ);
- қызметті ұжымдық бағалау жүйесінің болуы.

Қарастырылып отырған әдістің технологиялық ерекшеліктері:

- білім беру саласындағы кейс-технология – бұл зерттеу технологиясының (аналитикалық) ерекше түрі;

- қарастырылып отырған әдіс ұжымдық оқыту технологиясы ретінде әрекет етеді, оның маңызды компоненттері топтық жұмыс және өзара ақпарат алмасу;

- оны синергетикалық технология түрінде қарастыруға болады, оның мәні бүкіл топты белгілі бір жағдайға ену процедураларын дайындау, білімді тереңдету, жаңалықтармен алмасу, инсайт түсінудің әсерін қалыптастыру;

- білім берудегі кейс-технология дамыта оқытудың бірқатар технологияларын, оның ішінде топтық, ұжымдық, жеке даму рәсімдерін және қатысушылардың жан-жақты тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруды біріктіреді;

- әдіс жобалық технологияның белгілі бір түрі ретінде әрекет етеді (проблеманы шешу жолдарымен бірге техникалық тапсырма ретінде де, ең тиімді әрекеттердің балама нұсқаларын түсіну үшін ақпараттық дереккөз ретінде де әрекет ететін кейс негізінде қалыптасады);

- бұл әдіс *«жетістікке жету»* сияқты технологияның маңызды жетістіктерін шоғырландырады. Ол қатысушыларды жандандыруға, олардың жетістіктеріне баса назар аударуға, табысты ынталандыруға бағытталған қызметті көздейді [45].

Табысқа жету – бұл әдістің басым күштерінің бірі, сонымен қатар тұрақты жағымды мотивацияны қалыптастыру, танымдық белсенділікті арттыру.

Кейс-әдісі – бұл басқа әдістермен біріктіруге болатын мұғалімдердің зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді әдісі. Сонымен қатар, бұл әдіс оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың практикалық әдісі, сонымен қатар оны визуалды-проблемалық, визуалды-практикалық және визуалды-эвристикалық деп санау керек, өйткені ол практикалық мәселеге көрнекі сипаттама береді және оны шешу жолдарын көрсетеді [46].

Нақты жағдаяттарды талдау әдісі – мынадай салаларда дағдыларды жетілдіруге және тәжірибе жинақтауға көмектеседі:

- проблемаларды анықтау, іріктеу және шешу;
- ақпаратпен жұмыс істеу;
- жағдаятта сипатталған бөлшектердің мағынасын түсіну;
- ақпарат пен дәлелдерді талдау және синтездеу;
- болжамдармен және қорытындылармен жұмыс істеу;
- баламаларды бағалау;
- шешім қабылдау;
- басқа адамдарды тыңдау және түсіну-топтық жұмыс дағдылары.

Кейс әдісінің тікелей мақсаты – білім алушылардың бірлескен күш-жігерімен белгілі бір жағдайда туындайтын жағдаятты-кейсті талдап,

практикалық шешім әзірлеу. Процестің аяқталуы – ұсынылған алгоритмдерді бағалау және берілген мәселе аясында ең жақсысын таңдау.

Кейс әдісі оқытуда жетекші орындарға ие, іскерлік білім беру тәжірибесінде белсенді қолданылады және білім алушыларға типтік мәселелерді шешу дағдыларын үйретудің ең тиімді әдістерінің бірі.

Кейс әдісінің идеялары өте қарапайым:

1. Әдіс қойылған сұраққа нақты жауап жоқ, бірақ шындық дәрежесіне сәйкес келетін бірнеше жауаптар бар; оқыту міндеті бірден классикалық схемадан ауытқиды және жалғыз, бір ғана жауапты емес, көптеген шындықтарды алуға және олардың проблемалық өрісінде бағдарлауға бағытталған.

2. Оқытуға баса назар дайын білімді игеруге емес, оны дамытуға, білім алушы пен оқытушының бірлескен жұмысына аударылады; демек, кейс әдісінің дәстүрлі әдістерден түбегейлі айырмашылығы – білім алу процесінде демократиялық түрде, мысалы, егер білім алушы мәселелерді талқылау барысында басқа білім алушылармен және оқытушымен іс жүзінде тең бола алатындығы.

3. Әдісті қолданудың нәтижесі тек білім ғана емес, сонымен қатар өмірлік және кәсіби қызмет дағдылары.

4. Әдістің технологиясы келесідей: белгілі бір ережелерге сәйкес нақты өмірде болған нақты жағдаяттың моделі жасалады және білім алушыларға қажет білім мен практикалық дағдылардың жиынтығы көрсетіледі; сонымен бірге мұғалім жетекші рөл атқарады, сұрақтар туғызады, жауаптарды бекітеді, пікірталасты қолдайды, яғни бірлесіп құрылған процестің диспетчері ретінде.

5. Жағдаяттық талдау әдісінің артықшылығы – білім алу және практикалық дағдыларды қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың құндылықтар жүйесін, кәсіби ұстанымдарын, өмірлік көзқарастарын, кәсіби көзқарас мен дүниетанымын, өз ортасы мен әлемін сезіне білуді дамыту.

Кейс әдісі – практикалық тапсырмаларды шешуге теориялық білімді қолдануға мүмкіндік беретін құрал. Бұл әдіс білім алушылардың өзіндік ойлауын, тыңдау және балама көзқарасты ескеру, өз пікірін дәлелді түрде айту қабілетін дамытуға ықпал етеді. Бұл әдіс арқылы білім алушылар аналитикалық және бағалау дағдыларын көрсетуге және жетілдіруге, топта жұмыс істеуді үйренуге, қойылған мәселенің ең ұтымды шешімін табуға мүмкіндік алады.

Оқытудың интерактивті әдісі бола отырып, кейс әдісі теориялық ережелерді игеруді және материалды практикалық қолдануды игеруді қамтамасыз ете отырып, білім алушылардың жағымды көзқарасына ие болады; ол білім алушылардың кәсіби дамуына әсер етеді, олардың жетілуіне ықпал етеді, оқуға деген қызығушылық пен жағымды мотивацияны қалыптастырады. Сонымен қатар, кейс әдісі мұғалімнің ойлау тәсілі, оның ерекше парадигмасы ретінде әрекет етеді, бұл басқаша ойлауға және әрекет етуге, шығармашылық әлеуетін жанартуға мүмкіндік береді.

Кейс әдісінің артықшылықтарына келесі аспектілерді де жатқызуға болады:

- проблемалық оқыту принциптерін қолдану – нақты мәселелерді шешу

дағдыларын алу, топтың біртұтас проблемалық өрісте жұмыс істеу мүмкіндігі, ал зерттеу процесі іс жүзінде өмірде шешім қабылдау механизмін имитациялайды, ол терминдерді жаттап алудан гөрі өмірлік жағдайға сәйкес келеді, өйткені ол терминдеді білу мен түсінуді ғана емес, сонымен бірге дағдыларды да қажет етеді мәселені шешудің логикалық схемаларын құра отырып, олармен жұмыс жасауды, өз пікірін дәлелдеуге мүмкіндік береді;

- командада жұмыс істеу дағдыларын алу;
- қарапайым қарым-қатынас дағдыларын дамыту;
- таныстырылым дағдыларын алу;
- таныстырылым, айтылым дағдыларын, сұрақты тұжырымдай білу, жауабын дәлелдей білу.

Кейстерді жіктеу әртүрлі белгілерге сәйкес жасалуы мүмкін, олардың бірі – олардың күрделілігі. Бұл жағдайда олар:

- кейстер, олардың мақсаты – белгілі бір практикалық мысалда білім алушыларға белгілі бір жағдайда дұрыс шешім қабылдау алгоритмін үйрету;

- жағдаяттар – белгілі бір уақыт кезеңіндегі жағдайды сипаттайтын, проблемалар анықталатын және нақты тұжырымдалатын проблеманы қалыптастыратын жағдайлар;

- мақсаты – жағдаятты диагностикалау және аталған мәселе бойынша өз бетінше шешім қабылдау дағдыларын ажыратады;

- жағдаяттар – алдыңғы нұсқаға қарағанда анағұрлым күрделі жағдаятты сипаттайтын проблеманы қалыптастырмайтын жағдаяттар, онда проблема нақты анықталмаған, бірақ статистикалық мәліметтерде, қоғамдық пікірді, билік органдарын бағалауда және т.б. ұсынылған; мұндай кейстің мақсаты – мәселені өз бетінше анықтау, қолма-қол ресурстарды талдай отырып, оны шешудің балама жолдарын көрсету;

- нақты жағдайды сипаттайтын қолданбалы жаттығулар, одан шығу жолдарын табу ұсынылады; мұндай кейстің мақсаты – мәселені шешу жолдарын іздеу.

Кейстерді тәрбие процесінің мақсаттары мен міндеттеріне қарай жіктеуге болады. Бұл жағдайда кейстердің келесі түрлері бөлінеді:

- оқыту талдау және бағалау;
- проблемаларды шешуге және шешім қабылдауға үйрету;
- мәселені, шешімді немесе тұжырымдаманы тұтастай суреттеу.

Ғалымдар проблемалық-ситуациялық оқытуды тәжірибеде зерттеп, қолдануда кейстің бірнеше әдістерін ұсынады [47].

1-кесте

№	Әдістің атауы	Әдістің мақсаты	Сипаттамасы
1	Оқиға әдісі	Дербес деректерді іздеу. Осы ақпаратпен жұмыс істеуге үйрету.	Білім алушылар кейстің құрылымы мен мазмұнымен толық таныс емес. Бұл жұмыс түрі көп уақытты қажет

			етеді, бірақ ол тәжірибеге ең жақын, өйткені алынған ақпарат бүкіл шешім қабылдау процесінің негізгі бөлігін алады.
2	Жағдаяттық рөлдік ойын әдісі	Дұрыс жағдай жасау және ойынға қатысушылардың мінез-құлқы мен әрекеттерін бағалауға мүмкіндік беру.	Тарихи, құқықтық, әлеуметтік-психологиялық рөлдік ойын өткізу.
3	Іскерлік хат алмасу әдісі	«Шығатын құжаттармен» байланысты барлық тапсырмаларды өз бетінше шеше алу.	Әдіс құжаттармен жұмыс істеуге негізделген. Ол негізінен экономика, құқық, әлеуметтік ғылымдар, тарих бойынша қолданылады, мұнда көптеген дереккөздер мен құжаттар талданады
4	Пікірталас әдісі	Әр түрлі пікірмен алмасу.	Пікірталастар топтық және топтық аралық болуы мүмкін.
5	Жобалау ойыны	Жобаларды құру және жетілдіру.	Әр түрлі типтегі топтарда жобалар құру: ғылыми-зерттеу, іздеу, шығармашылық, аналитикалық және болжамды жұмыстар
6	Миға шабуыл	Талқылау процесінде мүмкіндігінше көп идеяларды жинақтау.	Топтағы мәселені талқылау, мәселені шешудің түрлі нұсқаларының максималды санын құру.

Кейс-технологияларды қолдануда төмендегі міндеттерді шешуге ықпал етеді.

1. Білім алушыларда жаңа білімді қалыптастыру;
2. Коммуникативті дағдыларды қалыптастыру;
3. Сыни ойлауды дамыту;
4. Мәселелерді шешуде мейлінше ұтымды мүмкіндіктер табу;
5. Қабылданған шешімге жауапкершілікті қалыптастыру;

6. Ақпаратпен жұмыс істеу қабілеттерін дамыту [48].

Кейс технологияларды қолдануда қалыптасатын дағдылар:

1. Әлеуметтік дағдылар – адамдардың іс-әрекеті мен мінезін бағалау, тыңдай алу қабілеті, пікір алмасу, қарама-қарсы пікірлерге аргументтер келтіре алу, өзін-өзі бақылай алу;
2. Практикалық дағдылар – күнделікті тәжірибеде өзінің шығармашылық білімін қолдана білу;
3. Аналитикалық дағдылар – логикалық ойлау мен ойдың ашықтығы, ақпараттың мазмұнын түсініп, ажырата білу, жіктеп, саралап, талдай алу,
4. Шығармашылық дағдылар – логикалық жолмен шешілмеген жағдайда балама идеяларды қосып, жүзеге асыра алу [49].

Кейстердің бірнеше түрлерін атауға болады:

- 1) проблемалық кейстер;
- 2) жобалық кейстер;
- 3) сипаттама кейстер;
- 4) жағдаяттық кейстер;
- 4) ашық кейстер;
- 5) интерактивті кейстер;
- 6) жүйелі кейстер.

Сондықтан, мұғалімдерге кейсті дайындау барысында нақты қандай деңгейге лайықталып құрылатынын зерделеп алу ұсынылады:

1. Стандартты;
2. Зерттеушілік;
3. Проблемалық

Сонымен қатар, балалардың кейстермен жұмыс жасауға қаншалықты төселгені маңызды. Сол себепті, мұғалімге оқушыларды жүйелі ойлауға үйрету үшін, алғашқы кезде әртүрлі кейстерді шешудің бірнеше шартты алгоритмдерін ұсынуына болады. Мысалы, келесі алгоритм:

- кейспен танысу;
- кейстегі проблеманы түсіну;
- проблеманы шешу жоспарын құру;
- қажетті ақпаратты іздеу;
- алынған мәліметтерді өңдеу;
- талдау және проблеманы шешудің стратегиясын таңдау;
- жауаптың жобасын құрастыру;
- жауаптың жүйесін қалыптастыру;
- кейстің шешімін ұсынудың ұтымды әдісін таңдау;
- жауабын ұсыну (топпен, жұппен, жеке);
- ұсыныстарды ескеріп, жауапты толықтыру;
- жалпы ортақ шешімді пысықтау.

Кейс әдісінің педагогикалық әлеуеті дәстүрлі оқыту әдістерінің педагогикалық әлеуетінен едәуір үлкен. Кейс әдісінің құрылымында даулардың, пікірталастардың, дәлелдердің болуы талқылауға қатысушыларды жаттықтырады, қарым-қатынас нормалары мен ережелерін сақтауға үйретеді.

Кейс бойынша жұмыс мұғалімдердің кәсіби шыңдалуына ықпал етеді, жұмысқа деген қызығушылық пен мотивацияны арттырады, балалармен тыңдау және өзара әрекеттесу қабілетін қалыптастырады.

Сонымен қатар, белсенді және шығармашылық жұмыстың нәтижесінде тәрбие мен білім беріледі және күрделі педагогикалық міндеттер шешіледі.

3 Тәрбие процесінде кейс технологиясын қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар

Кейс әдісі – жүйелі, мақсатты сипаттауға, зерттеуге, талдауға бағытталған үздіксіз процесс ретінде түсінілетін жағдаяттық оқыту әдістемесі екендігін айттық.

Бұл әдіс тапқырлықты, мәселелерді шеше білуді дамытуға ықпал етеді. Ол проблемаларды талдау және диагностикалау қабілетін дамытады. Оның көмегімен өз ұстанымын нақты тұжырымдау және білдіру, қарым-қатынас жасау, талқылау, ақпаратты қабылдау және бағалау қабілеті сияқты біліктілік қасиеттері дамиды.

Сонымен қатар, кейс әдісі білім алушылардың өзіне деген сенімділік сезімін дамытуға, шамадан тыс ұялшақтық пен шамадан тыс сенімділікті жеңуге ықпал етеді.

Жетекші мамандардың пікірінше, кейс әдісі басқарушылық білім беруді жүзеге асыру ерекшеліктеріне барынша ықпал етеді, өйткені:

- нақты жағдаяттар оқуды шындықпен байланыстырады;
- нақты жағдаяттармен жұмыс істеу білім алушыға мүмкіндік береді, проблемаларды талдау және шешу жолдарын еркін іздеуді жүзеге асыру, яғни оқу процесі шығармашылық ізденіс түрінде жүреді;

- нақты жағдаятты талдау кезінде білім алушы белсенді позицияда болады, іс жүзінде өзі идеялар тудырады және басқа білім алушылармен белсенді қарым-қатынас жасайды;

- нақты жағдаятты талдау барысында білім алушылар өздері үшін сұрақтар қойып, оларға жауап беру жолдарын іздейді.

Кейс әдісі немесе нақты жағдаят, шындыққа негізделген, объектінің қызметін сипаттайды және топта немесе жеке талқылау процесінде белгілі бір шешімді іздеуге және жүзеге асыруға бағытталған қосымша салалық ақпаратты қамтиды.

Көп жағдайда кейс мыналарды қамтуы керек:

- басты кейіпкерлердің есімдері мен қызметі;
- әрекет болатын күндер мен орыны;
- нақты проблеманың сипаттамасы
- кейс бойынша проблемалар туралы мысалдар мен ақпаратты қарастыратын негізгі жазбасы, мақсатты топ, тәрбие мақсаттары, проблемаларды талдау және олардың тұжырымдамалық негіздемесі анықталуы тиіс.

Кейсте бейне-аудио материалдар, электронды тасымалдағыштардағы материалдар немесе кез келген басқа материалдар болуы мүмкін.

Кейстердің көпшілігі педагогтің өзі жүргізген зерттеулерге, яғни оның жетекшісімен және білім алушылармен қарым-қатынасына негізделген. Бұл жағдайда сыныптағы жағдайлар туралы нақты ақпарат қолданылады. Қосымша немесе балама ақпарат ретінде баспада жарияланған материалдар (газеттер, журналдар, басқа да басылымдар) пайдаланылуы мүмкін. Материалдар жыл қорытындысы бойынша сыныптың әл-ауқаты, есебімен хаттамалары,

сыныптағы білім алушылардың өмірбаяны немесе білім алушылардың тәртібі туралы ақпараттар болуы мүмкін.

Кейстердің түрлерін:

- кез-келген теорияны немесе тұжырымдаманы суреттеу;
- тарихи оқиғаларды қамту;
- шешім қабылдауға үйрету;
- ақпаратты талдау және жүйелеу дағдыларын үйрету.

Көптеген жағдаяттарда нақты анықталған профиль жоқ. Әдетте, кейстер зерттелетін жағдаяттарға жатады.

Кейстер проблемалық және жобалық болып бөлінеді.

Проблемалық жағдаяттар – нәтиже негізгі мәселені анықтау және тұжырымдау, кейде проблемалық өрісті қалыптастыру және шешімнің күрделілігін бағалау.

Жобалық кейстер – нәтиже ретінде жағдаятта қалыптасқан проблемаларды еңсеру жөніндегі іс-қимыл бағдарламасы.

Кейс әдісінің дидактикалық артықшылықтары:

1. Білім алушыға алған теориялық білімдерін практикалық жағдайға қолдануға мүмкіндік береді;

2. Кейстерді талдау білімді белсенді игеруге және белгілі бір багажды практикалық ақпаратты жинақтауға ықпал етеді;

3. Білім алушы аналитикалық және шығармашылық дағдыларды дамытады;

4. Проблемалық жағдаяттарды шешу қарым-қатынас дағдыларын дамытуға ықпал етеді (білім алушылар пікірталасты қолдауға, қарсыластарын сендіруге және тыңдауға үйренеді).

5. Кейс-технологияны қолдану командада тиімді жұмыс істеу дағдыларын дамытуды қамтамасыз етеді.

Кейс-технологияны таксономиялық белгілері бойынша аралас типтегі инновациялық білім беру технологияларына жатқызуға болады: тренингтік-диалогтық-рефлексивті, өйткені ол білім алушыларда белгілі бір білім, біліктік пен дағдыларды дамытуды, әртүрлі ойын әдістерін қолдана отырып, сындарлы диалог барысында белгілі бір мәселені шешуді қамтиды, сондай-ақ жеке тұлғаның ресурстық әлеуетін өзектендіруге бағытталған өзін-өзі бағалайтын және рефлексивті дағдыларды дамытады.

Кейстер санының оңтайлы үйлесімі синергетикалық әсер беруі керек, мысалы, тезистерді дайындау және қорғау кезінде айқын көрінуі мүмкін.

Педагогтің міндеті – тиісті нақты материалды таңдау, ал білім алушылар бұл мәселені шешіп, басқалардың (басқа білім алушылар мен педагогтердің) өз әрекеттеріне реакциясына қол жеткізуі керек. Мәселенің әртүрлі шешімдері болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Педагогтің рөлі әңгіме немесе пікірталас бағытында, мысалы, проблемалық мәселелер арқылы, жұмыс уақытын бақылауда, білім алушыларды үстірт ойлаудан бас тартуға шақырады. Білім алушылар нақты шешімге келеді.

Педагог теориялық аспектілерді қорытындылай, түсіндіре, еске түсіре

алады немесе тиісті әдебиеттерге сілтеме жасай алады.

Кейс мазмұнына қойылатын талаптар, кейс нақты жағдаяттарды қарастырады. Жағдаяттың сипаттамасына белгілі бір уақыт ішінде орын алған негізгі жағдайлар, фактілер, қабылданған шешімдер енгізіледі. Сонымен қатар, жағдаят күрделі мәселені де, кез-келген жеке тапсырманы да көрсете алады.

Кейс әдісімен сынып сағаттарын әзірлеу

Кесте 2

Жұмыс кезеңі	Педагогтің әрекеті	Білім алушының әрекеті
Сынып сағатына дейін	- Кейстерді таңдайды; - Білім алушыларды дайындауға арналған негізгі және көмекші материалдарды анықтайды. - Сынып сағатының сценарийін әзірлейді.	1. Кейс пен ұсынылған әдебиеттер тізімін алады. 2. Сынып сағатының тақырыбына сәйкес ізденеді
Сынып сағаты барысында	Кейсті алдын-ала талқылауды ұйымдастырады; Сыныпты шағын топтарға бөледі; Қосымша мәліметтермен қамтамасыз ете отырып, кейсті топтарда талқылауға жетекшілік етеді.	1. Кейс пен мәселені түсінуді тереңдететін сұрақтар қояды. 2. Шешім нұсқаларын әзірлейді, басқалардың айтқанын тыңдайды. 3. Шешім қабылдауға қатысады, пікір айтады
Сынып сағатынан кейін	1. Білім алушылардың жұмысына баға береді. 2. Қабылданған шешімдер мен қойылған мәселелерді талдауға баға береді	1. Осы тақырып бойынша эссе жазады, пікір алмасады т.б. өзінің жеке пікірін жазып, кері байланысқа түседі.

Әдетте, ақпарат процестің немесе оқиғаның толық сипаттамасын (өмірбаянын) білдірмейді, керісінше бағдарлаушы болады. Сондықтан, негізделген шешім қабылдау кезінде қажетті логикалық модельді құру үшін, қатысушылардың пікірінше, іс-әрекетте орын алуы мүмкін деректермен жағдайды толықтыруға рұқсат етіледі. Осылайша, білім алушы қарастырылып отырған жағдаятты жазып қана қоймайды, сонымен қатар ол кейсте не жетіспейтінін болжап, көрсете алатындай дәрежеде зерттейді.

Кейсте басқа оқу материалынан ажыратуға болатын бес негізгі критерий бар:

1. Дереккөз. Кез-келген кейсті құрудың қайнар көзі – шешуді қажет ететін белгілі бір жағдайға қатысатын адамдар.
2. Ақпаратты таңдау процесі. Кейс үшін ақпаратты таңдау кезінде тәрбие

мақсаттарына назар аудару керек. Деректер мазмұнына бірыңғай тәсілдер жоқ, бірақ олар нақты болуы керек [50].

Сынып сағатында кейс технологиясын қолдануда:

1. Дайындық кезеңі;

Сынып жетекшісі кейсті, қосымша ақпараттық материалдарды әзірлейді, сынып сағатының орнын, мақсат, міндеттерін анықтайды;

2. Таныстыру кезеңі;

Бұл кезеңде білім алушылар нақты жағдаятты тікелей талқылауға қатысады.

1. Кейс кіріспесі

2. Кейстің сипаттамасы

3. Ақпараттық материал

4. Глоссарий

3. Негізгі (аналитикалық) кезең

4. Сынып жетекшісінің кіріспе сөзі

5. Білім алушыларды топтарға бөлу (әрқайсысында 4-5 адам)

6. Топтардың жұмысын ұйымдастыру: топ мүшелерінің оқылған материалдардың қысқаша мазмұны және оларды талқылау; проблемалық сәттерді анықтау; баяндамашыларды анықтау.

7. Пікірталастың бірінші кезеңі – шағын топтардағы проблемалық мәселелерді талқылау, дәлелдер мен шешімдерді іздеу

8. Пікірталастың екінші кезеңі – талдау нәтижелерін ұсыну, жалпы топтық пікірталас, пікірталас қорытындылары мен табылған шешімдер

9. Қорытынды кезең

10. Аналитикалық жұмыс нәтижелерінің қорытынды презентациясы (білім алушылар бір мәселені шешудің бірнеше нұсқаларын біліп, салыстыра алады)

11. Сынып жетекшісінің қорытынды сөзі – кейсті талдау

12. Сынып жетекшісі мен білім алушылардың ортақ шешімге келуі

13. Түйінді ой

Кейс-әдісін сынып сағаттарында қолдануда үш құрамдас бөлікке бөлуге болады. Әр бөлікті өткізуге 30-дан 45 минутқа дейін уақыт бөлінеді.

Кіріспе: тақырып таңдау; кейсті әзірлеу; жағдаятты алдын ала зерттеу.

Кейсті талдау барысы: Кейс-тапсырманы қолдана отырып, проблеманы талқылауды, презентацияларды, қорытындыларды және ұсыныстарды қарауды қамтиды.

Қорытынды: Зерттелген материалды бекіту.

1. Кіріспе

Бірінші сабақта білім алушылар кейс-тапсырма беру жеткіліксіз деп болжанады, өйткені олар онымен қалай жұмыс істеу керектігін түсінбейді. Ең алдымен, білім алушыларға тақырып бойынша пайдалы ақпаратты іздеу жоспарында нұсқау беру керек. Алайда, тапсырманы негізгі іске асыру үшін білім алушылар сынып сағатында алынған ақпаратқа ие болуы керек екенін есте ұстаған жөн.

Сонымен қатар, білім алушыларға кейс-технологияны қалай талдау керектігі туралы ақпарат беру, яғни мәселені шешу алгоритмін хабарлау маңызды. Мысал ретінде сынып сағатында сынып жетекшісі алдын-ала дайындаған нақты жағдаяттың 2-3 сұрағы талданады. Бұл тәсіл білім алушыларды алдына қойылған тапсырманы егжей-тегжейлі зерттеуге ынталандырады және мәселенің дамуының негізгі механизмдерін түсінуге ықпал етеді.

2. Кейсті талдау барысы: Кейс тапсырмаларын қолдану

Білім алушылар шағын топтарға бөлінеді. Осыдан кейін шағын топтарда мәселені талқылауға, содан кейін ақпарат алмасуға және сыныпта ұсыныстар жасауға уақыт беріледі. Сынып жетекшісі тақтада білім алушылардың ұсыныстары негізінде белгілі бір процестің даму механизмін схемалық түрде суреттейді.

3. Қорытынды.

Кейс әдісі бойынша өткізілген сынып сағаты білім алушылардың тұлғалық қасиеттері мен құндылықтар тұрғысынан талдануы тиіс. Ұсынылған шешім нұсқалары негізінде алынған нәтижелерді қорытындылау, сондай-ақ топтардың ұсыныстарын қорытындылау және бағалау жүргізу маңызды.

Кейс әдісі білім алушыларды өмірлік жағдаяттармен тәрбиелеуде маңызды: бұл білім беру ұйымдарында білім алушыларға практикалық мәселелерді шешуде теориялық білімді қолдануға мүмкіндік беретін артықшылықтарға ие.

Кейс әдісі білім алушыны белсенді процесіне қосу теориялық білімнен практикалық әдіске, шығармашылық ынтымақтастық педагогикасына көшуге, білім алушылардың өмірлік ұстанымы мен дағдыларын қалыптастыруға деген ынтасын арттыруға мүмкіндік береді.

Тәрбие процесінде білім алушыларды тәрбиелеуге негізделген міндеттер:

- 1) шынайы өмірлік тұжырымдамаларды өз сөздерімен тұжырымдауды;
- 2) негізгі ақпаратты талдауды және бөлуді;
- 3) көптеген материалдармен жұмыс істеуді;
- 4) мәселені шешу үшін әртүрлі принциптерді біріктіруді үйренуге бағытталған [51].

Алайда, білім алушылардың бойында базалық құндылықтар мен өмірлік тәжірибенің жетіспеушілігі тапсырманы орындауда қиындық тудыруы мүмкін екенін ескеру маңызды. Тағы бір маңызды кемшілік – білім алушылардың бір бөлігі әрқашан ақпаратты өз бетінше іздеу және талдау дағдыларына ие бола бермейді, оның себебі оның құрдастарымен тең болуға мотивацияның болмауы болуы мүмкін.

Сонымен қатар, кейстерді әзірлеу бойынша нұсқаулықтың болмауы оларды тиімді пайдалануды шектейді. Демек, кейс әдісін жүргізу тәжірибесін зерделеу сынып сағатын өткізудің алгоритмін әзірлеуге және сол арқылы жана зерттеу міндеттерін енгізуге көмектеседі. Осы шарттардың орындалуы білім алушылардың әрбір жеке тобының ерекшеліктерін ескере отырып, белсенді тәсілді іске асыруды қамтамасыз етеді.

Осылайша, сынып жетекшісі тәрбие стратегиясын құра алады, атап айтқанда білім алушылардың құзыретіне сәйкес тақырыптың құрылымы мен күрделілік деңгейін бейімдей алады.

Кейс нақты жағдаяттарды талдау — мынадай салаларда дағдыларды жетілдіруге және тәжірибе алуға арналған әдісі:

- проблемаларды анықтау, іріктеу және шешу;
- ақпаратпен жұмыс істеу-жағдайда сипатталған бөлшектердің мағынасын түсіну;
- ақпарат пен дәлелдерді талдау және синтездеу;
- болжамдармен және қорытындылармен жұмыс істеу;
- баламаларды бағалау;
- шешім қабылдау;
- басқа адамдарды тыңдау және түсіну – топтық жұмыс дағдылары.

Кейс-технология – бұл нақты немесе ойдан шығарылған жағдайларға негізделген оқытуға арналған интерактивті пәннен тыс технология, ол білімді игеруге емес, білім алушылардың бойында жаңа қасиеттер мен дағдыларды қалыптастыруға бағытталған.

Оның басты мақсаты – әртүрлі мәселелерді шешу және олардың шешімдерін табу, ақпаратпен жұмыс істеуді үйрену қабілетін дамыту. Бұл жағдайда дайын білім алуға емес, оларды дамытуға, мұғалім мен оқушының бірлескен жұмысына баса назар аударылады. Ең бастысы, кейс негізгі білімді жоймайды, керісінше, оқу материалын жаңартуға көмектеседі!

Кейс-технологияларды пайдалану кезінде нақты жауаптар берілмейді, оларды өз бетінше табу керек. Бұл білім алушыларға өз тәжірибелеріне сүйене отырып, қорытынды жасауға, алған білімдерін іс жүзінде қолдануға, мәселеге өзіндік (немесе топтық) көзқарас ұсынуға мүмкіндік береді.

Кейстермен жұмысты ұйымдастыру кезеңдері: нақты өмірлік жағдаяттарды ұсыну – нақты шешімі жоқ жағдаяттарды түсіну, мәселені шешу үшін білім кешенін өзектендіру – жағдаяттарды шешу үшін іс-қимыл модельдерін жасау.

Білім алушының кейспен жұмысын мынадай кезеңдерге бөлген жөн:

- 1-жағдаятпен, оның ерекшеліктерімен танысу;
- 2-негізгі проблеманы (проблемаларды) бөліп көрсету;
- 3-белгілі бір шешім қабылдауды талдау;
- 4-кейсті шешу: бір немесе бірнеше әрекеттер тізбегінің нұсқаларын ұсыну, маңызды мәселелерді, олардың алдын алу және шешу механизмдерін көрсету.

Педагогтің функциялары әр түрлі:

- кейс құру немесе бұрыннан барын пайдалану; білім алушыларды шағын топтарға бөлу (4-6 адам);
- білім алушыларды жағдаятпен, бағалау жүйесімен, тапсырмаларды орындау мерзімдерімен таныстыру;
- шағын топтарда білім алушылардың жұмысын ұйымдастыру, баяндамашыларды анықтау;
- кейспен жұмыс; шағын топтарда шешімдердің тұсаукесерін

ұйымдастыру;

- жалпы талқылауды ұйымдастыру;
- педагогтің жалпылама сөзі, оның жағдаятты талдауы;
- оқушыларды бағалауы.

Кейс-тапсырмаларды сабақтың кез келген кезеңінде пайдалануға болады.

Әдетте, алдыңғы сабақтарда алған білімдерін бекіту кезінде жоғары тиімділік береді.

Мысалы, мынадай кейс құрылып, білім алушылардың білім сапасына бақылау жүргізілді.

10-сыныпта «Булану және конденсация. Қаныққан бу» зерттелген материалды бекіту үшін келесі жағдаймен топтық жұмыс қолданылды: 2013 жылдың тамызы мен қыркүйегі өте жаңбырлы болып шықты, нәтижесінде Қиыр Шығыс федералды округінің үлкен аумақтары су астында қалды. Аймақты шарпыған жойқын су тасқыны миллиардтаған шығын әкелді. Амур өлкесінде мұндай су тасқыны 1896 жылдан бері байқалмады. Әлемде өткен жиырма жыл ішінде әлеуметтік және экономикалық зиян келтірген қауіпті гидрометеорологиялық құбылыстар мен қолайсыз ауа-райы жағдайларының саны артып келеді. Су тасқынының нақты себептері қандай?»

Кейске сұрақтары:

1. Жаңбырдың нақты себептері қандай? (1 топ)

2. Физика тұрғысынан су тасқынын тудыратын су айналымына қандай процестер теріс әсер етеді? (2 топ)

2. Болашақта су тасқыны ықтималдығын азайту үшін қандай шаралар қолдану керек? (3 топ)

Бұл жағдай өзектілігімен шынайы қызығушылық тудырды және сынып оқушыларының көпшілігінің шығармашылық, интеллектуалды және коммуникативті әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Балалардың 95% - ы сабақта «досының қолдауын сезінгендіктен» ыңғайлы екенін атап өткен. Қателік жасаудан қорқу жоғалып, оның орнына бастамашылық мен шығармашылық келді.

Сондай-ақ, оқушылардың тәуелсіз іздену қызметін ұйымдастыруда кейс технологияларды қолдану пайдалы:

– зерттеу корпусы (топтық немесе жеке жобаларға ұқсас, кейбір жағдайларды талдау нәтижелері презентация түрінде ұсынылады);

- олар жаңа материалды зерттегенде – кіріспе кейс (проблеманың, жағдайдың, құбылыстың болуы туралы ақпарат;

- қарастырылып отырған құбылыстың шекараларын сипаттау);

- материалды жалпылау кезінде тақырыптар – ақпараттық кейс (белгілі бір дәрежеде толық баяндалған қандай да бір тақырып (мәселе) бойынша білім көлемі).

11-сыныптағы «Геометриялық оптика» тақырыбындағы зерттеу кейсіне үлгі:

Нұсқаулық. Ақпараттық «кейс» мәтінін оқу. Алынған ақпарат негізінде қысқаша ғылыми «зерттеу» бағдарламасын жасау қажет.

Мақсаты – болған оқиғаның себептерін анықтау, мүмкін заңдылықтарды анықтау және зерттеулердің бағытын ұсыну.

1. Ғылыми зерттеудің мақсатын тұжырымдау.
2. Бұл фактіні талдау ғылыми білімнің қай саласына жатуы мүмкін?
3. Зерттеу барысында жауап беру керек сұрақтарды тұжырымдау (кем дегенде үш сұрақ болуы мүмкін).
4. Тексеруді қажет ететін негізгі гипотезаны (растауды қажет ететін ғылыми болжам) тұжырымдау.
5. Жоққа шығарылуы керек позицияны тұжырымдау (антитеза, антигипотеза).
6. Ғылыми зерттеу әдістерін анықтаңыз.
7. Бұл зерттеуде қандай білім (заңдар, теориялар) пайдалы болуы мүмкін?
8. Зерттеу жүргізу үшін қандай жабдық қажет?
9. Саны мен мамандануы бойынша зерттеуші ғалымдар тобының шамамен құрамын көрсету. Мұны функционалдық міндеттері бар кластер ретінде көрсету.

Жағдаяттық міндеттерді шешу оқушылардың логикалық ойлауын шынымен дамытады, себеп-салдарлық байланыстарды бөліп көрсету, негізделген қорытынды жасау қабілетін қалыптастырады [52].

Осылайша, кейс-әдіс туралы зерттеу, іздеу және проблемалық әдістердің жиынтығын қамтитын педагогикалық технология ретінде сенімді түрде айтуға болады. Кейс-технологиялар мұғалімнің артынан қайталау емес, абзацты немесе мақаланы қайталау емес, мұғалімнің сұрағына жауап емес; бұл алынған білімнің қабатын көтеруге және оны іс жүзінде қолдануға мәжбүр ететін нақты жағдаятты талдау, бұл процестер мен табиғат құбылыстарының күрделілігі туралы түсінік беретін әлеуметтік тәжірибе!

Кейс-әдісті енгізгісі келетін кез-келген педагог арнайы әдебиеттерді оқып, тренингтен өтіп, мұны кәсіби түрде жасай алады. Алайда, оқытудың интерактивті технологияларын қолдануды таңдау өз алдына мақсат болмауы керек: өйткені технологиялардың әрқайсысы оқу-тәрбие мақсаттары мен міндеттерін, оқу тобының ерекшеліктерін, олардың қызығушылықтары мен қажеттіліктерін, құзыреттілік деңгейін және кейс-әдісті енгізу мүмкіндіктерін анықтайтын көптеген басқа факторларды ескере отырып енгізілуі тиіс.

*БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНДЕГІ
ӘРЕКЕТТЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІ МЕН
ПЕДАГОГТЕРГЕ АРНАЛҒАН КЕЙС ҮЛГІЛЕРІ*

Кейс № 1

Сіз өзіңіздің сыныбыңыздағы Алмас есімді ер баланың (15 жаста) сыртқы келбеті мен киім стиліндегі өзгерістерді байқадыңыз. Жасөспірім қоғамдық талапқа сай емес киімдер кие бастады. Алмас физикалық тұрғыдан мықты, оқуға ерекше қызығушылық танытпайды. Отбасында екі бала, өзінен үлкен ағасы бар, орташа табысы бар толық отбасы. Бұл оқушының достары Алмастың жақында өзге ұлт өкілдерін ұрып-соғып, жаппай төбелескенін айтты.

Сіздің әрекетіңіз?

Жағдаяттан проблеманы (мәселелерді) бөліп алыңыз

- Қоғамға жат мінез-құлық қылмыстық құқық бұзушылыққа әкелуі мүмкін;
- Қоғамдық нормаларға шақыру (қоғамдық талаптарға сай киінуі.)
- Басқа ұлт өкілдеріне, экстремизмге төзбеушілік көрінісі.

Ықтимал себептері

Алмас 15 жаста, жасөспірім. Бұл жаста ағзада гормоналды қайта түзілу жүреді, бұл жүйке жүйесінің жұмысының өзгеруіне әкеледі, оның қозғыштығын арттырады және жасөспірімнің жалпы психикалық жағдайына әсер етеді. Сондықтан, осы жастағы Алмаста психикалық немесе физикалық шамадан тыс жүктеме, жасөспірімнің психологиялық жағдайына әсер ететін түрлі жат мінез-құлықтар мен әрекеттер бар деп болжауға болады, бұл жағдай ашуланшақтықпен, оқудағы өнімділіктің төмендеуімен, агрессиямен, құмарлықпен, қандай да бір физикалық күш қолданумен (зорлық-зомбылықпен) көрінеді.

- Жағдайда келтірілген сыртқы белгілерге сәйкес, Алмаста қатыгездік, зорлық-зомбылық және өзге ұлттарға деген жеккөрушілік басым. Сонымен болжамым бойынша, жас ерекшеліктеріне сәйкес Алмас субмәдениет (скинхедтер) деп аталатын нәрсеге құмар.

- Тағы бір себеп – бұл жас ерекшеліктерінің көріністері, мысалы, жасөспірімдердің мүдделеріне бағытталған субмәдени топ сияқты өз құрдастарының белгілі бір тобына жатуға деген ұмтылыс; басқалардың арасында болу, көпшіліктің арасында өзін ерекше көрсету.

- Алмастың де үлкен ағасы бар. Үлкен ағасы туралы ештеңе айтылмағанымен де ол да бейресми қозғалысқа мысалы, скинхед қозғалысы немесе осы қозғалысқа ұқсас субмәдениетті ұстанады немесе ағасы жақсы тәрбиеленген, жұмыс істейді, жақсы оқиды және т.б. деп болжауға болады. Ал Алмас ағасына ұқсауға тырысады немесе ата-анасы оны інісіне үлгі етеді, ал Алмас ата-анасының назарын өзіне аударуға тырысады. Ол өзін ағасы сияқты емес, ерекше жеке тұлға ретінде көрсеткісі келеді.

Сұрақтар мен тапсырма:

- Қоғамға жат мінез-құлық қалай түзетуге болады?
- Қоғамдық нормаларға сай киінуге қалай шақырасыз?
- Толлерантты мінез-құлыққа қалай тәрбиелеуге болады?

Кесте 3

Жағдаяттың сыртқы жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу	Жағдаяттың ішкі жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу
Қойылатын сұрақтардың үлгісі: - Алмастың киім кию үлгісі сыртқы ортаға қалай әсер етті? - Мінезінің өзгеруіне не себеп болды? - Ағасының Алмасқа қандай әсері болды ма?	- Алмастың мінезі не себептен күрт өзгерді? - Жасөспірімнің мінезінен не байқадыңыз? - Қоғамдық талаптарға қарама-қайшы келетін тұстары?

Кесте 4

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Ағасының әрекеті	Ата-ананың әрекеті
Алмас физикалық тұрғыдан күшті. Сабаққа қызығушылық танытпағанымен қабілеті бар бала. - ата-анасының назарын өзіне аударуға тырысады; - Ол өзін ағасы сияқты емес, ерекше жеке тұлға ретінде көрсеткісі келеді.	Алмасты спорттық үйірмелерге қатысуына қызығушылығын арттыру; - Оқу процесінде қабілетін арттырып, ынтасын оятатын әдіс-тәсілдер қолдану.	Алмасқа жағымды іс-әрекеттерімен үлгі болу; - Інісіне бауырмалдық таныту; - Оған жеке тұлға ретінде қарау.	Баласына сүйіспеншілік танытып, көбірек көңіл бөлу; Балаға ата-ананың махаббаты керек.

Сынып жетекшісіне нұсқаулық:

Шешім

1. Сыныпта сынып сағаттарын өткізу, жеке әңгімелер арқылы Алмасты заңнамамен және қоғамға жат мінез-құлық пен қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауапкершілікпен таныстыру.

Осындай топтарға кірген, жазаланған және көзқарасын өзгерткен адамдармен бірқатар кездесулер өткізу.

Экскурсия және түрлі әңгімелер өткізу үшін кәмелетке толмағандар колониясымен немесе қылмыстық жазаға әкеп соқтырған белгілі бір әрекеттерді жасаған адамдарды қайта тәрбиелеумен айналысатын мекемемен келісу. Кәмелетке толмағандарға арналған колонияға экскурсия жасау, әр іс-әрекеттің өз салдары, соның ішінде қылмыстық салдары бар екенін көрсету.

2. Жастардың әртүрлі субмәдениетімен таныстыратын іс-шаралар өткізу, сонымен бірге құбылыстың жағымды және жағымсыз жақтары сияқты пікірталастар болуы мүмкін. Жастардың хоббиі мен қабілеттері мен таланттарын қолдану нұсқаларын көруге мүмкіндік беру. Балаларды өз өмірінде жақсы нәрсеге, жетістікке қол жеткізген құрдастарымен таныстыру. Мысалы, жарыстарда, жастар қозғалыстарында, әлеуметтік жобаларда және т.б. жастар секциялары мен клубтарын ұйымдастыратын ересектермен таныстыруға болады.

3. Сыныптағы жұмысты сыныптың, біздің елдің, әлемнің көпұлтты мәдениетімен танысу. Ең бастысы – біз бәріміз ерекшеленеміз, ешкім жақсы немесе жаман емес. Әр ұлттың өзіндік ерекшеліктері бар, олардың еңбегі назар аударуға, құрметтеуге, қабылдауға лайық. Ұлтаралық қатынастарда жеткен жетістіктермен, олардың мәдениетімен, салт-дәстүрімен таныстыру.

Ұжымды біріктіруге арналған сынып сағаттары жүйесін, ұжымдық шығармашылық істер жүйесін ойластыру, онда әркім өзін жеке де, ұжымда да көрсете алады

Кейс №2

Үзілісте бесінші сыныптың екі оқушысы (ұл мен қыз) қатты дауласып, ұрсысып қалады.

Олардың жанына келген сынып жетекшісі қыз баланың мектепке әкелген жаңа плейерін ұл бала бұзғанын біледі. Бала: «мен әдейілеп бұзған жоқпын, бұл кездейсоқ болды», - деп сендіреді. Ал қыз бала сынған плейері үшін ақша немесе жаңасын сатып алып беруді талап етеді.

Сынып жетекшісі қыз баланы мектепке қымбат зат әкелгені үшін жазалады, оны кінәлады.

Болжам

Сыныптағы жайлы жағдай сынып жетекшісінің педагогикалық этикасы мен талаптарына байланысты, оның міндеті білім беру ұйымында балаларға тек білім беру ғана емес, сонымен бірге оларды бір-біріне төзімді болуға, екі жақты келісімге, ымыраға келуге үйрету. Мұндай жағдайда педагогтің авторитарлық мінез-құлқы оқушылар үшін жақсы үлгі бола алмайды, сонымен қатар сыныпта оқушылар арасында немесе педагог мен оқушы арасында қарама-қайшылыққа әкелуі мүмкін және тұлғалық қақтығыстар жиілей түседі.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

- Осы кейске байланысты, Сіздің шешіміңіз?
- Сіз қандай педагогикалық әдісті қолданар едіңіз?

Кесте 5

Қыз баланың әрекеті	Ұл баланың әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Ата-ананың әрекеті
Басқа оқушылардың қызығушылығын тудыратын қымбат заттар әкелгені дұрыс па?	Сыныптасының қымбат затын байқаусызда сындырып алғаны үшін өз кінәсін мойындап, қыз баладан кешірім сұрауы керек еді...	Қыз баланы бірден кінә тақпай, сыныптас екі оқушыны татулыққа шақырып, екі жақты келісімге келтіру керек.	Екі жақты келісімге келу. Дұрыс шешім шығаруға тырысу.

Ұсыныс

Мұғалім балалармен сенімді сөйлесе алады, оларды жанжалдарды бастамай, қарым-қатынасты сабырлы түрде анықтаған дұрыс деп сендіре алады және бәрін қанағаттандыратын мәселенің шешімін таба алады, мысалы, плейерді жөндей алатын адамды табуға тырысады. Мәселені шешудің ең жақсы нұсқасы – балаларды ешқандай талаптарсыз және өтемақысыз татуластыруға итермелеу, бірақ егер бұл нұсқа қыздың ата-анасын қанағаттандырмаса, онда екі оқушының да ата-анасымен сөйлесу керек, олар екі тарапқа да сәйкес келетін шарттарда өтемақы немесе плейерді қалпына келтіру мәселесін шешеді.

Кейс №3

«Педагог пен оқушы қатынасы»

Дене шынықтыру сабағы. Алтыншы сынып. Сабаққа дене шынықтыру мұғалімі келмей қалды. Оқушылар басқа сыныппен бірге сабаққа қатысатын болды. Күнделікті сабақ жүргізетін мұғалімнің сабаққа уақытында келмегенін байқаған оқушылар шулап, өздерін еркін ұстай бастайды. Оны көрген келесі сыныптың мұғалімі оқушыларға ескерту жасады. А есімді бала айтылған ескертуге бағынғысы келмеді.

Оқушы: Бізде ойнағымыз келеді, дене шынықтыру сабағында ойнамағанда не істейміз?

Педагог: Басқа оқушыларға кедергі келтіріп жатырсындар, тыныш тұрындар.

Оқушы: Мен тыныш тұра алмаймын. Менде ойнағым келеді. Сіз не үшін тиым саласыз?

Педагог: Енді сөз қайтарсаң директорға апарамын.

Оқушы: Апара беріңіз, маған бәрібір.

Оқушы мен мұғалімнің арасында қақтығыс туындап, оқушы мұғалімге қатты сөздер айтты. Сабақ соңында мұғалім А есімді оқушыны директорға айтты. Оқушы мен мұғалім арасында қақтығыс орын алып, әрі қарай өрби түседі.

Директор: Егер, мұғалімнен кешірім сұрамасаң, ата-анаңа хабарласып, сенің осындай мінез-құлқың үшін айыппұл салғызамын деген талап қойды.

Проблема осылайша өрбіді. Директор мектеп психологін шақырып, баламен жұмыс істеуді тапсырды.

Проблеманың мәні: пән мұғаліміне оқушының бағынбауы

Проблемамен жұмыс:

Баланың мінез-құлқын түсінуге бағыттталып, оқушының өзін-өзі ұстауымен жұмыс жасау жоспарланады.

Кейс мазмұнына сәйкес және балалардың проблемаларының алдын-алу мақсатында, түрлі жағдаяттан өзінің проблемасының неден туындағанын анықтап оны шешу.

Кесте 6

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Директордың әрекеті
<ul style="list-style-type: none"> - Оқушының мұғалімге қарсы жауап беруі; - Спорт залындағы басқа сыныптың сабағына кедергі келтіруі; - Дене шынықтыру сабағы ол тек «ойын ойнау» деп қате пікірде болуы. 	<ul style="list-style-type: none"> - Әріптесінің сабаққа келмегендігі туралы, сынып шуылдап келесі сыныптың сабақ өтуіне кедергі келтіріп жатқандығын әкімшілікке хабарлау; - Дене шынықтыру сабағы ол тек ойын емес екендігін оқушыларға түсіндіру 	<ul style="list-style-type: none"> - Белгілі себептермен мұғалімнің сабаққа келмей қалғанын ескеріп, оқу процесін ұйымдастыру керек.

Ұсыныс:

Мұғалім оқушымен қарым-қатынас кезінде педагогикалық тактиканы ұстануы қажет. Қарым-қатынас этикасы сақталған жағдайда қақтығыс ушығып кетпей, шешімін табады. Мұғалім өзінің сабағына кедергі келтірмес үшін, ол сыныптың мұғалімі келмей қалғандығын әкімшілікке хабарлап, өз сабағының процесімен айналысуы тиіс.

Кейс №4

Мектепте дене шынықтыру мұғалімі мен 6 сынып оқушысы арасында түсініспеушілік болды. Мұғалімнің сабақта оқушыларға берілген тапсырмасын Самат есімді оқушы орындаудан бас тартты. Мен бұл жаттығуды орындағым келмейді деп наразылық білдірді.

- Оқушы не үшін тапсырманы орындамады, себебі не?
- Оқушының қызығушылығын қалай оятуға болады?

Болжам

Мұғалім оқушыдан не үшін тапсырманы орындағысы келмейтіндігінің себебін анықтап білуі керек. мүмкін оқушының денсаулығына байланысты болып тұрған шығар.

Мұғалімге нұсқаулық

Мұғалім оқушыны ынталандыру жаттығуларын қолдануы керек. немесе оқушыны мадақтау арқылы, ерік-жігерін шыңдап, ынтасын оятуға болады. Мысалы, өткен сабақта жасаған жаттығулары жайлы еске түсіріп, мадақтап, қызығушылығын арттырса болады.

Кейс №5

7 сыныпта дене шынықтыру сабағы аяқталған соң, барлық оқушылар киім ауыстыратын бөлмеге қарай бет алды. Мұғалім бөлменің есігін ашып, оқушылар бөлмеге барлығы бір мезетте кірді. Бір уақытта Арнұр есімді оқушы «киім ауыстыратын бөлмеде ұялы телефонымды біреу сындырып кетіпті», - деп жылап тұр. Біраз уақыт өткеннен кейін баланың әкесі келіп, мұғалімге: «Сіз неге киім ауыстыратын бөлменің есігін ашық тастап кетесіз, менің баламның жаңа телефонын біреулер сындырып кетіпті», - деп ұрыса жөнелді.

Мұғалім: - балалардың киім ауыстыратын бөлмесін үнемі жауып жүреміз, бейне бақылаудан бірге қарауымызға болады.

Баланың әкесі: Жақсы көрейік.

Ата-ана бейне бақылаудан сабақ басталар алдында оқушылар киімін ауыстырып болғаннан кейін бөлменің есігін мұғалімнің жапқанын және сабақ соңында қайтадан ашқанына көзі жетті.

Сонда, бөлмеге ешкім кірмесе, телефонды кім шағуы мүмкін?

Арнұр телефонын өзі сындырып алғанын және оны әкесіне айтуға қорыққанын айтып, ата-анасы мен мұғалімнен кешірім сұрады.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Оқушының өтірік айтуының себебі не?
2. Отбасында Арнұр мен әкесінің арасындағы қандай қарым-қатынас?
3. Отбасылық тәрбиенің әлсіреуінің себебі не?
4. Оқушының бойында тұлғалық құндылықтарды қалай қалыптастыруға болады?

Кейс № 6

Мектепте 8 сыныптың А есімді және Д есімді екі қыз баланың арасында қақтығыс туындады. Пән мұғалімі оқушылардың сынып жетекшісіне хабарлайды. Қыздар бір-біріне қол жұмсап, екеуі де бір-бірінің бетін тырнап алды. Олардың арасындағы бұндай мәселе 2-3 ай бұрын басталған. Мәселені шешу мақсатында сынып жетекшісі ата-аналарын шақыртып, жеке әңгіме жүргізеді. Бұл жағдай бірінші рет болмағандықтан, сынып жетекшісі ата-аналарымен бірнеше рет кездескен, бірақ нәтиже болмады.

Пән мұғалімі: бұл бірнеше рет қайталанса, онда қыз балаларды екеуін екі сыныпта оқығаны дұрыс деген шешімге келеді. Бірақ бұл шешім нәтиже бермеді. Д есімді қыз бала жанжал шығарып, төбелескенін қоймады.

Жылдың соңында мектеп директоры Д есімді қыз баланы мектептен шығарып, басқа мектепке баруын талап етті. Д есімді қыз бала директордың шешімімен мектептен шығарылды.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Д есімді қыз баланың тәрбиесі қандай?
2. Отбасылық тәрбие мен сыныптағы тәрбиенің қыз балаға әсер етпеуінің себебі не?
3. Сынып жетекшісіне қандай әдіс-тәсілдер қолдану керек еді?
4. Ата-анамен тәрбие мәселесі жүйелі талқыланып, бақылау жасалды ма?
5. Мектеп директорының шешімі дұрыс па?

Ұсыныс:

Бала тәрбиесінде осындай тақырыптарға байланысты ең бірінші ата-ананың педагогикалық сауаттылығын арттыру керек. Ол үшін ата-аналарға арналған дәрістер, кездесулер мен семинарлар ұйымдастыру. Оқушылар арасындағы қақтығыстың себебін айқындап, оларды достық қарым-қатынасқа шақыру. Сынып сағаттарында, тәрбиелік шараларда бірлескен іс-шараға жұмылдыру. Екі оқушыға бірге ақылдасып, бірлесіп шешуге жетелейтін тапсырма беру. Оқушылардың қабілет мүмкіндіктерін оятып, ынта-жігерін арттыру, бір-бірін құрметтеуге, сыйластыққа тәрбиелеу.

Кейс №7

Дене шынықтыру сабағындағы спорттық ойындар ойнау сәтінде ер баланың иығы байқаусызда қыз баланың жағына тиіп кетті. Ұл бала қыз баладан кешірім сұрады.

Мұғалім: - қыз баладан еш жерің ауырып тұрған жоқ па, бәрі жақсы ма?,- деп сұрады.

Қыз бала: - барлығы жақсы, мұғалім. Еш жерім ауырып тұрған жоқ,-деп жауап берді.

Екінші күні қыз баланың ата-анасы келіп, директорға шағымданды.

Ата-ана: – дене шынықтыру сабағында қызым жарақаттанып, миы шайқалып, жағына зақым келді,- деп шағымданды.

Дене шынықтыру мұғалімін директор шақырып, түсініктеме алып, мұғалімді кіналайды.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Қыз бала шынайы сөйледі ме?
2. Ата-ананың шағымы қаншалықты дұрыс?
3. Мұғалімнің әрекеті қандай болуы керек?
4. Директор бұл жағдаятты қалай шешуі керек еді?

Кейс №8

Нұрсұлтан есімді оқушы сыныбында сотқар бала. Сыныптағы барлық балалармен тіл табыса алмайды, қақтығысқа түсе береді, сынып оқушылары «бұзақы» деп оны шеттейді.

Дене шынықтыру сабағы басталарда Нұрсұлтан сапқа тұрмай, теріс қарап, сабаққа қатыспай, ренжіп тұрды. Мұғалім себебін сұрағанда сыныптағы Гүлім есімді қыз бала: «Мені Нұрсұлтан итеріп жіберді», – деп шағымданып, бірден жауап берді.

Нұрсұлтан: ол өзі бірінші мені итеріп жіберді, – деп ашуланып...

Сабақ соңында дене шынықтыру мұғалімі сынып жетекшісіне болған жағдайды баяндады. Ал сынып жетекшісі «иә, Нұрсұлтан осындай тәртіпсіз, сабаққа үнемі дайындықсыз келеді, сынып оқушыларының бәріне соқтыға беретін, сотқар бала» деп, - немқұрайлы жауап берді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Нұрсұлтанның сотқарлығының себебі не?
2. Сыныпта оқушыларының Нұрсұлтанды шеттеуінің сыры неде?
3. Сынып жетекшісінің әрекеті қандай болуы керек?
4. Дене шынықтыру мұғалімінің осы жағдайды шешудегі әрекеті?

Кейс № 9

Дене шынықтыру сабағында А есімді оқушы: - дене жаттығуларын жасамаймын, жүгірмеймін, бірақ футбол ойнаймын, – деді.

Мұғалім: – дене жаттығуларын жасамаған оқушы футбол ойнамайды,- деп талап қойды.

Оқушы: – Олай болса, мен үйге кетемін,- деп қыңырлықпен жауап берді.

Мұғалім: – Ешқайда кетпейсің, деп мұғалім есікті жауып алды.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Оқушының мінез-құлқысына сипаттама жасаңыз;
2. Мұғалімнің педагогикалық тактикасы дұрыс па?
3. Мұғалім қандай әдіс-тәсілдерді қолдану керек еді?

Ұсыныс:

Мұғалім оқу-процесін дұрыс ұйымдастыру керек. оқушыға жақсы футболшы болу үшін ең бірінші дене жаттығуларын жасап, денені қыздырып алу керек екенін, ептілік пен жылдамдық осы дене жаттығуларынан бастар қалыптасатындығын айтып түсіндіру керек. Оқушының қызығушылығын, ынта-жігерін арттырудың әдіс-тәсілдерін меңгеру педагог үшін маңызды.

Кейс № 10

Алгебра сабағы. Сабақ аяқталғанға дейін шамамен 10 минут бұрын мұғалім тақтаға Асанды шақырады. Ол мысал есепті сабақта үйренген формулаларды қолдану арқылы шешуі керек.

Қоңырау соғылады. Мұғалім барлығынан сыныптан шығуға рұқсат береді, ал Асанға қалып мысал есепті шешуді талап етеді. Бірақ оқушылар кетпей, тақтада тұрған Асанды қоршап алады. «Иә, сен мүлдем ақымақ екенсің», «осыны да шығара алмайсың ба?», «бұл қарапайым» және т.б. сөздермен келемеждей бастайды. Нәтижесінде бұл Асанды тітіркендіріп, ашуына тие бастайды және ол мұғалімнен оқушыларды сыныптан шығаруды сұрайды.

Мұғалім көпшілікке жақындап, тақтаға қарайды: «Әй, Асан-ай! Сен тіпті мысал есепті де оқулықтан дұрыс жаза алмайсың». Оқушылар күле бастайды, ал Асан ашуланып, сөмкесін алып, сыныптан шығып кетеді.

Болжам

Асан мұғалімнің көмегіне үміттенді, бірақ мұғалім оған күлген басқа балалар сияқты әрекет етті. Мүмкін мұғалім баланы ренжіткісі және Асанды төмендеткісі келмеген шығар. Бірақ Асанның мінезін бақылай отырып, мұғалім осы жағдаяттың аяқталуын алдын-ала болжай алуы керек еді.

Асан мұғалім мен сыныптастарына ренжіді, өйткені олар оның қиын жағдайға тап болғанда оған ешкім көмектеспеді. Келесі сабақта бұл оқиғаны ешкім есіне алмады. Бірақ Асан сыныптасына болашақта дәл осындай жағдайға тап болса көмектеспей, басқалармен бірге күлуі де мүмкін.

Шешім

Мұғалімнің орнында сіз басқа оқушылардан сыныптан шығуын сұрап және Асанмен бірге сыныпта жалғыз қаласыз. Одан тынышталуын, зейінін шоғырландыруын, қатені табуын және мысал есепті шешуін сұрайсыз немесе тақтаны сүртуге көмектесу үшін кабинетте қалуын, дәптерлерді (мысалы) ретке келтіруді сұраңыз, сол кезде ол аздап тынышталады. Олай болмағанда ол өзін мазақ еткен сыныптастарымен төбелесуі мүмкін.

Кейс № 11

Көп жылғы тәжірибесі бар, сыйлы, құрметті мұғалім сыныпқа кіргенде тақтада өзінің өте күлкілі, нақты, анық салынған карикатурасын көреді. Сынып болса мұғалімнің реакциясын үнсіз күтеді.

Мұғалім карикатураға қызығушылықпен қарайды да, сыныпқа қарап:

– Өте жақсы салынғандықтан, оны сүрту өкінішті. Суретші алдымен оны қағазға көшірсін. Мен талантты суретшіні мақтаймын.

Болжам

Бұл жағдаятта мұғалім өзінің даналығын көрсетті. Ол бұл сайқы мазақты өзінің жеке реніші ретінде қабылдамады. Ол балалардың ерсі қылықтарына ренжіген жоқ. Ол кінәліні іздемеді және оны ұятқа қалдыруға тырыспады. Ол нәтижесіз ақыл айтудан аулақ болды. Оның орнына ол шығармашылық бастаманы мақұлдады және өнерге құрмет көрсетті. Мұғалімнің бұл реакциясы балаларға мұғалімнің күшін, өзін-өзі құрметтеуін, ұстамдылығын байқауына мүмкіндік берді. Олар мұғалімнің эмоционалды көңіл-күйін басқара алатынын көрді және келесі жолы олар мұндай жағымсыз іске бармайды.

Шешім

Талантты және дана мұғалім ешқашан оқушыларында жағымсыз эмоциялар тудырмады. Олармен әрқашан сыпайы және ашық болды. Бұл жағдай сыныптың жалпы көңіл-күйіне байланысты туындауы мүмкін (сынып тәртіп бұзғысы келді, өздерін көрсеткісі келді, назар аударғысы келді), олар өздерінің эмоцияларын көрсетудің, өзін-өзі жүзеге асырудың басқа жолын таба алмады. Мұғалімге олар тікелей ешқандай шағымдары жоқ. Мұғалімнің бұл мінез-құлқы балаларға жағымды әсер етеді. Бұл жағымды мысалда оқушылар болашақта өмірлік жағдаяттардан шыға беруді үйренеді, басқа адамдарды, басқа адамдардың еңбегі мен күш-жігерін құрметтеуге үйренеді.

Кейс № 12

Сурет мұғалімі оқушыларға екі сурет көрсетіп, қайсысы көбірек ұнайтынын айтуды өтінді. Жарас, он екі жаста, жауап бермес бұрын ұзақ ойланды.

Мұғалім айтады:

- Бізде уақыт аз. Миыңды жұмыс жасат, егер ол сенде бар болса.

Ұяттан өртеніп бара жатқан баланы мұғалім отырғызып, мұғалім сыныптастарының достық күлкісінен кейін сабақты жалғастырды.

Болжам

Оқушыны күлкіге қалдыру педагогикалық этикаға жатпайды. Баяу, ұзақ ойланатын оқушыны келеке, мазақ ету арқылы ынталандыра алмайсың. Мұндай жағдайлар жеккөрушілікті тудырады және кек алуға итермелейді. Мұндай өзімшіл мұғалім ешқашан сабақта жақсы ынтымақтастық, жағымды шығармашылық атмосфера құра алмайды, бұл әсіресе бейнелеу өнері сабақтарында маңызды.

Шешім

Егер оның миының құрылымы тез қорытынды жасауға, қойылған сұраққа, жағдайға тез және нақты жауап беруге мүмкіндік бермесе, бала оған кінәлі емес. Бұл баланың физиологиялық ерекшелігі, оның жетіспеушілігі емес.

Мұғалім өзінің әдепсіздігін көрсетті, балаларға өзінің «білімділігін» мықтылығын көрсетті.

Ұлағатты ұстаз өз оқушыларының ерекшеліктерін біледі және ескереді (ескеруге тырысады), сабақ ағымын дұрыс бағытқа бағыттайды. Ұзақ ойланып, күмәнданып тұрған балаға айтуға болады:

- Иә, оны шешу оңай емес. Таңдау жасау қиын. Екі суретте де саған ұнайтын нәрсе бар сияқты. Сенің жүрегің қалай айтып тұр, соны таңда.

Мұндай жауап балаға ойлануға, өзіне ұнайтын нәрсені таңдауға уақыт береді. Оның шешімі жүректен шыққан болар еді, шынайы жүректен болар еді. Мұғалім эстетикалық талғамды сіңіруде педагогикалық этиканы ұмытып кеткен сияқты.

Кейс № 13

Дене шынықтыру сабағынан кейін киім ауыстыру бөлмесінде 10 сыныптың оқушылары (3 ер бала) топталып бөлек қалды. Олар жалғыз қалған Ержанды (8 сынып оқушысы) жеке алып қалып, қысым көрсете бастады. Басына су құйды, шкафқа қамады, киімін тартып алды. Ержан үйде жалғыз бала, сабағын жақсы оқиды, өте әлжуаз, момын. Толық отбасында тәрбиеленуде.

Сіздің әрекетіңіз?

Жағдаяттан проблеманы (мәселелерді) бөліп алыңыз

- Жоғарғы сынып оқушыларының кіші топтағы балаға күш көрсетуі;
- 3 оқушының қоғамдық ортада немесе отбасында қысымға ұшырауы мүмкін;
- Осының салдары құқық бұзушылыққа әкелуі мүмкін.

Ықтимал себептері

-10 сыныптың оқушыларының мектепте қадағалаусыз топ болып жүруі, пән мұғалімі, сынып жетекші балаларды дер кезінде қадағаламауы.

-10 сыныптың оқушылары өздерін үлкен санап, ғаламтор желісінен көрген іс-әрекеттерін қайталауы, үлкендерге еліктеуі, өздерін беделді санау (авторитет).

- Сыныптастарының арасында 10 сыныптың 3 оқушысы осындай іс-әрекеттермен өз күштерін төменгі сыныптың оқушыларына, жалғыз қалған оқушыларға әлімжеттік көрсетуі.

-10 сыныптың оқушылары жасөспірім шақта, еліктеушілік басым. Бұл жаста физиологиялық және психологиялық денсаулығы даму үстінде. Сол кезде балалардың мінез-құлқында өзгерушілік бар, дәрменсіздік, шарасыздық, немесе аластату сезіміне бой алдырады. Ата-аналарға қарсы сөйлеу, бағынбау, тыңдамау, тез ашулану, агрессия, сабаққа көңіл бөлмеу, гаджеттерді көп пайдалану.

-Егер бала қатыгездіктің немесе қылмыстың құрбаны немесе куәсі болса, отбасында жеткілікті көңіл бөлмеу және қамқор болмау, өмірдегі өзгерістер.

-Тағы бір себеп – бұл жас ерекшеліктерінің көріністері, мысалы, жасөспірімдердің мүдделеріне бағытталған субмәдени топ сияқты өз құрдастарының белгілі бір тобына жатуға деген ұмтылыс.

-Сыныпта бөлек, сынып жетекшінің назарынан тыс, шеттетіліп жүретін болғандықтан.

- 10 сыныптың оқушылары физикалық тұрғыдан мықты, оқуға ерекше қызығушылық танытпайды.

Шешім

1. Жоғарғы сынып оқушылары мен кәмелетке толмаған жасөспірімдердің инспекторымен, мектеп психологтарымен бірлескен жұмыс жүргізу.

2. Жеке әңгімелер арқылы оқушыларды заңнамалармен таныстыру, қылмыстық құқық бұзушылықтың салдарын көрсету, түсіндіру.

3. Ата-аналар жиналысын оқушылармен бірге жүргізу арқылы ата-анамен бала арасындағы қарым-қатынасты анықтау. Әлеуметтік жағдайын бақылау арқылы отбасына көмек көрсету.

4. Сынып жетекші, мектеп психологтары, дене шынықтыру пәні мұғалімдерімен бірге 8-10 сынып оқушыларын қамти отырып, бірлескен топтық іс-шаралар өткізу (сол балаларды қатыстыру).

5. Қысымға ұшыраған баланы (Ержан) ата-анасының қолдауы, спорттық үйірмелерге апару.

6. Тәрбие сағаттарында түсіндіру жұмыстарын жүргізу. Жетістікке жеткен танымал адамдармен кездесу ұйымдастыру, волонтерлық топқа қосу, үйірмеге қамту.

Сұрақтар мен тапсырма:

- Қоғамға жат мінез-құлықты қалай түзетуге болады?
- Қоғамдағы әлімжеттікті жою үшін қандай іс-шара жүргізесіз?
- Оқушылар арасындағы ынтымақтастықты қалай қалыптастыруға болады?

Кесте 7

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Ата-ананың әрекеті
Өз қателіктерін түсіну, кішіге қамқор болу, бос уақытын тиімді өткізу, үйірмелерге, мектептегі іс-шараларға белсене қатысу	Баламен жеке жұмыс жүргізу, қадағалауға алу, достарымен,өзінен кіші жастағы балалармен қарым-қатынасты назарда ұстау	Балаға жағымды орта қалыптастыру, балаға қамқорлық таныту, достарымен қарым-қатынасын бақылау, баламен бірге көбірек уақыт өткізу.

Ұсыныс:

1. Мектеп әкімшілігі спортзал, киіну бөлмелері, әжетхана, қараңғы бөлмелерді жиі тексеру;
2. Сынып жетекшілер мен пән мұғалімдер бақылау жүргізу;
3. Мектеп камераларын жиі «сүзгіден» өткізіп отыру;
4. Ата-анамен тығыз байланыста болу.

Сынып жетекшісіне нұсқаулық:

- Аутодеструктивті мінез-құлқындағы ауытқушылық бар балалармен мектеп психологтарымен бірлесе отырып жұмыс жүргізу.
- Сынып сағаттарын, кездесулер, ата-аналар жиналысын жүргізу.

Кейс №14

Үзілісте бесінші сыныптың екі оқушысы (ұл мен қыз) қатты дауласып, ұрсысып қалады.

Олардың жанына келген мұғалім қыз баланың мектепке әкелген жаңа плейерін ұл бала бұзғанын біледі. Бала: «мен әдейілеп бұзған жоқпын, бұл кездейсоқ болды», - деп сендіреді. Ал қыз бала сынған плейері үшін ақша немесе жаңасын сатып алып беруді талап етеді.

Мұғалім қызды мектепке қымбат зат әкелгені үшін жазалады, оны кінәлады.

Болжам

Психологиялық тұрғыдан алғанда, сыныптағы жайлы жағдай мұғалімнің мінез-құлқына байланысты, оның міндеті білім беру бағдарламасы аясында балаларға білім беру ғана емес, сонымен бірге оларды бір-біріне төзімдірек болуға, екі жақты келісімге, ымыраға келуге үйрету. Мұндай жағдайда мұғалімнің авторитарлық мінез-құлқы оқушылар үшін жақсы үлгі бола алмайды, сонымен қатар сыныпта оқушылар арасында немесе мұғалім мен оқушы арасында қарама-қайшылыққа әкелуі мүмкін тұлғааралық қақтығыстар саны артады.

- Осы кейске байланысты, Сіздің шешіміңіз?
- Сіз қандай педагогикалық әдісті қолданар едіңіз?

Кесте 8

Қыз баланың әрекеті	Ұл баланың әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Ата-ананың әрекеті
Ал қыз бала сынған плейері үшін ақша немесе жаңасын сатып алып беруді талап етеді.	Бала: «мен әдейілеп бұзған жоқпын, бұл кездейсоқ болды», - деп сендіреді.	Мұғалім қызды мектепке қымбат зат әкелгені үшін жазалады, оны кінәлады. Бұл жағдайға балаға айтып түсіндіру керек сен плейер әкелген қыздың орнында болсаң өзіңді қалай сезінер едің? Деген сауал қоюға болады. Және қызға да түсіндіремін бұндай бағалы заттарды екінші мектепке әкелмеу керектігі туралы айтуға болады. Психологиялық тұрғыдан алғанда, сыныптағы жайлы	Бұл жағдайда ата-аналарға мұғалім дұрыстап түсіндірсе Ата-анада да өзара түсініседі және ата-ананы да мектеп ережелерімен таныстырып, балаларына қымбат заттарды мектепке әкелуге болмайтындығын айтып, тиым салуын өтіну.

		<p>жағдай мұғалімнің мінез-құлқына байланысты, оның міндеті білім беру бағдарламасы аясында балаларға білім беру ғана емес, сонымен бірге оларды бір-біріне төзімдірек болуға, екі жақты келісімге, ымыраға келуге үйрету. Мұндай жағдайда мұғалімнің авторитарлық мінез-құлқы оқушылар үшін жақсы үлгі бола алмайды, сонымен қатар сыныпта оқушылар арасында немесе мұғалім мен оқушы арасында қарама-қайшылыққа әкелуі мүмкін тұлға аралық қақтығыстар саны артады.</p> <p>Мәселені шешудің ең жақсы нұсқасы – балаларды ешқандай талаптарсыз және өтемақысыз татуластыруға итермелеу, бірақ егер бұл нұсқа қыздың ата-анасын қанағаттандырмаса, онда екі оқушының да ата-анасымен сөйлесу керек, олар екі тарапқа да сәйкес келетін шарттарда өтемақы немесе плейерді қалпына келтіру мәселесін шешеді.</p>	
--	--	--	--

--	--	--	--

Осы кейске байланысты, Сіздің шешіміңіз? Мен ұл балаға да, қызға да екеуінің жасаған әрекеттері дұрыс еместігін айтып, түсіндіру. Мәселені шешудің ең жақсы нұсқасы – балаларды ешқандай талаптарсыз және өтемақысыз татуластыру. Бұл нұсқа қыздың ата-анасын қанағаттандырмаса, онда екі оқушының да ата-анасымен сөйлесу керек, олар екі тарапқа да сәйкес келетін шарттарда өтемақы немесе плейерді қалпына келтіру мәселесін шешеді.

Шешім

Мұғалім балалармен сенімді сөйлесе алады, оларды жанжалдарды бастамай, қарым-қатынасты сабырлы түрде анықтаған дұрыс деп сендіре алады және бәрін қанағаттандыратын мәселенің шешімін таба алады, мысалы, плейерді жөндей алатын адамды табуға тырысады. Мәселені шешудің ең жақсы нұсқасы – балаларды ешқандай талаптарсыз және өтемақысыз татуластыруға итермелеу, бірақ егер бұл нұсқа қыздың ата-анасын қанағаттандырмаса, онда екі оқушының да ата-анасымен сөйлесу керек, олар екі тарапқа да сәйкес келетін шарттарда өтемақы немесе плейерді қалпына келтіру мәселесін шешеді.

Ұсыныс: Мектептің ережесімен оқушыларды таныстыру бағалы заттарды мектепке әкелмеу керектігін түсіндіру.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУҒА СЫНЫП ЖЕТЕКШІЛЕРІНЕ АРНАЛҒАН КЕЙС ТАПСЫРМАЛАРЫ

Кейс-тапсырма №1

Ы. Алтынсарин әңгімелері. «Таза бұлақ»

Үш жолаушы бір бұлақтың басында бір-біріне кез болыпты. Бұлақ бір тастақ жерден шыққан, айналасы қалың біткен ағаш жапырақтары бұлақтың үстіне төгіліп, суы мұздай, салқын, шыныдай жылтылдап тұрған сонша әдемі, таза бұлақ екен. Су шыққан жеріне бір қазандай тасты біреу ойып қорғаныш қылып, тастың суағар жеріне жазу жазыпты:

- Әй, жолаушы, болсаң осы бұлақтай бол,- деп. Манағы үш жолаушы бұлақтан ішіп қанған соң жазуды оқып, біреуі саудагер екен, ол айтты:

- Бұл жазылған ақыл сөз екен, бұлақ күн-түн тынбай ағып, алыс жерлерге барады, бара-бара кеңейіп, үлкейеді, бұған бөтен бұлақтар құйып, сөйте бара үлкен өзен болып кетеді. Мұнан мұрат сол: сен де, адам, тынбай қызмет қыл, ешуақытта жалқауланып тоқтап қалма, сөйтсең, ақырында, сен де зорайып мұратыңа жетесің дегені ме деп білемін, - деді.

Екінші жолаушы мүсәпір молда екен, басын шайқап:

- Жоқ мен олай ойламаймын, бұл жазудың мағынасы сіздің ойлағаннан гөрі жоғарырақ соқса керек, бұл бұлақ: кім-кімге болса да даяр, ыстықтағанды салқындатып, жанын рақаттандырады, сусағанның сусынын қандырады, оның үшін ешкімнен ақы дәметпейді; бұлай болса адамға да әбірет сол: біреуге

жақсылық етсең, ол жақсылығыңды ешкімге міндет етпе дегені болса керек,- деді.

Үшінші жолаушы көркем келген бір әдемі жігіт екен, бұл үндемей тұрды. Жолдастары: «Сен не ойлайсың?» -деп сұрады.

Жігіт айтты:

- Менің ойыма бөтен бір нәрсе келеді: бұл бұлақтың суы бір орында тынып тұрып, шөп-шалам түсіп, лай-қоқым болса, бұған адам мен айуан мұнша ынтық болмас еді; бұлақ күні-түні тынбай ағып тазаланып тұрғаны үшін ынтық болады. Олай болса, жазудың мағнасы: көңіліңді, бойыңды осы бұлақтай таза сақта, бұлаққа қарасақ күн түссе күннің, шөп түссе шөптің сәулесін көреміз, көңілің сол ренішті сыртқа ашық көрініп тұрсын дегені ме деймін,- деді.

Мазмұн желісі

...бір тастақ жерден шыққан, айналасы қалың біткен ағаш жапырақтары бұлақтың үстіне төгіліп, суы мұздай, салқын, шыныдай жылтылдап тұрған сонша әдемі, таза бұлақтың басында кезіккен үш жолаушының бұлақ басындағы тасқа жазылған «Әй, жолаушы, болсаң осы бұлақтай бол» деген сөзге мән беріп, өз ойларын ортаға салады.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

- Жолаушылар неліктен осындай болжамдар айтты?
- Әңгімені «Таза бұлақ» атауының себебі не?
- «Әй, жолаушы, болсаң осы бұлақтай бол» деген сөздің мағынасын Сіз қалай талдайсыз?
- Сіздің көңіліңіз осы бұлақтай таза ма? ойша өзіңізге есеп беріңіз.

Идеясы:

Оқушылардың бойында ой тазалығы мен көңіл тазалығын сақтауға жетелеу.

Ұсыным:

Білім алушылардың ата-аналарымен, туыстарымен, достарымен, мұғаліммен қарым-қатынаста бойларын осы бұлақтай таза сақтап, көңілге түскен өкпе мен ренішті сыртқа шығарып, тазарып отыруы керектігін айтып, ашық-жарқын көңіл-күйде, ой тазалығы мен сана тазалығына тәрбиелеу.

Тапсырма:

Кесте 9

№	Тапсырма	Шешім
---	----------	-------

1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №2

«Үйретуге де, үйренуге де ашық бол!» [53]

Бір ғұлама өзеннің жағасында отыр еді. Ол күннің ыстығына шыдай алмай, су ішкісі келген итті көреді. Бір қызығы: ит өзенге келіп, су ішейін деп жатқанда, ішпей кері қашады. Осылай 3-4 рет қайталаған соң, ғұлама иттің судағы өзінің бейнесінен қорқып су ішпей қашатынын түсінеді. Ақырында шөліне қарсы тұра алмай ит өзенге жүгіріп барып түседі де, судағы бейнесін көрмеген соң, шөлін қандырып су ішеді. Осы орайда ғұлама: «Иттің осындай әрекетінен түсінгенім, бір адамдардың арманы арман болып қалуының басты себебі – адам ішіндегі қорқыныштардан. Егер *ішіміздегі қорқыныштарды жеңе білсек, қалаған мақсаттарымызға жете аламыз*» деген ой түйеді.

Тағы ойланып, үйренген нәрсенің бұдан басқа екенін көреді. Үйренгені – ғұламаның да бір иттен үйренері бар екені. *Білгеніңізбен бөлісіңіз, басқа адамдардың үйренері бар шығар... Үйретуге де үйренуге де ашық болыңыз, әр адамның міндетті түрде бір білгені мен айтар сөзі бар...*

Тапсырма:

Кесте 10

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:

2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма № 3

«Мен бе, сен бе?»

Бір-біріне өкпелі екі достың бірі біраз уақыттан соң, досының есігін қағады:

- Бұл кім? – деп досы іштен үн қатады.
  - Менмін, - дейді есікті қаққан.
  - Бұл жерде екеумізге орын жоқ, - дейді ол.
- Үміті өшпеген досы араға уақыт салып, есікті қайта қағады...
- Кім бұл? – деп сұрайды іштегісі.
  - Сенмін, - дейді есікті қаққан досы.

Артынша есік ашылады.

Біреудің жүрегін жаулап, сүйіспеншілікке бөленгіңіз келсе, өзіңізді ұмытып, менмендігіңізді тастап, құрмет етуге, жақса көруге, сүйуге, ол тәрізді болуға тиістіміз.

Тапсырма:

Кесте 11

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

--	--	--

Кейс-тапсырма №4

«Айтып несіне әуре боласың...»

Соқратқа біреу келіп:

- Досың жайлы не естігенімді айтайын ба?
- Тоқта. Маған бір сөз болсын айтар алдыңда кішкентай ғана тесттен өтуіңді сұраймын. Үш фильтрлі тест.
- Үш фильтрлі?
- Иә, менімен досым туралы сөйлесер алдында, бір сәт тоқтап сөйлейтін сөзіңді фильтрден өткізгенің абзал болар. Бірінші фильтр – «шындық фильтрі».
- Досым туралы айтатының 100 пайыз шындық екеніне сенімдісің бе?
- Жоқ. Негізгі біреудің айтқанын естідім де, содан...
- Жарайды. Ондай болса, сен ол әңгіменің өтірік-шын екендігін білмейсің.
- Екінші фильтр – «жақсылық фильтрі». Досым туралы айтатының жақсы ма, әлде... ?
- Жоқ, жақсы емес, керісінше...
- Сен шынымен болған-болмағандығын білмей тұрып, досым туралы жаман нәрсе айтқың келеді ме сонда? Оған қарамастан тесттен өтуің мүмкін.
- Соңғы фильтр – «керектілік фильтрі». Досым туралы айтқаның керегіме жарайды ма?
- Білмеймін ғой енді, бәлкім...
- Түсінікті. *Маған айтатының шындық емес, жақсылық емес және мен үшін қажетті болмаса, оны айтып несіне әуре боласың?*

Тапсырма:

Кесте 12

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	

3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №5

Дос математиканы жақсы білуі керек...

Дос математиканы жақсы білуі керек. Қуанышты көбейтіп, қайғыны бөлісіп, өткенді алып тастап, келешекке үміт қоса білуі керек... *жүректің тереңіне үңіліп, қалауларымызды есептей алуымыз керек... және әрдайым кішкентай бөлшектерден әлдеқайда үлкен болуы керек.*

Тапсырма:

Кесте 13

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №6

«Бірінші болудың сауабы»

Екі ағайынды бірде ренжісіп қалыпты. Ағасы «інім келіп кешірім сұрар» деп күтіпті. Ол келе қоймайды. Шыдамаған ағасы інісіне келеді, сөйтсе інісі де сағынып жүр екен. Ағасын көре салып, құшақтап жылап жіберіпті. Сонда ағасы:

- Сен кішісің ғой, неліктен бірінші келіп кешірім сұрамадың? – дейді.

Сонда інісі:

- Жаным ағатайым, кім бірінші болып кешірім сұраса, сол мол сауап алады деуші еді. Сіз алсыншы деп тосқан едім, – депті көз жасын сүртіп.

Тапсырма:

Кесте 14

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №7

«Аюдың ақылы»

Екі жолдас орманда келе жатыр екен. Бірінің денсаулығы мықты, екіншісі ауырудан жаңа тұрған, әлсіз екен. Кенет алдарынан аю шыға келеді. Денсаулығы мықты жігіт зымырап, ағаштың басына лезде өрмелеп шығып кетеді. Екіншісі жүгіруге шамасы жоқ, өтірік өлген болып жерге жата кетеді. Өйткені аю өлген адамға тиіспейді дегенді естігені бар. Жолдасы көзі бақырайып, ағаштың ұшар басынан қарап тұрады. Аю ауру жігітке қарай беттейді. Жігіт қорыққанынан дем

алмай қалады. Жыртқыш бас жағынан ары-бері иіскелеп, өлген адам екен деп жөніне кетеді. Ағаштың басынан түскен жігіт ауру жолдасына:

- Досым, аю құлағыңа не деп сыбырлады? – дейді Сонда ол:
- *Басыңа күн түскенде қашып кететін достан қашық жүр деді, - деп жауап береді.*

Тапсырма:

Кесте 15

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №8

«Бір-ақ сөз»

Тірі гүл – керемет бір сұлулықтың белгісі. Анда-санда гүл жинап не болмаса гүл шоғын сатып алып көршіме, таныстарыма, туыстарыма апарып, оларды қуантқанды жақсы көремін. Таңертең бақ жаққа шығып әдемі гүлдерді теріп алдым. Гүлдердің сұлулығына қанша қарасам да еш тоймайтын сияқты болдым.

Бір кезде ішімнен «Осы әдемі гүлдерді бір досыма неге бермеске?» деп ойлады. Дереу бір қағазға «Досыма» деген сөз жазып, қағазды әдемілеп гүлдің арасына қыстырдым. Жолдан өтіп, гүл шоғын көрші тұратын ең жақын досымның есігінің алдына қойып кеттім. Кешкісін досым телефон соғып, қатты қуанғанын айтты. Кеше балаларымен бір нәрсеге келісе алмай қалған екен,

сонда ер жеткен ұлы анасына ренжіп «*сенің еш досың жоқ!*» деген екен. Осындай ауыр сөзді естіген досым біртүрлі қобалжып қалған көрінеді. Ертеңіне есікті ашып қараса, бір шоқ гүл тұр. Гүлдердің арасында «*Досыма*» деген бір-ақ сөз жазылған хат.

Тапсырма:

Кесте 16

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №9

«Өмірдегі доптар»

Өмір аспанға лақтырылған допқа ұқсайды. Сондағы доптар: жұмысымыз, отбасымыз, денсаулығымыз, достығымыз, адамгершілігіміз. Осы доптар арасында тек «жұмысымыз» резеңке доп – жерге түсіріп алсақ та, сынбай қайта секіреді. Қалған 4 доп әйнектен жасалынған – құлатсақ сынып қалады. *Өкініштісі көбіміз жалғыз резеңке допты ұстап қалу үшін қалған доптарды қолымыздан түсіріп алып жүрміз!*

Тапсырма:

Кесте 17

№	Тапсырма	Шешім
---	----------	-------

1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №10

«Қарындаш»

Болат атасынын жазу жазып отырғанын көріп: «Біз туралы әңгіме жазып отырсыз ба? Мен туралы да жазасыз ба?» деп сұрайды. Атасы жазуды қойып, немересіне: «Иә, сен туралы жазып отырмын. Бірақ қолымдағы қарындаш не жазып жатқанымнан да маңызды. Құдай қаласа, есейгенінде сен де осы қарындашты жақсы көретін боласын», дейді. Болат қарындашқа қызыға қарап, ерекше ешнәрсе таба алмаған кезде: «Ата, мына қарындаш басқа қарындаштарым сияқты ғой, қандай да бір ерекшелігі жоқ қой!» дегенде, атасы: «Қалай қарағанына байланысты. Бұл қарындаштың бес ерекшелігі бар. Егерде осы ерекшеліктерін есепке алып өмір сүрсең, бақытты бола аласың. Ол ерекшеліктер мыналар:

1. Керемет нәрселер жасай аласын, алайда әр жасаған қадамыңды жүргізетін біреу барын ұмытпа.
2. Не жазсам да, анда-санда тоқтап, қарындашты ұштауға қажет уақыт бөлуім керек. Ұштағаным қарындаштың жанына батса да, оның одан әрі жақсаруына себеп болады. Сондықтан кейбір қиындықтарға қарсы шыдамды болуды үйренуің керек, бұл сені одан әрі күшейтеді.
3. Қарындаш қате бір нәрсе жазған кезде, қатесін өшіргішпен өшіруге мүмкіндік туғызады. Жасағандарын қате болса оларды жөндеуге дайын болуың керек. Және де қатенді түзетуден ұялмауың керек.
4. Қарындаштың ең маңызды жағы оның қалыбы емес, яғни сыртқа көрінген жағы емес, ішіндегі өзегі. Сондықтан қашан да өзегіне қарап, ең бастысы, соны қорғауың керек...

5. Ең соңғы ерекшелігі – артынан із тастауы. Тура сол сияқты сен де өмірінде жасаған әр әрекетің бір із тастайтынын ұмытпауың керек те, қадамыңды абайлап, ойлап басуың керек».

Тапсырма:

Кесте 18

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №11

«Өмірдің үлкен тастары»

Бір күні профессор жұдырық үлкендігіндей тастар мен 3 литрлік банкіні Үстелге шығарып қояды да, студенттерінен банкіні осы тастармен толтыруларын сұрайды.

Студенттер бұл тапсырманың түк қиындығы жоқ деп, 2 минут ішінде банкіні тастармен толтырады. Профессор «банкі толды ма?» деп сұрағанда бір ауыздан «толды» деп жауап береді. Оны естіген профессор «жауап дұрыс емес» деп, үстелге майда тастарды шығарып, соларды банкінің ішіне төгеді. Студенттер бұл жолы да «енді толды» дегендеріне «жоқ» деп, топырақ әкеліп банкі ішіне салады. Топырақ түгелдей тастардың арасына жайылғанда шайқап, тағы топырақ салады. Банкінің толған-толмағанын студенттерден қайта сұрайды. Бұл жолы студенттер не айтатындарын білмей «толмаған шығар» дейді. Профессор «иә, әлі толмады» деп, банкіге су құяды.

Сосын студенттерге қарап, осы жасалынғандардан не түсінгендерін сұрайды. Студенттердің біреуі «Күніміз қаншалықты шаруаға толы көрінсе де, әрқашан басқа жұмыстар үшін уақыт табуға болады... Солай ма? – дейді.

Профессор күлімдеп: «Ол да дұрыс. Бірақ бұдан алынатын сабақ үлкен тастарды ең басында орналастырмасаңыз, кішкентай тастар мен басқа майда-шүйде нәрселер банкінің ішін толтырып, үлкен тастарға орын қалмай қалады» деді.

Кейін студенттердің түсінбей тұрғанын көрген ғалым: «Өміріңіздегі үлкен тастарыңыз не?. Иманыңыз ба, балаларыңыз ба, отбасыңыз ба, достарыңыз ба, біліміңіз бе, денсаулығыңыз ба, басқаларға пайдалы болу ма, біреулерге бір нәрсені үйрету ме, дүниені кезу ме? Осылардың бәрі ме? *Өміріңіздегі үлкен тастардың не екенін жақсылап түсініп, олармен өміріңізді ең алдымен толтырыңыз, әйтпесе мақсатыңызға қатысы жоқ заттармен айналысып, ол тастарыңызды өміріңізге сыйдыра алмай қаласыз*», деп өнегелі сөзін айтты.

Тапсырма:

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №11

«Спикер»

Атақты спикерге:

- Жақсы сөз сөйлеу үшін жақсы дайындалу керектігінің маңыздылығын айтқан болатынсыз. Өзіңіз 5 минуттық сөз сөйлеу үшін қанша уақыт бұрын дайындаласыз?

- Екі ай.

- Хм-м.. ал, 10 минуттық сөз сөйлеуге ше?

- Бір ай. Қаншалықты ұзақ сөйлеу керек болса, оған соншалықты аз дайындалуым керек.

- Сонда екі сағаттық сөз сөйлеуіңізге қанша уақыт дайындаласыз?

- *Дайындықсыз, қазір-ақ шығып сөйлей беремін.*

Тапсырма:

Кесте 19

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №12

«Тасбақа»

Бір күні әкесі баласына тасбақа мен қолтырауын хикаясын айтып береді. Сонда былай дейді: «Бір қолтырауын тасбақаны жегісі келіп қуалайды. Ұстап жұтып алмақшы болған сәтте, тасбақа ағашқа өрмелеп шығады». Тыңдап отырған баласы: «Әке! Тасбақа өрмелей алмайды ғой!» Әкесі: «*Ағашқа өрмелеу керек-ті, балам. Жанын сақтап қалу үшін өрмелеу керек-ті*».

Тапсырма:

Кесте 20

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:

2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

Кейс-тапсырма №13

«Жақсылық үшін себептер»

Үсті-басы кір, қарны аш, халі нашар, кішкентай қыз көшеде отырып, өтіп бара жатқандардан ақша немесе қарнын тойдыратын бір нәрселер тілеп отырды. Өтіп бара жатқандардың арасында жас, қарны тоқ, үсті таза Сәкен де болды.

Қызды көргенімен, артынан ақша сұрап қалмайды деп көргенін білдіртпеу үшін артына қарамай, ол жерден кетуге асықты. Үлкен және сәулетті үйіне, бақытты отбасының қасына келгенде, оны әдеттегідей әдемі жайылған, әр түрлі тамаққа толы дастархан күтіп тұрды.

Бірақ Сәкеннің ойы көшеде тұрған қызға қайта-қайта орала берді. Мазасызданғанының себебін түсінбей, ең оңай жолды тауып барлық өкпесін Құдайға бағыттайды. «Осындай кішкентай қыздардың мұншалықты жаман күйде жүргеніне, ата-анасыз қалғанын қалайша көрмей жүр?! Неге көмектеспейді?! Неге олардың далада ақша тілеп отыруына жол берді?! Неге бір нәрселер жасамайды?!» ішінен күрсінеді. Сол сәтте жүрегінің түбінен сол сұрақтарының жауабын естиді: «*Жасадым. Сені жараттым!*»[53].

Тапсырма:

Кесте 21

№	Тапсырма	Шешім
1	Мәтін желісіндегі негізгі проблеманы анықтау үшін сұрақтар тізбесін әзірлеңіз	Ашық сұрақтар: Жабық сұрақтар: Балама сұрақтар: Қысқа сұрақтар:
2	Мәтін проблемасының ішкі жағын анықтаңыз	
3	Мәтін проблемасының сыртқа жағын анықтаңыз	

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНДЕ НАҚТЫ ӨМІРЛІК ЖАҒДАЯТТАРҒА БАЙЛАНЫСТЫ ҚҰРЫЛҒАН КЕЙСТЕР

Кейс №1

Жамбыл облысы, Жамбыл ауданы, Айшабibi атындағы орта мектебiнiң директоры Шертаева Бахыт Рахимжановна мен директордың тәрбие ісi жөнiндегi орынбасары Елеманова Рахат Пернебековнаның тәжiрибесiнен

Сiз сыныбыңызда Сафина деген қыздың оқшауланып жүретiндiгiн байқадыңыз. Ол үнемі жалғыз жүредi, достары аз. Қоңырау кезiнде де, мектептен тараған кезде де үнемі бақылауға алып көрдiңіз. Кей кезде ғана өзi секiлдi үлгерiмi төмен сыныптасымен жүрiп қалғанын байқадыңыз. Көзiнде мұң. Сафина ата-апасының қамқорлығындағы қыз. Әке-шешесi қыздың кiшi кезiнде ажырасып кеткен. Анасы аудан орталығында жұмыс жасайды. Сол жақта жалдамалы үйде тұрады. Қызына анда-санда ғана келедi. Анасының бұл қыздан бөлек екiншi күйеуден туған бiр қыз, екi ұлы бар.

Жағдаяттан проблеманы (мәселелердi) бөлiп алыңыз:

- Қыз жәбiрлеуге ұшыраған;
- Стресстiк жағдайда;
- Өзiне деген сенiмдiлiгi аз;
- Ата-ананың мейiрiмiне мұқтаж;
- Сыныптастарының да жақсы қарым-қатынасына мұқтаж;
- Сабақта өзiн жасырын ұстайды;
- Топтық ойындар кезiнде, сабақтар кезiнде оны елемейдi;

Ықтимал себептерi:

Сафинаның жасы 13-те. Ата-анасы қыздың кiшiрек кезiнде ажырасқан. Анасы қызын өз ата-анасына тастап, қамқорлығына берген. Анасы көршi ауданға тұрмысқа шығып кеткен. Қыз әке-шешесiнiң мейiрiмiн көрмей өстi. Үйде атасы iшiмдiкке жақын. Апасының денсаулығы жоқ. Сафинаның мiнезi ашушаң, сабақа қызығушылығы жоқ, уәжi төмен оқушылардың қатарында. Үнемі көңiлсiз жүредi. Достары аз. Сыныпта шеттетiлген оқушы (Социометрия бойынша).

Бұл қыз байқағандай жалғыз жүредi. Қоңырау кезiнде де, сабақта да оқшауланып қалады.

Сафина сыныптағы басқа қыздарға елiктейдi, солар секiлдi киiнгiсi, жүргiсi келедi. Алайда оның сырт келбетi (толықтығы) мен киiмiне және сабақ үлгерiмiне қарай қыздар өз қатарына қоспайды.

Шешiм

1. *Сынып сағатын өткiзу. Жеке әңгiмелесу;*

2. Қыздың бойындағы ерекше қасиеттерді анықтай отырып, қызығушылық қабілеттерін дамыту үшін үйірмелерге қатыстыру;

3. Әр түрлі қоғамдық іс-шараларға тарту;

4. Қыздың анасымен жеке әңгімелесу. Қызына деген сүйіспеншілік қабілеттерін ояту, арттыру. Басқа бауырларымен қарым-қатынас орнату;

5. Сыныптастарымен қарым-қатынасын жақсарту мақсатында тренинг, ойындарға қатыстыру;

6. Баланы дос болуға үйрету;

7. Бірге топтық жұмыс жасауға баулу;

8. Қоғамды буллинг мәселесі жайлы ақпараттандыру. Осы мәселе бойынша теледидардан бағдарлама көрсетіп, алдын алу жұмыстарын өткізу;

9. Баланың өмірде өзінің ерекше орны бар екендігін түсіндіру жұмыстарын жүргізу, «Мен» тұлғалық қасиеттерін арттыру;

10. Балаға үнемі отбасында мотивация беріп отыру. Мейірімділік көрсетіп отыру.

Сұрақтар мен тапсырма:

- Бала буллингке ұшырамас үшін қандай әрекеттер жасауымыз қажет?
- Жалпы қоғамдағы буллинг жайлы не айтар едіңіз?
- Буллинктің алдын алу бойынша қандай жаттығулар мен ойындар ұйымдастырар едіңіз?

Кесте 22

Жағдаяттың сыртқы жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу	Жағдаяттың ішкі жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу
Қазіргі кездегі буллинг мәселесі неде деп ойлайсыз? Қандай балалар буллингке ұшырайды? Қоғамдағы басқа да адамдар буллинг жайлы толыққанды біле ме?	Осындай жағдайға қыз қалай ұшырады? Оқшаулану себебі неден болды? Осындай жағдаят сіздің жұмысыңызда кездесті ме? Сіз қандай әрекеттер жасар едіңіз?

Кесте 23

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Сынып жетекшінің әрекеті	Ата-ананың әрекеті
Сыныптастарымен үнемі бірге жүруді	- сыныптағы және сыныптан	Сынып оқушыларымен	Балаға барынша

қалайды. Іс-шараларға қатысуға ниетті. Сабақ оқуға құлшынысы бар.	тыс іс-шараларға қатыстыру; - жеке оқушымен жұмыс; - қоғамдық жұмыстарға қатыстыру.	қарым-қатынасын жақсарту; өзін-өзі бағалауын арттыруға ықпал ету; -әртүрлі конкурстар мен жарыстарға қатыстыру.	мейірім көрсету; - анасының қызымен үнемі байланыста болуы; -жақсы көретін киімін, заттарын алып беру.
---	---	--	--

Ұсыныс: Буллингке ұшыраған оқушымен жеке жұмыстар жүргізу, бақылауға алу. Ата-анасымен қарым-қатынас орнату. Мектептегі және мектептен тыс өткізілетін іс-шараларға тарту. Анасының мейірімін ояту үшін мектепте өтетін ашық сабақтарға, баланың қатысқан іс-шараларына қатыстыру. Сол қыздың сыныбымен мотивацияны көтеретін арнайы тренингтер ұйымдастыру.

Сынып жетекшісіне нұсқаулық: Сыныптағы оқушылардың бір-бірімен қарым-қатынасын бақылауда ұстау. Сафинаның сыныптастарымен қарым-қатынасын түзету жұмыстарын жандандыру.

Кейс №2

Жамбыл облысы, Т. Рысқұлов ауданы, Абай атындағы шағын орталықты орта мектебінің педагог-психологі Аманкулова Айман Жанабылқызының тәжірибесінен

Н. есімді қыздың 8 сыныпта оқитын тәртібіне байланысты көп шағым түсуде: Оқушыға сабақ беретін пән мұғалімдерінен. Мысалы, сабақ өту барысында артық сөз сөйлеп, көп бөлуі, мұғаліммен сөзге келіспей қалуы. Сыныптастарының намысына тиетін сөздер айтып, жиі қақтығыс, кейде төбелеске дейін баратын кездері де болады. Отбасында 5 бала тәрбиеленуде. Екі үлкен ағасы кәмелет жасына толған, 1 сіңлісі, 1 інісі бар. Тұрмыстық әлеуметтік жағдайы өте жақсы, толық отбасы. Оқу үлгерімі ортадан төмен.

Сіздің әрекетіңіз?

➤ Қоғамға жат мінез-құлық қылмыстық құқық бұзушылыққа әкелуі мүмкін, сондықтан:

➤ Қоғамдық нормаларға шақыру (қоғамдық талаптарға сай өзін-өзі ұстауы.)

Ықтимал себептері:

Н есімді оқушы 14 жаста, жасөспірім. Бұл жаста ағзада гормоналды қайта түзілу жүреді, бұл жүйке жүйесінің жұмысының өзгеруіне әкеледі, оның қозғыштығын арттырады және жасөспірімнің жалпы психикалық жағдайына әсер етеді. Сондықтан, осы жастағы Н есімді оқушының психикалық немесе физикалық шамадан тыс жүктеме, жасөспірімнің психологиялық жағдайына әсер ететін түрлі жат мінез-құлықтар мен әрекеттер бар деп болжауға болады, бұл жағдай ашуланшақтықпен, оқудағы өнімділіктің төмендеуімен, агрессиямен, құмарлықпен, қандай да бір физикалық күш қолданумен (зорлық-зомбылықпен) көрінеді.

Шешім

1. *Сыныпта сынып сағаттарын өткізу, жеке әңгімелер арқылы Н есімді оқушыны заңнамамен және қоғамға жат мінез-құлық пен қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауапкершілікпен таныстыру;*

2. *Осындай агрессивті мінез-құлық көрсету салдарынан, жазаланған және көзқарасын өзгерткен адамдармен бірқатар кездесулер өткізу;*

3. *Экскурсия және түрлі әңгімелер өткізу үшін кәмелетке толмағандар колониясымен немесе қылмыстық жазаға әкеп соқтырған белгілі бір әрекеттерді жасаған адамдарды қайта тәрбиелеумен айналысатын мекемемен келісу. Кәмелетке толмағандарға арналған колонияға экскурсия жасау, әр іс-әрекеттің өз салдары, соның ішінде қылмыстық салдары бар екенін көрсету;*

4. *Әртүрлі танымдық іс-шаралар өткізу, сонымен бірге құбылыстың жағымды және жағымсыз жақтары сияқты пікірталастар болуы мүмкін. Жастардың хоббиі мен қабілеттері мен таланттарын қолдану нұсқаларын көруге мүмкіндік беру. Балаларды өз өмірінде жақсы нәрсеге, жетістікке қол жеткізген құрдастарымен таныстыру. Мысалы, жарыстарда, жастар қозғалыстарында, әлеуметтік жобаларда және т.б. жастар секциялары мен клубтарын ұйымдастыратын ересектермен таныстыруға болады;*

5. *Ұжымды біріктіруге арналған сынып сағаттары жүйесін, ұжымдық шығармашылық істер жүйесін ойластыру, онда әркім өзін жеке де, ұжымда да көрсете алады.*

Сұрақтар мен тапсырма:

- Қоғамға жат мінез-құлық қалай түзетуге болады?

- Қоғамдық нормаларға сай өзін-өзі ұсауға қалай шақырасыз?
- Толлерантты мінез-құлыққа қалай тәрбиелеуге болады?

Кесте 24

Жағдаяттың сыртқы жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу	Жағдаяттың ішкі жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу
<p>1. Өзінді ұстай алмайтындай бойындағы агрессия қай уақыттан басталды? Қанша уақыттан бері жалғасуда?</p> <p>2. Осы мәселенің қалай болғанын қалар едің?</p> <p>3. Сенің әрекеттеріңе ықпал етуші кім?</p>	<p>Сұрақтар: Сіз не сезіндіңіз? Бұл жағдайға басқалар өздерін қалай сезінді? Басқалар өздерін қалай сезінгенін қаладыңыз?</p> <p>1. Негативті іс-әрекет барысында өзінді қалай сезінесің?</p> <p>2. Әкең мен анаң сенің іс-әрекетіңе қалай қарайды?</p> <p>3. Ағаңнан қандай жауап күтесің?</p> <p>4. Дәл осы қалпыңнан өзгермесең сені не күтіп тұр деп ойлайсың?</p>

Кесте 25

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Ағаларының әрекеті	Ата-ананың әрекеті
Өз іс-әрекетіне өкіну байқалған жоқ. Келесі тараптан кешірім сұрады. Ата-анасынан ұялу, қорқу сезімі жоқ.	Мектеп әкімшілігіне келіп, жағдайды айтып, көмек сұрады. Ата-анасын мектепке шақырды.	Қарындасының бұл әрекетіне таң қалып, үйде ондай мінезін байқамағанын айтты	Қызының іс-әрекетіне ыңғайсызданып, кешірім сұрады

Ата-анаға ұсыныс: оқушының белсенділігін жақсы мақсатта пайдалану керек. Мысалы: спортқа беру, қоғамдық іс-әрекеттерге араластыру. Бір сәт оқушының тым көкіректігіне жағымды әсер ету мақсатында, жетімдер үйіне апарып немесе сол тақырыптағы кино көрсету. Мектеп қабырғасындағы іс-шараларға қатыстыру.

Сынып жетекшісіне нұсқаулық: оқушы іс-әрекетін әрдайым бақылауда ұстау. Сынып қарым-қатынасын жақсарту үшін, біріккен тапсырмалар жасау. Мектептен тыс мерекелік кеш ұйымдастыру.

Кейс №3

*Жамбыл облысы, Жамбыл ауданы, Жасөркен орта мектебі
директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары Сарсембаева Зухра
Джанкульевнаның тәжірибесінен*

10 сынып оқушысы Дастан атты оқушы мен жас маман Бағдат атты тарих пән мұғалімінің арасында оқушының тәртібіне байланысты орын алған жағдай:

Дастан сабақты жақсы оқитын үлгілі тәртіпті оқушы. Мұғалім сабаққа кіре салып оқушыға кітабыңды аш сабаққа дайындал деп көтеріңкі дауыспен бұйыра сөйлеген Дастанға бұл жағдай ерсі көрініп оқушы да көтеріңкі дауыспен кітабының ашық тұрғанын сабаққа дайын екендігін айтқан осы жағдайға байланысты мұғалім өзінікін дұрыс деп оқушы өз әрекетін дұрыс деп сынып оқушыларының алдында сабақ үстінде кикілжіңге келген. Жағдайдың орын алуына басты себеп мұғалімнің оқушының әкесімен арасында болған түсініспеушіліктен туындаған.

Сіздің әрекетіңіз?

Болған жағдайдан проблемалық мәселені алып қарау;

Мұғалімнің авторитарлық стилі оқушыға қалай әсер еткенін қарау;

Әдеп нормаларына шақыру (оқушыны, мұғалімді);

Болжам:

1.Сыныптағы яғни сабақтағы жайлы жағдай мұғалімнің мінез-құлқына байланысты мұғалімнің авторитарлық стилі бүкіл сыныпты өзіне қарама-қайшылыққа әкелуі мүмкін. Мұғалім орын алған жағдайға байланысты сабырлы түрде оқушыға түсіндіргенде екі жақты келісім болып оқушы да өз дәрекілігін түсінген болар еді. Бұл жағдайда мұғалімнің авторитарлық стилін гуманды стилге ауыстырып жұмыс жасазаны тиімді болар еді.

2.Болған жағдай мұғалім оқушының әкесімен ренжісіп қалғаннан туындағанына баланың еш қатысы жоқ. Мұғалім оқушының әкесінен ала алмаған кегін оқушыдан яғни оның баласынан қайтармауы керек бұл балаға кері әсерін тигізді.

3.Мұғалім жеке басының тірлігін жұмысына араластырмай өзара шешкендері оң нәтиже берер еді Оқушының мұғалімге деген көзқарасы өзгеріп сол тарих пәнінен оқу-үлгерімі төмендеп кетуі ықтимал еді Мұғалімнің де

оқушылар алдындағы беделі түсуі мүмкін Оқушылардың мұғалімге осы пәнге деген қызығушылықтары төмендеп кетуі мүмкін. Оқушы мен мұғалім арасындағы қарым -қатынас бұзылады.

Шешім :

1.Мұғалім мен оқушы арасында қоғамға жат мінез-құлық пен қылмыстық құқықбұзушылықпен таныстыру

2Мұғалімнің ең алдымен жүрек тазалығы маңызды ең бастысы оқушыдан талап еткенді іс-жүзінде өзі көрсете білсе оқушылармен де сенімді қарым-қатынас орната алады.

3.Мұғалім өзін қарапайым ізгілігімен білімімен сыйлата алмаса құр қаталдықтан түк шықпайтынын түсінуі керек.

4.Отбасындағы жағдайды мұғалім мектепке алып келмеуі қажет. Бұл оқушыға кері әсерін тигізді.

5.Жас мамандар арасында мұғалім мен оқушы ата-ана арасындағы қарым -қатынас бойынша семинар өткізу Оқушылар арасында да жауапкершілік сыйластық туралы тренингтер ұйымдастыру.

Кесте 26

Жағдаяттың сыртқы жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу	Жағдаяттың ішкі жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу
Жағдайға кім кінәлі деп ойлайсыз? Оқушының мұғалімнің дөрекі бұйрығына көтеріңкі дауыспен жауап бергені дұрыс па? Сізде осындай жағдай орын алса сіздің әрекетіңіз?	Басқа оқушыларға бұл жағдайға байланысты өздерін қалай сезінді? Оқушылардың мұғалімге оқушыға деген көзқарастары өзгеруі мүмкін бе?

Кесте 27

<i>Мұғалімнің іс-әрекеті</i>	<i>Оқушының іс-әрекеті</i>
Мұғалім өзінің бүгінгі іс - әрекетінің дұрыс болмағанын оқушының сабаққа дайындығын тексермей жатып дауыс көтергенін сезініп түсінді оқушының әкесімен болған жағдай оқушыға кері әсерін тигізгенін білді.	Оқушы өзінен үлкен адамға дауыс көтергені дұрыс болмағанын жалпы сабырлы болып алдымен әр нәрсенің ақиқатын біліп алу қажеттігін түсінді. Оқушы мұғалім мен әкесінің арасындағы жағдайдан хабары жоқ екенін айтты, өз қателігін

түсініп мұғаліммен өзара келісімге келді
--

Ұсыныс:

1. Жас маман мұғалімдер мен оқушы ата-ана арасындағы қарым - қатынас бойынша тәрбиелік жұмыстарды жандандыру;

2. Жек тұлға бойында рухани адамгершілік құндылықтарды психологиялық жаттығулар арқылы дамыту түзету жұмыстарын жүргізу;

Сынып жетекшіге нұсқаулық: сынып оқушылары арасында үлкенге құрмет көрсету ,мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас жалпы оқушы ережелеріне байланысты жұмыстарды жүргізу.

Кейс №4

Жамбыл облысы, Жамбыл ауданы, Жасөрген орта мектебінің директоры Даулеткулова Сауле Керимбаевна мен директордың оқу ісі жөніндегі орынбасары Бекжанова Мейрам Молдасиевнаның тәжірибесінен

Б. есімді бала 15 жаста, 9-сыныпта оқиды. Балаға психологиялық көмек көрсету туралы сұраныс сынып жетекшісі тарапынан түсті. Сынып жетекшісі Б. есімді балаға шұғыл психологиялық көмек қажет екендігін хабарлады. Б. есімді бала өгей әкесінен таяқ жеген. Соңғы кездері баланың өгей әкесінен таяқ жеп, мектепке көзі көгеріп, басқада жарақаттарымен келуі жиілеп кеткендігін айтты. Сынып жетекшісі соңғы уақыттарда Б есімді бала сыныптан оқшауланып, басқалармен мүлдем сөйлеспейтіндігін, оның эмоциялық күйі тым жайсыз көрінетіндігін және оның бір бәлеге ұшырап қалуы ықтимал екендігін айтып шағымданды.

Б. есімді бала туралы жалпы мәлімет: Б. есімді бала анасымен және өгей әкесімен бірге тұрады. Анасының кейінгі некесінен туылған балалары бар, яғни оның екі бауыры бар. Б. есімді бала өзін үнемі көңілсіз, басқаларға керексіз сезінеді. Әкесі ішімдік ішкенді жақсы көреді. Б. есімді баланың айтуынша өгей әкесі балаға жасаған үй жұмыстарынан үнемі кемшілік тауып, оны кінәлап отыратындығын, жекіп сөйлейтіндігін, анасы жоқ уақыттарда оны ұрып, теуіп жіберетінін айтты. Анасына бірін айтса, бірін жасырады екен. Бірақ өгей әкесінің үнемі Б. есімді балаға зекіп көп сөйлейтіндігінен хабардар. Жалпы Б. есімді бала өгей әкесі оны басқа бауырларынан алалап отырады екен. Ол оның өгей әкесі екендігін 12 жасқа толғанда білген екен. Себебі анасы оның туған әкесінен оның 2 жас 9 айында ажырасыпты. Туған әкесі Б. есімді баланың есінде қалмапты. Туған әкесімен осы жасқа келгенше байланыс орнатпаған. Жақында анасы оған туған әкесінің онымен танысып, жақын араласқысы келетіндігі туралы айтқан.

Бірақ Б. есімді бала туған әкесімен араласудан бас тартыпты. Б. есімді бала өмір оған қатал және әділетсіз деп санайды.

Тапсырма:

Б. есімді баланың проблемасы неде?

- Жыныстық және физикалық зорлық-зомбылық, дене жарақатын алуына байланысты, балада ашуға, ызаға, кекшілдікке, қатігездікке әкеліп соғады;

- Өмірге деген көзқарастың өзгеруі, баланың өзіне-өзі қол жұмсауына итермелеуі мүмкін;

- Баланы тәрбиелеуде немқұрайлықпен қарап, қатал тәрбиені пайдаланған, баланың қорқақ болуы, сенімсіз болуы, жігерсіз болуына әсер етеді;

- Сәтсіз отбасында тұратын балалардың қарым-қатынасының жағымсыз болуы, баланың жан дүниесі ашуға толы болғандықтан әсер етеді;

- Бала неғұрлым қорқақ болған сайын қорқынышы басым болады, соның салдарынан баланың өзіне деген сенімділігі төмендеп кетуіне себеп болады;

- Өзінің болашағына байланысты дұрыс қадам жасай алмай, дұрыс жолды таба алмауы әсер етеді.

Б. есімді балаға психологиялық кеңес беру кезеңдері

Кесте 28

Кезең	Кезең мазмұны	Психологиялық сұрақтар тізбесі
1-кезең Кеңесшімен байланыс орнату	Кеңес алушымен бірге өзара келісім жасап, бір мәмлеге келу. Кеңесші туралы жалпы мәліметтер жинау.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Өзіңіз туралы айтып берсеңіз ? ✓ Қай жерде тұрасыз? ✓ Отбасында қанша адамсыз, әр қайсысына тоқталып өтсеңіз? ✓ Сіз үшін отбасында беделді адам кім?
2-кезең Мәселені анықтау барысында кеңесшінің өмір қауіпсіздігін бірінші орынға қою	Баланың өмірге деген көзқарасын өзгерту, қиын мәселеден шығу жолдарын тауып, өмірге деген	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Сіздің өміріңізде болған қуанышты сәтті есіңізге түсіріңізші ? ✓ Сіз үшін өмір сүру жағымды және

	қызығушылығын арттыру.	жағымсыз жақтары туралы айтып бере аласыз ба? ✓ Сіздің ойыңызша өмірдегі кездескен қиындықтарды жеңудің жолдарын білесіз бе?
3-кезең Эмоцияны реттеу	Баланың сенімсіздігін, ашу - ызасын, ренішін, , қорқынышын басу оны жеңу мақсатында профилактикалық жұмыстар жүргізу (психологиялық терапиялар мен жаттығулар және медитация)	✓ Сіз қазір қандай сезімде отырсыз? ✓ Қазір қандай затпен немесе бір іспен айналысқыңыз келіп отыр? ✓ Қандай әуенді тыңдағанды ұнатасыз? ✓ Сіз салған сурет бойынша өзіңіздің ішкі жан дүниеніңізді айтып бересіз бе?
4-кезең Өзіне сенімділікті күшейту	Өзіңнің ішкі және сыртқы ресурстарын анықтау, өзін бағалап еш уақытта жаман айтпау өзі туралы, сәтсіздік, түзелмейтін деген сияқты сөздерді қолдануға дағдыланбауы.	✓ Сіз өзіңізге деген сенімділікті арттыру үшін сізге не кедергі болып тұр? ✓ Мақсатқа жету үшін ең бірінші қандай әрекет жасау керек деп ойлайсыз? ✓ Мақсатқа жеткен кезде сіздің сенімділігіңіз қаншалықты берік бола алады?
5-кезең Жоспарға сай әрекет жасау	Жоспарға сай проблемалардың шешу жолдарын нақтылап, әрекеттерге көшу, шешім қабылдау, қорытынды жасауға үйрету	✓ Жоспарға сай берілген сұрақтарды кезегімен қоямын, баланың көңіл-күйіне және жағдайына байланысты қоямын, соңында міндетті түрде шешім шығарамын.

Ата-ананың қараусыздығы, бас тарту және зорлық-зомбылықтың алдын-алу және түзетуіндегі психоәлеуметтік көмек көрсету әдістері

1. Ойын терапиясы – баланың психикасына заттармен әсер етуде әмбебап, тиімді болып табылады. Ойын терапиясы және оның элементтері кез-келген жастағы балалармен жұмыс істегенде қолданылуы мүмкін. Жасөспірімдермен жұмыс жасағанда бұл жасөспірім осы жұмыс түрін таңдаған жағдайда пайдалы болуы мүмкін.

1. Құмды терапия. Құммен ойнау балаға өз қиялдарын экстериориздеу арқылы және өзінің ішкі сұраныстарына бақылау сезімін қалыптастыру арқылы психологиялық жарақаттан құтылуға мүмкіндік береді. Бейсаналық талаптармен, әсіресе өзіндік архетиппен байланыс орналастыру және олардың өмірде символикалық түрде өрнектелуі психиканың дұрыс жұмыс істеуіне айтарлықтай ықпал етеді. Құмды терапия процесі терапиялық қасиеттерге ие және арт-терапияға қарағанда аз кедергі туғызады. Өйткені кейбір балалар сурет салуды қаламайды (олар өздерінің көркем қабілеттерін бағалаудан қорқады).

2. Сериялық сурет салу – терапевтік тәсіл, онда консультант баламен жиі кездеседі және одан «жай сурет салуды» сұрайды. Осы кездесулер барысында психолог пен баланың терапиялық қарым-қатынасы қалыптасады, проблемалар сызбалардағы символикалық өрнекте көрсетіледі, соның нәтижесінде ішкі кедергілерді емдеу және шешу мүмкіндігі пайда болады. Сериялық сурет - кеңес берушінің қатысуымен сурет сабақтарының күнделікті өткізілуін қамтиды. Бұл жағдайда психолог бір қорытынды негізінде емес, жалпы Серия немесе жиі қайталанатын мотивтер негізінде қорытынды шығарады. Жұмыс барысында бала жиі бір символикалық тақырыпты таңдап, оны бірнеше суреттерде пайдаланады. Бұл символдық сурет өзгеріссіз қалады, бірақ ішкі динамиканың болуын көрсететін өзгерістерге ұшырайды. Суреттерді пайдалану балаға зорлық-зомбылық оқиғаларына байланысты ауыр сынақтарды талқылауға тікелей көмектеседі.

4. Балалармен жұмыс істеуде, ертегі кейіпкерлерді үлгі ретінде алу арқылы ертегілер мен әңгімелерді қолдану күрделі жағдайларды жеңуге үйретеді. Психологиялық жұмыста баламен немесе балалар тобымен байланыс орнату мүмкін. Балалар ертегілерді, фантастикалық әңгімелерді жақсы көреді және ақыл айтқанды ұнатпайды, демек, балаға жан-жақтан қысым көрсетпей ертегінің көмегімен оның мінез-құлқына әсер етуге болады екен.

Кейс №5

Оқушы мұғалімнің сабақ өтуіне кедергі жасайды мұғалім бірнеше рет ескерту жасап, нәтиже болмаған соң сыныптан шығуды талап етеді. Оқушы сөз қайтарып, ағамды шақырып сізді «ұрғызамын» деп сыныптан шығып кетеді. Мұғалім артынан шығып, оқушыға ағаңа қоңырау шалып маған бер деп ұсынды. Болған жағдайды мұғалім ағасына түсіндіріп айтты. Отбасында 4 бала, екі інісі, бір ағасы бар. Толық емес отбасы. Әкесі қайтыс болған. Анасы аналық құқығынан шектелген. Балалар апасының қамқорлығына алынған. Тұрмыс жағдайы төмен. Ағасы мектепке келіп мұғалімді далаға шақырып, сөзге келіп, қол көтеруге дейін барған.

Ықтимал себептері

Бала толық емес отбасында тәрбиеленіп жатқандықтан, ананың мейірімі жетіспеу салдарынан бал бойында агрессия басым. Баланың бойында кез келген адаммен тіл табысу қасиетті бар. Бірақ кей кезде болмашыға қырсығып, іс – әрекетті ушықтырып жіберуге де дайын. Бала бұл жағдайда мұғалімнің беделіне нұқсан келерін ескерген жоқ. Оқушымен алдын алу жұмыстары жүргізілгеннен кейін бала қателік жасағанын түсінді.

Оқушылармен қарым-қатынас жасап, олардың тілін таба білуде шеберлік шешуші роль атқарады. Әрине, мұғалім балалармен дұрыс қарым-қатынас жасап, оқушыға тілін алдыруы оның беделіне де байланысты. Ал, бедел дегеннің өзі әр оқушыға әділетті тәрбиелеп, еңбек сіңірудің нәтижесінде ғана келеді. Сондықтан беделді болу мен шеберліктің арасында біте қайнасқан бірлік жатыр.

Мұғалім оқушыға тек білім беріп қана қоймай, сонымен қатар оны тәрбиелейді де. Барлық уақытта қатал келіп, оқушыдан әр істі міндетті түрде талап етіп, бірақ керекті жерінде оның бұрынғы қолайсыз істерін атай бермей, сенім білдіріп, тиісті жерінде оның істеріне риза болып отыруы да қажетті. Бұл да – шеберліктің белгісі. Өйткені мұғалім әр түрлі жағдайда өзін ұстай білуі оңай емес.

Шешім:

1. *Сыныпта сынып сағаттарын, ата- аналар жиналысын өткізу, жеке әңгімелер арқылы оқушыны заңнамамен және қоғамға жат мінез-құлық пен қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауапкершілікпен таныстыру.*

2. *«Мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас жасау әдебі» тақырыбында жас педагогтерге семинар-тренинг жүргізу.*

Әдістемелік және психологиялық тұрғыда сынып оқушылары мен пән мұғалімдерінің қарым-қатынас әдебін бақылау.

Мұғалім мен оқушы арасындағы тиімді қарым-қатынасқа әсер ететін факторларды анықтау.

Анықталған факторларға сәйкес іс-шаралар жоспарлап орындау.

Сұрақтар мен тапсырма:

- Осы кейске байланысты, сіздің шешіміңіз?

- Сіз қандай педагогикалық әдісті қолданар едіңіз?

Кесте 29

Жағдаяттың сыртқы жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу	Жағдаяттың ішкі жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу
Оқиға қалай болды? Мұғалім не себептен ескерту жасады?	Өзіңнің істеген іс-әрекетің дұрыс па? Не себептен ағаңмен қорқыттың?

	Бұл жағдайда басқалар өздерін қалай сезінді?
--	--

Кесте 30

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Ағасының әрекеті
Бала бұл жағдай ушығып кететінін ойламай, жай ағасымен жас мұғалімді қорқытамын деп ойлады. Бала мұғалімнің беделіне нұқсан келерін ескерген жоқ.	Мұғалім бұл мәселе бойынша ағасымен өзара шешімге келеміз деп ойлады. Бірақ әріптестері көруімен іс насырға шауып кетуі. Әріптестеріне араласпауды сұранып, бір -бірінен кешірім сұрап келісімге келді.	Ағасы мән- жайды дұрыс түсінбей, қызбалыққа салынған, мұғалімге дөрекі сөйлеп, қол көтеруге дейін барған әрекеті дұрыс емес. Оқиға анықталып, жұмыстар жүргізілген нәтижесінде, мұғалімнен және мектеп әкімшілігінен ағасы өзінің қызбалыққа салынып кеткенін түсініп кешірім сұрап, татуласты

Ұсыныс:

- Жүргізілген жұмыстарды ұжыммен таныстыру;
- Әріптестермен ақылдасып жұмыс жасау;
- Кәсіби шеберлікті және тәжірибенің артуы;
- Қоғамдастық алдындағы жауапкершілікті сезіну;
- Оқушы үні ескерілсін.

Сынып жетекшісіне нұсқаулық:

- Сынып жетекшілермен тәжірибе алмасу. Тәрбиеге қиындық келтіретін оқушыларды бақылауда ұстап, мектеп әкімшілігіне мәлімет беріп отыру;
- Сынып жетекші және ата-аналар тарапынан оқушылардың оқу үлгерімін, тәртібін, күнделікті сабақтарын, үй тапсырмаларын орындауын, қадағалауды күшейту керек.

Кейс №6

5-сынып оқушылары математика сабағында отырады. Мұғалім сабақ барысында тақтаға 4 оқушы шақырып әр оқушыға есептер береді. Оқушылар тақтадағы есептерді аяқтайды. Мұғалім шығарылған есептерді тексеру үшін әр оқушыға жақындайды. Өзіне жақын тұрған оқушының есебін тексеріп , қателіктерін түсіндіріп келесі оқушының есебін тексеру үшін мұғалім бірінші оқушыны (Бақдәулет) келесі оқушыға жақын тұру үшін ақырын иығынан итеріп ,оқушылардың жіберілген қателерін тексеріп сыныпқа түсіндіру үшін келесі оқушыға жақындайды. Тақтадағы оқушылардың барлығының шығарылған есептері тексеріліп , орындарына отырғызылады.

Сабақтан үйіне келген Бақдәулет математика пәнінің мұғаліміне анасына шағымданады. Сабақта мұғалімнің дөрекі сөйлегенін және иығынан қатты итергенін айтады. Баласының айтқан сөзіне анасы ашуланып, мектеп әкімшілігіне математика пәні мұғаліміне шара қолдануын талап етеді.

Болжам

Мектепте бұндай дауларды жанжалдарды және олардың жағымсыз салдарын азайту мақсатында мектеп медиациясының мүшелеріне жағдаятты әділ шешуге тапсырма беріледі.

Шешім

Пән мұғаліміне айтарымыз әрбір мұғалім алдында отырған оқушының жағдайын, психологиялық ерекшелігін жақсы меңгеруі тиіс. Оқушыны кемсітпей, түсінушілікпен қараған абзал. Бағалауда өте әділ болуы керек, оқушы алған балының неге олай екеніне сенімді болуы керек. Сонда ғана оқушыда ұстазға деген құрмет сезімі пайда болады. Оқушы мұғалімді сыйласа, ата-анада да сыйластық болады. Ата-анаға айтарым мұғалім мәртебесін ескере отырып, кез келген туындаған мәселені мұғаліммен жеке, бейбіт түрде шешуді ұсынар едік.

Сұрақтар мен тапсырма:

- *Неліктен ата-ана өз отбасында мұғалімді жамандайды?*
- *Неліктен оған негативті пікір қалыптасады?*

Бұл мәселе оқушының жағдайды асыра сілтеп, дұрыс жеткізбеуінен де болып отыр. Ата-анаға айтарымыз балаңыз бен мұғалім арасында мәселе туындаса, оны бейбіт жолмен, мұғаліммен жеке сөйлесіп істің анық қанығына жету керек.

Кесте 31

<p>Жағдаяттың сыртқы жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу</p>	<p>Жағдаяттың ішкі жағын анықтау сұрақтарының тізбесін әзірлеу</p>
--	--

<p>Мұғалім не себептен бірден тақтаға 4 оқушыны шақырады?</p> <p>Мұғалім оқушыға неге дәрекі іс-әрекет көрсетті?</p> <p>Оқушының ата-анасына жағдайды асыра сілтеп айтып барғаны дұрыс па?</p>	<p>Неліктен ата-ана өз отбасында мұғалімді жамандайды?</p> <p>Неліктен оған негативті пікір қалыптасады?</p> <p>Мұғалім оқушының жіберген қателіктерін қандай тәсілді әдісін пайдаланып шешуі керек еді?</p>
--	--

Кесте 32

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Ата-ананың әрекеті
<p>Оқушының анасына болған жағдайды дұрыс жеткізбеуі</p>	<p>Сабақ барысында тақтадағы оқушыны иығынан итеруі</p>	<p>Баласының сөзін нақтыламай мұғалімге шағымдануы</p>

Ұсыныс:

- Оқушыға үлкендерді алдамау, үлкенді сыйлау және жала жаппау;

Ата-анаға:

- бала мен мұғалім арасында мәселе туындаса, оны бейбіт жолмен, мұғаліммен жеке сөйлесіп істің анық қанығына жету;

Мұғалімге:

- Оқушылардың формативтік бағалауды жақсарту және білім алушылармен өз ара сенімді байланыс орнату. Балаға қандай жағдай болса да қол ұшын тигізбеу.

Сынып жетекшісіне нұсқаулық:

Сыныпта сынып сағаттарын тәрбиелік жағынан көбірек өткізу, мұғалім өз тарапынан кеткен қателіктерді ескеріп, білім алушылармен өз ара сенімді байланыс орнату.

Кейс №7

Жамбыл облысы әкімдігі білім басқармасының оқу-әдістемелік кабинетінің әдіскері Туйтебаева Алмагуль Орынбаевнаның тәжірибесінен

14 жастағы С. есімді баланың анасы сынып жетекшіге шағымданады. Ол соңғы уақытта баласының ұялы телефонда, компьютерлік ойындарға тәуелді екендігін айтты. Ол анасының ескертуіне құлақ аспай, керісінше анасына дауыс

көтеріп, дәрекі жауап қайтаратындығын айтты. Ана баласының компьютерге тәуелділігінен бір жамандыққа тап болама деп алаңдайды.

Сіздің әрекетіңіз?

Жағдаяттың проблемасы

- Балада өзгеріс пайда болып, агрессивті мінез-құлық танытады.

Мүмкін:

- Кибербуллингке тап болуы және компьютер ойындарының құрбаны болуы ықтимал.

Ықтимал себептер:

С. есімді баланың анасының шағымын сынып жетекші мектеп психологымен бірлесіп шешу жолын қарастырды.

14 жастағы С. есімді бала нағыз жасөспірімдік кезеңде. Оның психологиялық даму жағдайына әсер ететін түрлі жат мінез-құлықтар мен әрекеттер бар деп болжауға болады, бұл жағдай ашуланшақтықпен, сабақ үлгерімінің төмендеуі, агрессия мен құмарлық байқалады. Оның сырт келбеті таза, ұқыпты, сабақтан қалмайтын болғанмен, оның ішкі әлеміндегі достары виртуальды, ол үшін сыныптастарымен қарым-қатынас қызықсыз. Анасының баласына көңіл бөлмеуі, үйірмелерге, қоғамдық жұмыстарға қатыспауы, сырын бөлісітін достарының жоқтығы баланың тұйықталып осы жағдайға жеткізді.

Шешім:

1. Ата-анамен жеке кездесу; Кездесу барысында жағдаятқа қатысты ата-ананың пікірін, ойын анықтау. Ата-анасы баласына қатты алаңдайды. Ол баласы компьютерде ұзақ отырса дәрекі, тәуелді болып кетеді деп алаңдайды. Бірақ баласымен тіл табысып, сырласып сөйлесе алмайды. Ата-ана өз қорқынышын жеңе алмайды. Сол себепті баласы менің айтқанымды орындап, менің ойымдағыдай бала болса екен деген ойы бар;

2. Баламен жеке кездесу; Кездесу барысында жағдаятқа қатысты баланың пікірін, ойын анықтау. Жалпы орын алған жағдайға баланың қатынасын білу

Баланың сырласатын достары жоқ. Анасымен тіл табысып сөйлесіп сырын айта алмайды. Сондықтан, ол виртуалды достармен ойнап солармен ғана сөйлеседі. Анасымен бірге үй шаруасына араласпайды, бос уақыты көп. Анасының шектен тыс қорғауы оны ашушаңдыққа әкелген. Сонымен қатар баламен психологиялық жан-жақты зерттеу жұмыстары жүргізілу керек.

2. С есімді баланың сыныбымен ұялы телефонға, компьютерлі ойындарға тәуелді болудың кері әсері туралы сынып сағаттар, дөңгелек үстелдер, тренингтер өткізіп, кибербуллинг туралы видеороликтер көрсету. Арнайы мамандармен кездесу ұйымдастыру;

4. Ата- анамен (немесе ата- анамен және баламен)- кездесу. Ата-ананың ұстанымын, пікірін, осы жағдай бойынша баласының пікірімен таныса отырып, басқа қырларын сұрақтар қою арқылы байқауға қолдау көрсету. Ата-анамен және баламен бірге сөйлесе отырып, өздерінің қай жерде қандай кемшіліктер жіберіп жатқанын сұрақтар қою арқылы қолдау көрсетіп отыру. Жағдайды талқылап ата-анамен бала арасындағы қарым-қатынасты нығайту. Екеуінде түсіністікке шақырып отбасы құндылықтарына мән беру.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Балаңыз қанша уақыт компьютерде отырады?
2. Ол компьютерден қандай ойындар немесе сайттарға кіреді? бақыладыңызба?
3. Балаңызбен сырласасызба?
4. Балаңызға қанша уақыт бөлесіз?
5. Не себепті дөрекі жауап береді деп ойлайсыз?
6. Не себепті ойдан шығарады деп ойлайсың?
7. Не себепті дұрыс тіл табыса алмайсың? Не кедергі?
8. Сыныпта достарың барма?
9. Не себепті анаң саған ұрыса береді?
10. Не үшін көңіл көтеретін жерге жібермеді. Қалай ойлайсың?

Кесте 33

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Ата-ананың әрекеті
ұялы телефонда, компьютерлік ойындарға тәуелді. Анасының ескертуіне құлақ аспайды, керісінше анасына дауыс көтеріп, дөрекі сөйлейді.	Ата-анасымен, баламен жеке сөйлесіп, сыныппен тәрбиелік мәні бар сынып сағаттар, дөңгелек үстелдер, кездесулер мен коучтар өткізеді.	баласымен тіл табысып, сырласып, ашық сөйлеспейді. Ата-ана өз қорқынышын жеңе алмайды. Балам менің айтқанымды орындап, менің ойымдағыдай болса екен деген ойы бар.

Ұсыныс:

1. Оқушыны жеке бақылауға алу;

2. Ортаға бейімдеу, қарым-қатынасын нығайту;
3. Бос уақытын тиімді пайдалану, үйірмеге қатыстыру;
4. Арт терапия түрлерін пайдалану арқылы коррекциялық жаттығулар жүргізу.

Сынып жетекшісіне нұсқаулық:

1. Баланы күнде таңертең қарыс алу, сабақтан кейін шығарып салу;
2. Күнделікті көңіл-күйін бақылау;
- 1 Ата-анамен үнемі тығыз байланыста болу.

Кейс №8

Соңғы кездерде Саиданың (15 жаста, 3 жыл бұрын анасы жол апатынан қайтыс болған) көңіл- күйі қатты өзгеріп, ешкіммен сөйлеспей, араласпай жүргенін байқадыңыз. Сабақта тақтаға шыққан кезінде, Саиданың қолындағы үлкен көгерген дақты көресіз. Үзіліс кезінде оқушымен жеке әңгіме барысында, оқушы қолын ұрып алғаннан пайда болды деп жасырады. Сыртқы келбетіне көзіңізді тізіп қараған кезде, дәл осындай көгерген іздер аяғында да бар екенін көресіз. Ашық әңгіме барысында Саида көзіне жас алып, әкесінің оны ерекше қатыгездікпен ең кішкентай кінәсі үшін ұрып - соғып жатқаны туралы айтады. Соңғы кездері әкесі тарапынан зорлық- зомбылықтарды көп көретінін айтты.

Жағдаяттан проблеманы (мәселелерді) бөліп алыңыз:

- Отбасындағы зорлық- зомбылықтың әсерінен қоғамға жат мінез-құлықпен бірге өз-өзіне қол жұмсау және қаңғыбастыққа салынуы мүмкін;
- Отбасылық жағымды қарым-қатынас орнату, психологиялық көмек көрсету;
- Отбасындағы зорлық- зомбылыққа төзбеушілік көрінісі.

Ықтимал себептері

Саида 15 жаста, жасөспірім қыз. Бұл жаста ағзада гормоналды қайта түзілу жүреді, бұл жүйке жүйесінің жұмысының өзгеруіне әкеледі, оның қозғыштығын арттырады және жасөспірімнің жалпы психикалық жағдайына әсер етеді. Сондықтан, осы жастағы жасөспірімдер мінездері әртүрлі болып тұрады. Сол сияқты Саидада психикалық немесе физикалық шамадан тыс жүктеме, жасөспірімнің психологиялық жағдайына әсер ететін түрлі жат мінез-құлықтар

мен әрекеттер бар, бұл жағдай ашуланшақтықпен, оқудағы өнімділіктің төмендеуімен, агрессиямен, қандай да бір физикалық күш қолданумен (зорлық-зомбылықпен) көрінеді.

- Жағдайда келтірілген сыртқы белгілерге сәйкес, Саидада қатыгездік, тез өкпелегіштік, ашулану әрекеттері бар.

- Тағы бір себеп – бұл жас ерекшеліктерінің көріністеріне байланысты, жасөспірімдердің мінездеріне сай, Саида басқалардың арасында болу, көпшіліктің арасында өзін ерекше көрсету қылықтарын да байқауға болады. Айналасындағы адамдармен тез тіл табысып, ортақ әңгімеге тез бейімделіп, араласып кетеді.

Саиданың бойындағы эмоциялары: кейде мазасызданып, айтқанға көнбей кетеді. Тез жылайды. Бойындағы көңіл-күйі тұрақты емес.

- Саиданың үлкен ағасы бар. Үлкен ағасы 9 -шы сыныптан кейін Қырғызстанға кетіп, колледжге оқуға түскен. Сол жақта қазіргі кезде оқуын жалғастырып, оқуын оқуда. Саидамен туған інісі тұрады. Саида інісіне қамқор, бауырмашыл. Інісін ойлап жүреді. Інісіне қатты сөйлеу деген жаман қылықтарды көрсетпейді. Қарым- қатынастары жақсы.

Шешім

1. Ата-аналармен тығыз байланыста болу. Ата-аналар жиналыстарына әкесін үнемі қатыстырып отыру. Жиналыс барысында «Отбасындағы зорлық зомбылықтың алдын алу тақырыбында» әңгіме жүргізу. Жиналыстың мақсаты: отбасындағы мейірім мен жылулықты балаларға сездіру. Балалар тарапынан қажет етілетін дүниелерге жауапкершілікпен қарау болып табылады;

2. Отбасынан жәбір көрген балаға сынып жетекші мен мектеп психологының көмегі әрдайым беріледі. Сынып жетекші психологпен бірігіп, арнайы жоспар құрып, сол жоспарға сай жұмыс атқарды. Саиданының бос уақытын тиімді пайдалану үшін, оны үнемі мектепшілік іс шараларға қатыстырып отырдық. Саида сыныптар арасындағы спорттық жарыстардан да қалыс қалған емес.

Сұрақтар мен тапсырма:

- Саиданың бойында пайда болған мінез - құлқы мен жат әрекеттерді қалай түзетуге болады?

- Отбасылық қарым- қатынасты қалай жақсартуға болады?

- Зорлық-зомбылықтың алдын алу мақсатында қандай іс-шаралар ұйымдастыруға болады?

Кесте34

Оқушының әрекеті	Мұғалімнің әрекеті	Әжесінің әрекеті	Әкесінің әрекеті
------------------	--------------------	------------------	------------------

Отбасы мүшелерінен көрген зәбірі туралы қорлықты ешкімге айтпау.	Қолындағы, аяғындағы көгерген гемотомаларды байқап, құзырлы органдарға хабарлау.	Баласы мен немересінің арасында болған жағдайды көре тұра, немересін қорғауға әрекет етпегені анықталды.	Үйде қандай да бір жағдай орын алса, қызын үнемі кінәлау, сонымен қатар күш көрсетіп, қол жұмсағаны анықталды.
--	--	--	--

Ұсыныс:

Саиданың отбасы мүшелерін үнемі бақылап отыру;

Сынып жетекшісіне нұсқаулық:

Саиданың сынып жетекшісіне мектеп әкімшілігінен мынадай нұсқаулық берілді:

1. Саиданың психологиялық ахуалын бақылау;
2. Сабақтан себепсіз қалмауын қадағалау;
3. Ата анасымен тығыз байланыста болу.

Кейс №9

Абай облысы, Аягөз ауданы, Ақтоғай кенті №8 жалпы орта мектебінің мұғалімі Айсұлу Камалжанқызының тәжірибесінен

Айгерім 7-сыныпта оқиды. Оның ата-анасы ауқатты және табысты кәсіпкерлер. Ол бала күнінен бастап түрлі үйірмелер мен би студиясына барды. Үш жарым жасында қыз барлық әріптерді білді, төрт жасынан бастап өздігінен оқи бастады. Бос уақытында Айгерім бимен айналысады. Ол өте жақсы оқиды. Бірақ сыныпта оның достары жоқ, сондықтан сабақта ол соңғы партада жалғыз отырады.

Ауыр оқулықтарды алып жүрмеу үшін ата-аналар Айгерімге туған күніне планшет сыйлады. Енді сабақтарда ол тек жаттығулар жасауға ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік желілерде достарымен сөйлесуге уақыт табады. Мұғалімдердің көпшілігі жасөспірімнің жаңа құмарлығына қарсы емес, өйткені Айгерім жақсы оқиды, бұл әрекеті сабағына еш кедергі келтірмейді және мұғалімдер оның бұл әрекетіне қарсылық білдірмеді. Алайда, орыс тілі мен әдебиеті мұғалімі планшетті сабақта пайдалануға мүмкіндік бермеді. Осыған байланысты Айгерім орыс тілі мен әдебиеті сабақтарына қатыспауды бастады, қызығушылығы төмендеп, үй тапсырмасын орындауды тоқтатты. Ал сабаққа қатысқан уақытта мұғалім қойған сұрақтарға жауап бермейді.

Қосымша ақпарат:

1. *Айгерімнің күнделігінен:* «Мен отбасындағы жалғыз баламын.

Менің ата-анам жоғары лауазымды қызметте жұмыс істейді, сондықтан мен оларды сирек көремін. Бірақ мені көпшілігі қызғанады: менде бірнеше джинсы костюмдер, күдері, велюр, қой терісінен жасалған костюмдер, бірнеше жұп етік пен аяқ киімдерім бар, оларға менің киімдеріме қызғанышпен қарайды, мен мұның бәрінен жалықтым. Мен өмір сүруге жалқаумын, бірдене жасайын десем жалқаулығым ұстайды. Кейде мен тіпті дос болуға ерінетін сияқтымын. Мені қызықтыратын жалғыз нәрсе – би. Биде менің жаңа өмірім басталады. Әжем бізбен бірге тұрады. Сондықтан мен үйде ештеңе істемеймін. Неліктен? Құлықсызбын! Ештеңе де жасағым келмейді. Маған көңілсіз. Үйдегі барлық жұмысты әжем жасайды. Ол 85 жаста. Ол жақында өледі деп ойласам, мен қатты қорқамын. Бірақ оған деген аяушылықтан немесе қимастықтан емес, керісінше кейін барлық жұмысты өзім жасауым керек деген ойдан қорқамын. Менде жиі емес, бірақ кейде ата-анаммен қақтығыстар болып тұрады. Маған «әжеңе көмектеспейсің» -деп ұрысады, бірақ мен оларды тыңдамауға дағдыланғанмын».

2. *Оқушының психологиялық-педагогикалық картасы*

Айгерім жақсы оқиды, көп оқиды, бірақ болашақ мамандыққа байланысты қызығушылықтар мүлдем жоқ.

Мінез-құлық: сабырлы, тәртіпті, салмақты, агрессивті мінез-құлқы байқалмайды, оқушылармен және мұғалімдермен ашық қақтығысқа түспейді. Қоғамдық белсенділігі төмен. Айгерім сыныптан тыс іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге қатыспауға тырысады, сыныпта көшбасшылық позицияны ұстанбайды.

Мектептегі қарым-қатынас: сыныпта достар жоқ, би студиясында құрдастарымен сөйлеседі.

Жеке ерекшеліктері: өзіне сенімді, өзін-өзі бағалау деңгейі өте жоғары, адамгершілігі төмен. Отбасындағы атмосфера бірқалыпты, бірақ қарым-қатынас жеткілікті сенімді емес, ата-аналармен қарым-қатынас деңгейі төмен, ата-анасы оның мінез-құлқын қатаң бақылайды және тәуелсіздігін шектейді. Ата-ана мен мұғалімнің қарым-қатынасын бейтарап деп сипаттауға болады.

3. *Сыныптасымен әңгімеден:* менің ойымша, орыс тілі мұғалімі сабақта планшетті пайдалануға рұқсат бермеуге құқығы бар. Біріншіден, біз диктант жазған кезде планшет арқылы интернетке кіріп, күрделі сөздерді оңай жазып алуға болады. Екіншіден, біз бәріміз оқулықтан жаттығулар жасағанда, Айгерім интернеттен дұрыс жауаптарды жүктеп алып, керемет баға ала алады. Үшіншіден, біреудің интернетте отырғаны екінші адамның ішкі сезіміне әсер етіп, жұмыс істеуде көңіл-күйін түсіреді. Сонымен қатар, жақсы оқу үшін сабаққа қымбат планшеттер әкелудің қажеті жоқ. Ал біздің сыныптастарымыздың көпшілігінде планшет сатып алуға мүмкіндігі жоқ.

Тапсырма 1. Айгерімнің мінез-құлқы және жеке мәселелерінің көріну

ерекшеліктерін сипаттаңыз, жасөспірімнің күнделік жазбаларына, психологиялық-педагогикалық картаға және сыныптасымен сөздерінен үзіндіге сүйене отырып сипаттаңыз.

Мәселе түрі	Айгерімнің мінез-құлқындағы мәселенің туындауы
1. Оқу процесіне деген қатынастың бұзылуы	
2. Мұғаліммен қақтығыс	
3. Сыныптағы құрдастарымен қарым-қатынастың бұзылуы	
4. Қоғамдық-пайдалы іс-әрекетке деген қатынасының бұзылуы	
5. оқушының жеке мәселелері	

Тапсырма 2.

Сіздің ойыңызша, сынып жетекшісінің іс-әрекеті Айгерім мен орыс тілі мен әдебиеті мұғалімі арасындағы қақтығысты шешуде қалайша тиімді болады:

1. Жасөспіріммен және оның ата-анасымен диагностикалық жұмыс жүргізу.

2. Жасөспірімді басқа мектепке ауыстыру.

3. Жасөспіріммен жеке жұмыс (әңгіме, кеңес беру).

4. Қалыптасқан жағдайды өзгерту үшін ата-аналарға ұсыныстар әзірлеу.

5. Орыс тілі мен әдебиеті мұғаліміне шағым түсіру.

6. Белгілі бір мектеп шегінде сабақтарда планшеттерді пайдалану бойынша бірыңғай талаптарды әзірлеу.

7. Жасөспірім мен ересек адам арасындағы медиацияны жүзеге асыру.

8. Мектеп мұғалімдері үшін өзін және өмір салтын өзгертуге бағытталған жаттығулар, тренингтер, сабақтардың белсенді түрлерін өткізу.

9. Психологпен бірлесіп оқушылардың өзіне және басқаларға деген көзқарасын өзгерту, ынтымақтасу, уағдаласу, өзін-өзі бағалауды арттыру және т.б. бойынша түзету бағдарламаларын жүргізу.

10. Жасөспірімді сыныптың, мектептің қоғамдық істеріне тарту, ынтымақтастық жағдайын жасау.

11. Мәселені шешуге медицина қызметкерлерін тарту.

12. Ұжымды біріктіруге, өзара түсіністікке, өзара сыйластыққа бағытталған сыныптық іс-шараларды ұйымдастыру.

13. Кеңес беруде көмек көрсету.

3-тапсырма. Қалыптасқан жағдайды талдай отырып, жанжалды шешу үшін білім беру процесінің әрбір қатысушысы үшін кеңестер/ұсыныстар әзірлеу: мектеп әкімшілігі Орыс тілі мен әдебиеті мұғаліміне, Айгерімнің ата-аналарына, Айгерімге.

Тапсырма 4. Сіздің көзқарасыңыз бойынша, егер оқушылардың жартысы оқулықтардың орнына планшеттерді, ал екінші жартысы дәстүрлі оқулықтарды қолданса, 7-сыныпта оқу процесін қалай құру керек деп ойлайсыз?

1. Сыныптық-сабақ жүйесінде әр түрлі оқу құралдарын (дәстүрлі және электронды) бір уақытта қолданудың «артықшылықтары» мен «кемшіліктерін» анықтаңыз.

2. Сабақтың бір үзіндісі мысалында дәстүрлі оқулықтармен қатар заманауи технологияларды қолдану мүмкіндіктерін модельдеңіз (мысалы, сабақта топтық жұмыс түрінде әртүрлі оқыту құралдарын пайдалану мүмкіндіктерін көрсетуге болады).

Кейс №10

Абай облысы, Аягөз ауданы, Ақтоғай кенті №8 жалпы орта мектебінің мұғалімі Айсұлу Камалжанқызының тәжірибесінен

Сыныпта нашар оқитын оқушы бар, физикалық және психологиялық тұрғыдан дамуы әлсіз оқушыны сыныптағы басқа оқушылар үнемі мазақ етіп, төмендетіп отырады.

Мұғалім оны тақтаға шақырғанда, ол ұялып, жасқанып бәрі оның жауабына күледі деп қорқады. Мұғалім оның жауабына тек күрсініп, нашар деп «2» деген баға қояды.

Болжам

Оқушылардың мазағына ұшыраған бала үлкендер тарабынан қолдау мен жігерлендіруді қажет етеді. Әйтпесе, ол өз бойында кемшіліктер кешенін дамытады да, әлсіз, жасқаншақ, сылбыр, артта қалған оқушы болып қалады. Болашақта бүкіл әлемге ашуланған, өзіне сенімсіз адам болып өседі. Сынып оқушыларының қателігі басқаларды, өздерінен әлсіздерді мазақ етуге құқылымыз деп санайды және құрдастарына көмектесу керектігін білмейді. Олар өздерінің бойында өзімшілдік пен қатыгездікті дамытады.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

- Оқушының қабілетін, ынта-жігерін қалай оятуға болады?
- Оқушыны қалай қолдауға болады?
- Сынып оқушыларының әрекетіне сипаттама беріңіз?

Кесме 5

Мұғалімнің әрекеті	Оқушының әрекеті	Сынып оқушылары	Ата-ананың әрекеті
--------------------	------------------	-----------------	--------------------

<p>- Мұғалімнің жеке жасауы; - Оқушының жеке қабілетін, мінез-құлқын зерттеу; - Оқушының орындай алатын жеңіл тапсырмалар бере отырып, жеңілден күрделіге көшу принципін ұстану; - ата-анамен жеке сөйлесу; - Сыныпта достық қарым-қатынасты орнату.</p>	<p>- Өз өзіне деген сенімді ояту; - Барлық балалармен тең екенін, олардың алдында өзін еркін ұстай білуге тәрбиелеу; - Қате болса да өз ойын жасқанбай еркін жеткізуге тырысу.</p>	<p>- Сыныпта оқушылар бірібіріне көмектесуі керек; - Сыныптағы барлық балалардың құқығы бірдей; - Достық қарым-қатынасты қалыптастыру.</p>	<p>- Баласына ерекше көңіл бөлу; - Не себепті бала өте жасқаншақ? - Ата-ананың балаға деген махаббаты керек.</p>
--	--	--	--

Мұғалімге нұсқаулық

Бұл жағдайда сыныпта қарым-қатынас үйлесімін құру үшін мұғалім нашар оқитын оқушыны қолдауы керек, оған жеке тұлғаны қалыптастыру жолында өзін-өзі тәрбиелеуіне ықпал етіп, көмектесуі керек. Ол үшін оқушыға арнайы тапсырма беру керек, мысалы, шығармашылық тапсырма, танысу, оның нәтижесі бүкіл сыныптың қызығушылығын тудыруы мүмкін. Бұл баланың ашылуына, оянбай қалған қабілеттері мен ашылмаған мүмкіндіктерін көрсетуге көмектеседі. Мүмкін ол әлсіз емес шығар? Осы мақсатта оны түрлі тапсырмаларды орындатуда өзге оқушылармен бірге топтық жұмыстарға жиі баулу керек, осылайша олар нашар оқитын, әлсіз, әлжуаз деп таныған оқушыны жақсы жағынан байқай бастайды.

Кейс №11

*Астана қаласы №73 мектеп-лицейінің қазақ тілі пән мұғалімі
Мамадиярова Гүлзира Батырханқызының тәжірибесінен*

Жоба тақырыбы:

«Мен де оқушы болғанмын...» жобасының сәтті қадамдары

Идея

Білім алушылардың тұлғалық болмысы мен күзiреттiлiгiн қалай дамытуға және құндылық бағдарын қалай қалыптастыруға болады? - деген сауалға жауап iздеуден басталды.

Жобаның мақсаты - жасөспiрiмдердi саналылыққа, эмоцияналдық еркiндiк пен жеке тұлғалық дамуына, коммуникация, жүйелi ойлау, сыни тұрғыдан ойлау, креативтi ойлау, желiлiк сауаттылық, өзiн-өзi бағалау, мектепте жақсы оқуға ұмтылу, өзiнiң болашағына сенiмдiлiгi, мектепке баруға ықылас танытуына ықпал ету.

Күтелiтiн нәтиже:

Жоба – бiлiм алушыларға өзiнiң бiлiмiн дәлелдеуге, тұлғалық болмысын қалыптастыруға, сөздiк қорын молайтып, сауатты коммуникация жасауға мүмкiндiк бередi. Жоба 3 жылға жоспарланған. Жобаның 2-шi жылы әрбiр бiлiм алушы жоба күнделiгiн жүргiзедi деп күтiлуде.

Өткiзiлген жобадан қысқаша үзiндi.

Мұғалiмнiң сөзi: «Мен де оқушы болғанмын...» жобасының салтанатты тұсаукесер рәсiмiне қош келдiңiздер!

«Мен де оқушы болғанмын...» жобасының алғашқы тұсаукесер салтанатына спикер ретiнде, «ҚР бiлiм беру iсiнiң құрметтi қызметкерi», директордың оқу iсi жөнiндегi орынбасары – Шайхынова Тұрсынгүл Сағатбекқызы шақырылды.

Жоба барысы: Оқушылардың алдына спикердiң өмiрбаянынан сыр шертетiн нақты деректер оқылады, оқушылар кездесуге келетiн қонақты табуы керек.

- Ол – Шығыс Қазақстан облысы, Зайсан ауданының тумасы.
- Ол – академик, жазушы Мұхтар Омарханұлы Әуезов атындағы мектептiң түлегi.
- Оның студенттiк жылдары Өскемен қаласында өттi.
- Ол – 3 жыл Германия мемлекетiнде тұрған.
- Ол – 2002 жылы «Жыл мұғалiмi» атанған.... Ол кiм?....

Шайхынова Тұрсынгүл Сағатбекқызы.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Адамның дарындылығы мен таланты бала кезден бiлiнедi.Сiз мектеп кезiнде белсендi болдыңыз ба?
2. Осы дәрежеге қалай жеттiңiз? Бұл Сiзге бұйырған талант па? Бақ па?
3. Сiздiң бала күнгi арманыңыз қандай едi?
4. Адамның бойындағы қандай қасиеттерiне мән бересiз?
5. Кезiнде мамандығыңызды таңдауыңызға кiм ықпал еттi?
6. Сiз оқуға кеңес беретiн үш кiтап?

Жобаның «ұтымды жақтары»

Бұл жоба негізінен педагогтер қауымымен ынтымақтастықта жүзеге асырылады. Жобаның концепциясында ІІ бөлімнен тұратыны, айтары бар ұлағатты ұстаздармен сұхбат жүргізілетіні баса айтылған. Сонымен қоса, сұхбат барысында ерекше көзге түскен, талантымен тәнті еткен білім алушыларға педагогтер қауымымен сұхбат жүргізу, оның өмірі қалай қаланған, ол нені қадағалайды, нені тыңдайды, нені сезінеді, не істейді?

Оқушылардың 98% бұл жобаның идеясын ұнатты. Неліктен? Бұл жобаның басты ерекшелігі тек сұхбат, жүздесуден ғана ғана тұрмайды. Кездесуді тағатсыздана күткен оқушылардың дайындаған тапсырмасын спикер орындауға уәде береді.

1-бөлімінде сұхбатқа ерекше белсенді түрде қатысып, мазмұнды сұрақ қоя білген оқушыны спикер тандайды. Спикердің өмірдерегін негізге ала отырып, жобаның 2-бөліміне тапсырма ұсынылады.

Жобаның 2-бөлімінде оза шауып, дара шыққан оқушымен арнайы мәдени-танымдық орындарға т.с.с. бірге саяхат жасап, оқушыға арнайы көңіл бөледі.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

- Кездесу барысында сізге түрткі болған сәт?
- Әсерлі әңгіме желісін талдаңыз
- Кейіпкердің оқушылық кезеңін өзіңіздің бүгінгі оқушылық кезіңізбен салыстырыңыз.
- Жобаның жалғасын қолдайсыз ба?
- Қандай құндылықтарды бойыңызға сіңірдіңіз?

Нәтижесі

1. Жобада кәсіптік бағдар беріледі.
2. Мінез-құлық, этикет, ораторлық өнер туралы құзіреттіліктері қалыптасады.
3. Оқушының пікірі ескеріледі.

Жобаның 2-бөліміндегі арнайы тапсырмалар адам өміріндегі құндылықтар мен мамандықтың маңызын айқындауға мүмкіндік береді.

Жобадан көрініс

Мұғалімнің әрекеті	Оқушының әрекеті	Спикердің әрекеті
<p>- Жоба барысында, мұғалім оқушылардың сауатты сұрақ қоя білуін дағдысын қалыптастырады;</p> <p>- Мұғалім әрбір оқушының дауыс дикциясы, орфоэпиялық нормаға сай дұрыс сөйлеу әдебімен жеке жұмыс жасайды;</p> <p>- Оқушының жеке дара дамуына сай жүйелі жұмыс жасайды.</p>	<p>- Оқушылар сұрақ қойған кезде қазақтың қамшысын көтеріп, сөз сұрайды;</p> <p>- Оқушылар өзін көпшілік ортада дұрыс ұстайды;</p> <p>- Оқушылар өз пікірін еркін жеткізеді;</p> <p>- Әрбір оқушы өз ойын ашық айтуға машықтанады</p> <p>- Сынып оқушыларының бір-біріне достық қарым-қатынасы нығаяды;</p> <p>- Оқушылар сөйлеу әдебінен бастап, дұрыс сұрақ қоя білу техникасын меңгереді.</p>	<p>- Спикер сұхбаттың соңында сырлы сандықтың ішіндегі тапсырманы орындайды;</p> <p>- Оқушылардың қойған сауалдарына ешбір бүкпесіз жауап береді;</p> <p>- Тапсырманы орындау барысында кофе-брейк форматында оқушымен жеке әңгіме жүргізеді;</p> <p>- Спикер жеңімпаз Оқушыны бағалайды;</p> <p>- Жеңімпазға арналған естелік кәдесыйын табыстайды.</p>

--	--	--

Сынып жетекшісіне ұсыным:

1. Айтары бар тәжірибелі, ардагер, қоғамда танымал педагогтермен сұхбат жүргізе отырып, оқушылардың тұлғалық болмысын қалыптастыру;

2. Оқушылардың қызығушылығын қалыптастыру мен нығайтуда тәжірибелі педагогтердің өмірі мен балалық шағының көріністерінен баяндалған естеліктерінің ықпалы орасан зор.

3. Бүгінгі күнде мерейін үстем, тәжірибелі, ардагер педагогтер қауымын жас ұрпаққа кеңінен насихаттау жұмысын жүзеге асыру.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУҒА АРНАЛҒАН КЕЙСТЕР

КЕЙС №1

«Ауылда миллион теңгеге пайдалы бизнесті қалай ашуға болады?»

Қызылорда облысы Жалағаш ауданы Жанаталап ауылының тұрғыны Мейрамкүл Романкүлова Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қорының қолдауымен көрпе мен киіз үй тігетін цех ашты.

Идея

Бұрын ауыл тұрғындары мал жүнін қырқып қоқысқа тастағанда немесе өртеп жібергенде, Мейрамкүл әрқашан оның дұрыс емес екенін ойлайтын, өйткені жүн – бұл көптеген пайдалы заттарды өндіруге арналған шикізат екенін түсінген болатын. Егер ол өз ісін ашса, жүнді кез келген ауылда еш қиындықсыз және арзан бағамен сатып алуға болатынын түсінді.

Ресурстар

Жүн өңдеу цехының жұмысын ұйымдастыру бойынша жоспар жасап, Мейрамкүл «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ арқылы миллион теңге несие алды.

Алматы облысында Мейрамкүл жүнді өңдеуге арналған станок сатып алды, себебі қол еңбегімен жүнді өңдеу жұмысы қиын әрі баяу жүретін процесс, ал станок сағатына 20 килограммға дейін жүнді өңдейді. Ал цех жұмысшыларын Мейрамкүл жұмыспен қамту бағдарламасы аясында алды және ол тиімді болатын.

Өнім

Қазір Жаңаталап ауылының жаңа цехында сапалы жылы көрпелер, киіз үйге арналған бұйымдар сұранысқа ие. Айтпақшы, бұл әйелдің цехына өңірде балама жоқ. Шикі жүнмен ешкім айналыспайды.

Масштабтау

Есебі мықты кәсіпкердің алдағы жоспарлары да бар - ол механикаландырылған тоқыма цех ашуды жоспарлауда. Түрлі модификациялы өнімдерді тоқуға арналған тоқыма мәшинелері өте көп. Цех иесі атап өткендей, цехта жүн жетерлік, оны бояу, одан тоқылған бұйымдарды жасау, оларды нарыққа шығару қиын болмайды.

«Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы бойынша Мейрамкүл Романкүлова 600 мың теңге көлемінде екінші грант алды, бұл дегеніміз Мейрамкүлдің кәсіпорынында қосымша тағы жұмыс орындары ашылады деген сөз.

Соңғы он жылда жуылған жүн мен шикі тұздалған терілерді өндіру іс жүзінде тоқтап қалған, ал бұл, әрине, Ресейде, Түркия мен Қытайда оларға деген үлкен сұраныс аясында бұл тауашалар, ұтымды қолданылса, кәсіпкер үшін зор мүмкіндік болуы мүмкін [54].

Кейс №2

«Ауылда қалай ақша табуға болады?»

Түркістан облысының Қоғам ауылының тұрғыны Азат Құрманбектің әулеті ерте заманнан түйе бағумен айналысады. Малдың бұл түрін бағумен әкесі, атасы, бабасы да айналысқан. Сегіз жыл бұрын, әкесі қайтыс болғаннан кейін Азат отбасылық бизнесті өз қолына алды. Сол кезде қорасында барлығы 10 бас болды, бірақ микрокредит арқылы ол мал басын бес есеге арттырды. Түйе сүгін шаруа Түркістан қаласының қонақ үйлері мен киелі жерлерге зиярат жасауға келген туристерге сатады.

Азат Құрманбеков Түркістан облысының өлшемі бойынша бақуатты фермер болып есептеледі. Елу бас түйенің келесі (түйелер тобын келе деп атайды) бар, олардың әрқайсысы миллион теңгеден, он бес гектар егістік жері мен өзінің үлкен үйі бар. Осыған қарамастан, әрбір таңның атысынан кеш батқанға дейін Азат атқа отырады да, өз түйелерін бағып, суғаруға апарады, ал кешке отбасымен бірге түйе сүтін (шұбат) дайындау үшін малдарды сауады.

Түйе өсіру — тынымсыз және қиын шаруа. Бірақ Құрманбековтер отбасысы «шөлді кемелер» өсірудің барлық қырларын біледі. Үй шаруашылығында түйе 30-40 жасқа дейін өмір сүреді. Оларға әр түрлі аурулардан екпе жасап, ашық жерде жаюды қамтамасыз етуі керек. Бұл қарапайым жануар, кез-келген шөп азығымен қоректенеді, жем-шөпті іздеп түйелер үйден ондаған шақырымға кетуі мүмкін. Ересек түйелер қасқырлардан қорықпайды және қасқырларға қарсы тұра алады. Осал жері — түйелер екі жылда бір рет қана төлдейді.

Аналық түйе 12 ай бойы төлдейді, босанар алдында адамнан алыс кетуге тырысады. Жаңа туылған ботақан өте әлсіз болады. Егер қараусыз ен далада туылса - тоңып өліп кетуі немесе қасқырға олжа болуы мүмкін, сондықтан мұндай кезеңдерде бақташы шаруаға күні бойы түйелердің жанында болу керек.

Өнім

Түйені көбіне жүніне бола өсіреді, бірақ негізінен шұбат та алады. Ересек түйе күніне 12 литр сүт береді, барлығы 35 ересек аналықтан 400 литрден артық сүт алынады.

Облыс бойынша шұбаттың орташа бағасы – 400 теңге, бірақ Азат шипажай мен жеке сатып алушыларға 350 теңгеден арзан бағамен сатады.

Мақсатты аудитория

Мал өсіруші сүтті сумен басқалар секілді араластырмайды. Ол сапаға жұмыс істейді, сондықтан сатып алушылар көп, фермерге сүтті арзан және үлкен көлемде сату тиімді. Осының арқасында тұрақты тапсырыс берушілер саны өсуде. Жақында Қожа Ахмет Яссауи кесенесіне және облыстың басқа да көрікті жерлеріне баратын шетелдік туристердің сұранысы пайда болды.

Қаржыландыру

Осыдан сегіз жыл бұрын Құрманбековтер отбасында тек он түйе болған. Сүт көрші ауыл мен көршілерге сату үшін ғана жеткілікті болған. Бірақ Азат өндіріс көлемін ұлғайтқысы келді, себебі бес баланы өсіру үшін біршама қаражат керек. Бірақ табиғи өсімнің көмегімен мал басының айтарлықтай өсуіне көптеген жылдар қажет болар еді. Екінші тәсіл - жас аналықтарды сатып алу, олардың әрқайсысын 250-ден 750 мың теңгеге дейін сатып алуға фермерде ақша болған жоқ. Мәселе шешімін КМФ микроқаржылық ұйымы тауып берді, сол ұйымнан 2009 жылы Құрманбеков төлді сатып алуға кредит алды. Ол көрші шаруашылықтарға барып, 1-2 бастан түйенің боталарын сатып ала бастады. Оларда сүт беретін ерекше тұқымдық белгілері бар. Мұндай ерекшеліктерді шаруа тәжірибелі көзбен көріп, ажыратып ала алады.

Осы уақыттан бері Азат 11 рет микронесиелерге жүгініп, әр жолы мал басы мен қарыз сомасын көбейтіп отырды. Бүгінде Азат Құрманбеков Отырар ауданындағы ірі түйе шаруашылығымен ғана емес, агроном қызметімен де айналысатын болды. Сүт сатудан түскен қаражатқа 15 гектар жер сатып алып, онда жүгері мен жоңышқа мал азығын өсіреді.

Оның отбасылық бизнесі әйел мен балалардың қажырлы еңбегі мен көмегінің арқасында өсіп келеді. Түйелерді өсіру өнерінің құпияларын Құрманбеков өз балаларына үйретеді: үш ұл және екі қызы шаруашылық бойынша әкесіне белсенді көмек көрсетіп, бұл істің мұрагерлікке өздеріне өтетінін біледі [55].

«Астау бизнесі»

Қазақстанда бесбармақ сияқты тағамды барлығы жақсы көретіні ешкімге де құпия емес. Бұл ұлтқа қарамастан, кез келген қазақстандық отбасының үстеліндегі ең қажетті тағам. Бүгінде мейрамханаларда, дәмханаларда ғана емес, сонымен қатар көптеген қазақстандықтардың үйлерінде де астауды мерекелік дастархандар кезінде пайдаланады. Бұл әдемі әрі ерекше көрінеді. Біздің заманымызда астау жасау жаңа тыныс алып, халықтың салт-дәстүрін насихаттайтын тренд болды. Астау қазақ экожүйесінің басты құндылығы болып табылады. Онда ет ұзақ уақыт бойы суып кетпейді, ал әрленген ағаш астау мерекелік үстелге ерекше бояу береді.

Идея

Мектеп жылдарынан бері Талдықорған азаматы Абзал Бегімбетов ағаштан түрлі қобдишаларды және кәдесыйларды жасап, оларды туыстарына, достарына, көршілеріне сыйлауды ұнататын. Осыдан бірнеше жыл бұрын қалалық дүкендердің бірінде Абзал тойларда бесбармақ тағамы берілетін ағаш астауға назарын аударды. Абзал қайтсе де астауды жасауға үйренуді шешті. Өкінішке орай, цехта Абзалды оқытудан бас тартты. Содан кейін ол осындай өнімді жасайтын бір кәсіпкермен кездесті. Келіссөздерден кейін ол цехтың бірін жалға алып, жұмысшыларды жалдап және өндірісті бастады. Бұл саладағы шеберлер өте көп болып шықты. Жігіт тәжірибелі ағаш шеберлердің жұмысын бақылап, үйреніп алды.

Алайда барлығы бірдей өнімді өндіруді, жылжытуды және өткізуді ұйымдастыра алмайды. Талдықорған қаласына оралғаннан кейін жас жігіт алдымен үй жағдайында ағаш астауларын жасай бастады.

Сұраныс

Бірақ көп ұзамай оларға сұраныс артып, жаңа бастаған кәсіпкер жеке кәсіпкерлігін тіркеп, Балпық би ауылында шағын шеберхана ашып, кейін облыс орталығында цех ашты. Осылайша қазақ ұлттық дәстүрлерімен әуестену үш жыл бойы тұрақты табыс әкелетін бизнеске айналды. Ай сайын 5 адамнан тұратын шеберлер, әр түрлі формадағы 100-ге жуық бұйымдар жасады, бірақ оларға деген қажеттілік әлдеқайда көп – 400 дана болды. Тапсырыстар көбейіп, өткізу мәселесі туындаған жоқ: барлық өнімді көтерме бағамен Нұр-сұлтан, Алматы, Қостанай қалаларының бизнес-серіктестері сатып алуда.

Қаржыландыру

Кәсіпкер «Табыс» жеке кәсіпкерлігін тіркеген соң, 2017 жылы «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы шеңберінде ағаштан жасалған ұлттық ыдыс-аяқ өндірісі жобасымен мемлекеттік гранттар конкурсына қатысты, Абзал миллион теңге алып, құрал-жабдықтар сатып алып, цехты кеңейтті. Бүгінде кәсіпкер цехында бес адам жұмыс істейді, олар күн сайын астауды 12-15 данадан дайындайды.

Ресурстар

Ағаш ыдысты дайындау үшін шеберлер қарағашты пайдаланады: бұл ағаш басқалардан қатты болып саналады. Өндіріске тек сапалы, бұтақтары мен жарықтары жоқ ағаш пайдаланылады. Цех электр араларымен, дрельмен, тегістеу машинасымен жабдықталған, қымбат станоктар да бар.

Авторлық құқық

Авторлық құқықтарды бекіту мақсатында Абзал әрбір бұйымға фирмалық белгіні – ежелгі қазақ ою-өрнегін «үкікөзді» ойып салады, ол бір жағынан сапа кепілі қызметін де атқарады. Оның айтуынша, ағаштың жасы үлкен болған сайын ыдыс-аяқ сапалы болады. Ағаш бұйымдары өнерінде көркем ою, дизайн, шығармашылық тәсіл, ең бастысы – зергерлік дәлдік пен шыдамдылық қажет. Кейде арнайы тапсырыс бойынша бір ағаш астауды дайындауға бір айға дейін уақыт жұмсауға тура келеді.

Бәсеке

Белгілі болғандай, қазақтың ұлттық ыдыс-аяқтарын өндіру саласында бәсекелестік аз. Мысалы, еліміздің оңтүстігінде Талдықорған, Шымкент және Таразда бірнеше мамандандырылған шеберхана жұмыс істейді. Сонымен қатар, астау республиканың солтүстігінде де үлкен сұранысқа ие.

Масштабтау

Жақын арада Абзал Бегімбетов Қостанайда тағы бір цех ашып, шығарылатын бұйымдардың тізімін кеңейтуді көздеп отыр.

Қысқа уақыт ішінде кәсібиліктің арқасында Абзал өнімі өңірде сұранысқа ие және танымал болды. Сонымен қатар кәсіпкер жаңадан бастаған шеберлер мен бизнесмендердің тәлімгерлері бола білді. Ол өз кезегінде өз ісін ашқан ондаған адамды ағаштан жасалған ыдыс-аяқ шығаруға үйреткен [56].

«Атамекен» ҚР ҰКП бизнес-тренері
Жұлдызбаев Нұғман Есболғанұлының тәжірибесінен

КЕЙС №4

«Бизнес тарихы»

Бизнес пен кәсіпкерлік ұғымдары ХІХ және ХХ ғасырлардың тоғысында зерттеле бастады. Алайда, бұл бұған дейін бизнесмендер болған жоқ дегенді білдірмейді, тек олардың қызметі теориялар мен әдіснамалар шеңберінде ғылыми тұрғыда зерттелмеген еді. Бұған көз жеткізу үшін бизнес туралы қазіргі заманғы көзқарас тұрғысынан Қазақстанның тарихи кәсіпкерлерімен танысайық.

Бірінші оқиға - Ұлы Жібек жолының дамуының шарықтау кезеңінде ХІХ ғасырда өмір сүрген Ахмет атты бала туралы болмақ. Ахмет атақты керуенбасы

(керуенді басқаратын) Байсақал би отбасында дүниеге келген. Оның бабасы Өтетілеу, атасы Тілеке, содан кейін әкесі Байсақал би Тілекеұлы (1780-1850 жж.) Жаппас руынан шыққан XVIII-XIX ғ. кезеңіндегі Қазақстан аумағындағы атақты керуенбасылар болды: олардың Троицкіден Бұхараға дейінгі жолда және одан әрі Ұлы Жібек жолы бойында керуендерді басқаруға құқық беретін өз мөрлері болды. Ахмет балалық шақтан әкесіне көмектесті: ол түйе мен атқа мініп, болашақта ұлы саяхатшы болуды армандай жүріп, әкесімен бірге саяхаттауды жақсы көретін.

Ахмет әкесінен кәсіпкерлік пен сауданың алғашқы дағдыларын үйренді. Ол керуен саудасын сауатты жүргізетін, керуен жүретін жерерді жақсы танитын және логистиканы жақсы меңгерген еді. Олардың жайлауы Тобыл және Торғай өзендерінің сағаларында болды. Аман қалып және сәтті сауда жасау үшін, өз тауарларын белгіленген жерлерге дейін жеткізу үшін керуенбасы логистиканы жақсы білуі тиіс еді. Байсақал би мен Ахмет керуендері қазақ жеріне белгілі тексерілген бағыттар бойынша: өзен сағасының бойымен, көлдердің жағалауларымен, құдықтар жүйесі бар жолдармен жүрді. Орташа алғанда күн сайын мұндай керуен 25-30 км жүріп өтетін.

Дала логистикасы көптеген факторларды ескеруі тиіс: түйелер үшін барынша жеңіл және ыңғайлы жолды таңдау, бұл жолда су көздері бар екеніне көз жеткізу, дауыл жағдайында паналау орындарын қарастыру қажет болды. Ол шөл далада және сусыз жерлерде адасып кетпеу үшін жергілікті жерлердің ерекшеліктерін «танып» үйренуі тиіс болатын. Жас Ахмет, әкесінің көмекшісі бола отырып, ержүрек, епті, жігерлі және шыдамды дала капитаны бола алды.

Логистика мәселелерінен басқа, керуен басының алдында басқа да міндеттер тұрды. Ол өзінің «компаниясын» - жүкті қажетті орнына дейін жеткізетін сауда керуенін басқара білетін жақсы менеджер болуы тиіс еді.

Керуенбасы сауда керуендерінің иелері – саудагерлер мен көпестерге жалданды. Саудагерлердің сауда керуендері шығыс кілемдерін, Бұхара ыдыстарын, жібек, түйе жүнінен жасалған шекпендерді, киім-кешектерді, азық-түлікті, шығыс тәттілерін, мал және басқа да тауарларды алып жүрді. Қазақ керуен басының Бұхар хандығындағы керуен басынан негізгі айырмашылығы Бұхар хандығында керуен басын хан тағайындаса, қазақтарда біліктілігі жоғары кез келген адам керуен басы болу мүмкін еді. Сондықтан да қазақ керуен басыларының арасында Байсақал би және Ахмет сияқты бай бақуатты адамдар да, жайылым мен қыстаққа қоныс аударудың жолдарын жақсы білетін қарапайым малшылар да болды. Керуенбасы керуендермен бірге жүретін көп адамдарды басқара білуі, қиындықтарды жеңу кезінде оларды ынталандыруы, туындаған дауларды реттей білуі, керуен жолында тұрған барлық мәселелер үшін жауапкершілікті өз мойнына алуы тиіс еді.

Керуенбасы Байсақал би мен Ахмет қаржы мәселелерін жақсы түсінді, себебі олар керуен иесінің жергілікті халықпен және басқа аумақтардағы халықпен сауда жасау кезінде делдал болған. Олар халықтың сатып алу қабілетіне сәйкес келетін, барлық шығындарды жабатын және саудагерлерге де, керуен басының өзіне де пайда әкелетін тауарларға баға белгілеу үшін таза құн

(барлық келіп түскен ақша ағыны мен шығындары арасындағы айырмашылықты білдіретін ақша қаражаты), шығындар, ресурстардың құны (қызметкерлердің жалақысы, жануарларды, малды ұстауға арналған шығыстар және т. б.), пайда және т. б. сияқты ұғымдарды білуі тиіс еді.

Жергілікті «салық салушылармен» келіссөздер де керуенбасы арқылы жүргізілетін. Жақсы керуенбасы кеден бекеттеріндегі келіссөздерге қатысып, өз керуеніне кедендік баж салығын жеңілдетуге көмектесе алды, өйткені ол сол мемлекеттің тілін, коммуникация және сауда жүргізу ерекшеліктерін жақсы білген. Сондықтан керуенбасы керуеннің «GR-менеджері» (өзара іс-қимылды ұйымдастыруға, мемлекеттік билік органдары мен қоғамдық ұйымдарда өз компаниясының мүдделерін ілгерілету мен қорғауға жауапты маман) болды. Өзінің қиын жұмысында керуен басыға кіреші (түйе ұстаушылары) көмек көрсететін болған.

Дала мемлекеттері сауда жолдарындағы демалыс үйлерін - керуен-сарайлардың қызметін Ұлы Жібек жолының саудагерлеріне пайдалануға беретін. Керуен тоқтаған барлық керуен-сарайларда Ахметтің әкесін, керуенбасы Байсақал биді жақсы танитын және зор құрметпен қарсы алатын. Керуен-сарайлар керуеншілер мен түйелердің демалуына және тамақтануына арналған керуендерге қызмет көрсететін орын ғана емес, сонымен қатар тауарға сұраныс пен оның нарықтық бағасын анықтау үшін «биржа» қызметін де атқарған болатын. Сондай-ақ көптеген керуен-сарайларда саудагерлер салық төлейтін кеден және баж орталықтары болған.

Қазақстан аумағындағы ірі керуен сарайлары Отырар, Сауран, Құлан, Түркістан, Тараз, Бұқтырма, Қазалы сияқты қалаларда болған.

Уақыт өте келе Ахмет өзінің әкесін алмастырып, дербес керуенбасы және Жаппас руының биі болатын кез де келді. 1839 жылы Байсақал билеушісі өзінің ұлы Ахметке билеуші және керуенбасы мөрін тапсырады. Сол кезде Ахмет бидің бірнеше жүздеген түйесі және 700-ге жуық жылқысы болды. Енді Ахмет өз заманының толыққанды «бизнесмені» атанды: керуен иесі, логист, басқарушы, HR- жәнет GR-менеджер, бизнес-аналитик және қаржыгер бола білді. Ахмет беделді және өте қанағатшыл, кедей, мұқтаж адамдарға көмек бергісі келіп тұратын басқарушы болған. 1843 жылы Ахмет Байсақалұлы 43 қашықтықты (дистанцияны) басқарды және Зауряд-Хорунжиі (офицер міндетін атқарушы, бірақ әскери шендерге құқығы жоқ тұлға; шен жауынгерлік үлес қосқаны үшін берілді) атағын алды. Сонымен қатар Хиуа экспедициясына түйемен көмектескені үшін күміс медальмен марапатталады.

1-тапсырма

Саудагерлердің қандай елдермен және немен сауда жасағаны туралы ойланыңыздар. Ол үшін ежелгі Қазақстанда қандай ресурстар және не үшін дәл сол ресурстар болуы керек екенін бағалаңыздар.

2-тапсырма

Ұлы далада табысты сауда жасау үшін керуен басында қандай күзiреттiлiк пен бiлiм болу керек екенiн сипаттаңыз.

3-тапсырма

Даланың кәсiпкерлiк ортасы туралы қандай қорытынды жасай аласыздар?

КЕЙС №5

«Баймұхамбет Қосшығұлов Қазақстандағы бiрiншi кондитер»

XIX ғасырдағы Қазақстандағы бизнес-қызмет Ұлы Жiбек жолымен ғана шектелмеген. Дала логистикасынан басқа қазақстандық кәсiпкерлердiң табыстары мен қиындықтарын көрсететiн басқа да қызмет салалары болды.

Ендi табысты кәсiпкер, өте дәмдi тәттiлер шығарғаны үшiн фабрикасы Ресей Империясының құрметтi атағына ие болған Қазақстанның алғашқы кондитерi Баймұхамбет Қосшығұловтың табыс тарихымен танысамыз.

1917 жылғы Қазан төңкерiсiне дейiнгi жылдары Ақмола (қазiргi Астана) өзiнiң ыңғайлы орналасуының арқасында сауда орталығына айналды - қала Петропавл-Ташкент-Қашғар керуен жолының түйiскен жерiнде тұрды. Мұнда күзде және көктемде iрi жәрмеңкелер өтетiн, ал 1890 жылы қаланың орталық алаңында - бiр қабатты тастан қаланған дүкендердiң екi корпусы пайда болды.

Баймұхамбет Қосшығұловты татар көпесi асырап алып, оқытқан жетiм бала болды. Оқуды аяқтаған соң, ол өз бизнесiн ресейлiк және орта азиялық нарықтарға жеткiзiлетiн ұн диірменiнен бастады: сол кезде Ақмола ұны

Еуразияда үздiк деп саналды. Ұн сияқты ресурсқа ие бола отырып, ол уақыт өте келе 1895 жылы кондитерлiк фабрика салды. Оның табысы жақсы болып, Баймұхамбет көпес Ақмолада үш кондитерлiк дүкенiн ашты.

«Қосшығұлов пен оның ұлдары» кондитерлiк фабрикасының пiрәндiктерi Қазақстанда танымал болды. Пiрәндiктен бөлек, фабрикада печенье, кептiрiлген нан, зефир және халуа, шоколад және кәмпиттер шығарылатын. Уақыт өте келе, Ресей мен Қытайға кондитерлiк өнiмдердi жеткiзу ұйымдастырылды. 1915 жылы 1-шi гильдияның көпесi (яғни iрi бизнесмен, өйткенi гильдиялар көпес капиталының мөлшерiне сәйкес бөлiндi; 1-шi гильдия капиталдың ең жоғары мөлшерiн бiлдiрдi) Баймұхамбет Қосшығұлов «Ұлы мәртебелi Император сарайының жеткiзушiсi» атағын алды.

Баймұхамбет Қосшығұлов мұнымен тоқтап қалған жоқ. Халықаралық сауда туралы терең бiлiмге, iшкi және сыртқы нарықтарда өз өнiмдерiн өндiру мен сатудың тиiстi тәжiрибесiне ие бола отырып, Баймұхамбет олардың әлеуетi мен халықтың қандай да бiр тауарларға деген қажеттiлiгiн сезiндi. Сондықтан уақыт өте келе ол өз бизнесiн кеңейттi және сол уақыт үшiн жаңа сауда түрiмен - керосин мен мұнайды сатумен айналысты.

Оның компаниясының тарихы туралы осындай қысқа мәлiметтердiң өзi Баймұхамбеттiң ерекше бизнес-әлеуетiн көрсетедi. Ол ұн өндiрумен тоқтап қалса да болар едi - өйткенi бизнес табысты болды және оған тұрақты табыс әкелдi.

Бірақ кәсіпкер дамудың жаңа жолын көріп, өз ресурстарын талдап, нарықтың бәсекесі мен әлеуетін бағалап, кондитерлік өнімдер өндірісін іске қосты. Ақмола жергілікті нарығының ресурстары таусылған кезде, Баймұхамбет өз бизнесін одан әрі дамыту тәсілін тапты - Ақмоланың тиімді сауда жағдайын және Ресей мен Қытай нарығына жақын орналасуының артықшылықтарын бағалай отырып, ол өз бұйымдарын шетелге жеткізуді ұйымдастыра алды.

Баймұхамбет бизнесі әрбір жаңа кезеңде табысты болды. Ол табысты диірменші, содан кейін жергілікті көпес, содан кейін халықаралық сауда жеткізушісі болды. Оны әр жолы тәуекелге бел буып, жаңа бизнес-шешімдерді іске асыруға не мәжбүр етті? Алдыңғы сабақтардың материалына сүйене отырып, Баймұхамбет тәуекелден қорықпаған және өз ісі үшін үнемі жақсарту жолдарын іздеген нағыз кәсіпкер, жаңашыл адам болған деп сеніммен айта аламыз.

Оның керосин мен мұнайды сату бойынша жаңа бизнеске кірісу фактісі, сондай-ақ тұтынушылардың қажеттіліктерінің өзгеруін болжай отырып, бір қадам алға ойлай білуі және осы жаңа қажеттіліктерді қанағаттандыруы оның кәсіпкерлік ойлау қабілетін көрсетеді.

Баймұхамбет Қосшығұлов сондай-ақ «әлеуметтік жауапкершілігі бар бизнесмен» болды. Ол өзіне пайда түсіріп қана қоймай, өзі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырып отырған қаланың инфрақұрылымын дамытуға да қаражат бөлді.

Осылайша, ол Әуезов және Иманов көшелерінің қиылысында орналасқан кірпіштен қаланған мешіт салды. Жергілікті тұрғындар оны «Тас мешіт» немесе «Қызыл мешіт» деп атаған. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Қосшығұловтар майданға гуманитарлық көмек жөнелтуді ұйымдастырған меценаттардың бірі болды.

Сіздермен бірге Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде Қазақстанда бизнес-кейспен таныстық. Өзіміз көргендей, кез келген уақытта және кез келген елде бизнесмендер өңір экономикасының дамуына жауап беретін қозғаушы күш екенін білдік және ол белгілі бір уақытта белгілі бір жерде «не», «қалай» және

«кім үшін» өндіріледі деген сұрақтарға жауап береді. Бұл ретте, сол кезде де, қазір де қолда бар ресурстармен дұрыс жұмыс істей алатын кәсіпкерлердің табысқа жете алатынын білдік, өйткені ол түйелер мен дала қашықтығы немесе диірмен мен қалалық сауда қатарлары болсын, нарық қажеттілігін сезінеді, тәуекелге барудан қорықпайды, тәжірибеде жаңа шешімдерді тексереді, сондай-ақ ең басты капиталды - өзінің және өз қызметкерлерінің адами және зияткерлік ресурстарын дұрыс қолдана алады.

1-тапсырма

Баймұхамбет Қосшығұлов не себепті өз бизнесін Ақмолада ашуға шешім қабылдады деп ойлайсыздар? Орналасқан жері оның дамуына қалай әсер етті? Оның табыстылығына әсер етті ме? Нарықта бизнесті оқшаулаудың маңыздылығы туралы қорытынды жасаңыздар.

Экономикалық құбылыс ретіндегі кәсіпкерлік

1. Баймұхамбет – диірменші

2. «Қосшығұлов және оның ұлдары» - Ұлы мәртебелі Император сарайының жеткізушісі

3. «Қосшығұлов және оның ұлдары» - халықаралық сауданың жеткізуші компаниясы.

2-тапсырма

XIX ғасырдың бірінші ширегі мен XX ғасыр-дағы Қазақстанда бизнесті жүргізудің артықшылықтары мен кемшіліктері туралы жалпы қорытынды жасаңыздар.

Мұғалімге арналған нұсқаулық

Бизнес-кейстерді талқылау кезінде сіздің міндетіңіз — талқылау және өзара іс-қимыл жасау үшін 5 адамнан тұратын шағын топтар форматында ұйымдастыру. Кейстің мәселелерін шешудің ерекшелігін сұраңыз.

Бұл тапсырмада шешімнің вариативтілігі мен сабақ барысының бір қалыпты болмауына жол беріледі. Оқушыларда пікірталас ұйымдастыру үшін пайдаланатын қарама-қарсы көзқарастар туындауы мүмкін. Өртүрлі көзқарасқа жол бере отырып, олардың пікірлеріне баға қоймайтыныңызды аңғартып, әрі олардың пікірлерін ашық айтқандары үшін алғыс айтып отыруыңыз маңызды. Бұл ретте оқушылар барлық алған ақпараттарын пайдалана отырып мәселеге қатысты өз ойларын қалыптастыру маңызды.

1-тапсырма

Саудагерлердің қандай елдермен және немен сауда жасағаны туралы ойланыңыздар. Ол үшін ежелгі Қазақстанда қандай ресурстар және не үшін дәл сол ресурстар болуы керек екенін бағалаңыздар.

Саудагерлер халықаралық саудамен айналысып, көрші елдерге - Ресейге, Қытайға, солар арқылы Еуропаға ауылшаруашылық тауарларының, әсіресе мал және мал шаруашылығы өнімдерінің үлкен партиясын жеткізіп отырды.

2-тапсырма

Ұлы далада табысты сауда жасау үшін керуен басында қандай құзірет пен білім болуы керек екенін айтыңыздар.

Керуенбасы сауда торабына ғана емес, бизнес-ойлауға да, халықаралық қатынастар, бизнес-коммуникация саласындағы күрделі білімге де ие болды, себебі оның табысты қызметіне мемлекеттің экономикасы мен қаржы саясаты ғана емес, сонымен қатар көрші мемлекеттердің бейбіт қатар өмір сүруіне де байланысты болды.

3-тапсырма

Даланың кәсіпкерлік ортасы туралы қандай қорытынды жасай аласыздар?

Оқушылардың жауаптары әр түрлі болуы мүмкін, бірақ ол жай ғана қарапайымдылыққа қарамастан, даланың кәсіпкерлік қызметі әртүрлі болды; бизнес өкілдерінің арасында күрделі өзара қарым-қатынастар болды; бизнес өндіріс, сауда (жергілікті және халықаралық), арбитраж, логистика, қызмет көрсету және т. б. сияқты қызмет салаларын қозғаған.

Оқушыларды қазіргі кездегі барлық бизнес-үдерістер мен анықтамалар Қазақстанда кәсіпкерлікті дамытудың тарихи кезеңіне де қолданылуы мүмкін деген ойға шақырыңыз.

4-тапсырма

Баймұхамбет Қосшығұлов не себепті өз бизнесін Ақмолада ашуға шешім қабылдады деп ойлайсыздар? Орналасқан жері оның дамуына қалай әсер етті? Оның табыстылығына әсер етті ме? Нарықта бизнесті оқшаулаудың маңыздылығы туралы қорытынды жасаңыздар.

5-тапсырма

XIX ғасырдың бірінші ширегі мен XX ғасырдағы Қазақстанда бизнесті жүргізудің артықшылықтары мен кемшіліктері туралы жалпы қорытынды жасаңыздар.

4-5 тапсырманың жауаптарында оқушылар Қазақстанның халықаралық географиялық жағдайы туралы қорытынды жасауы тиіс, ол біздің елімізге саудасаттықтың әлемдік логистикалық тізбегінде маңызды рөл атқаруға әрдайым көмектескен және көмектесуді жалғастырып келеді. Бұл ойды растау ретінде сіз оқушыларға Қазақстанның халықаралық сауда және логистика саласындағы жаңа жобалары: «Бір белдеу – бір жол» бастамасы, Каспий теңізіндегі Құрық халықаралық теңіз портының құрылысы, Қорғас құрғақ портының құрылысы туралы айта аласыз.

КЕЙС №6

«Rocket study»

Сонымен, сіз өз бизнесіңізді ашқыңыз келеді делік. Сізге ең бірінші: «Менде ақша жоқ қой! Мен өз ісімді қаржы және бизнес ережелерін білмей қалай аша аламын?» деген ой келеді. Бизнес пен экономиканы зерттейтін студенттер дәл осылай ойлайды. Олар бес жылын оқуға жұмсайды, содан кейін көп жоспарлайды, команда іздейді, рөлдерді бөледі, бастапқы капиталды жинайды. Мұндай тәсіл де тиімді. Бірақ қызметін өзге схема бойынша құратын тағы бір тәсіл бар, ол – lean startup (немесе «ұқыпты стартап»). Ол ерекше идеяны басшылыққа алады, қаржыны көп талап етпейтін шағын прототип жасайды, бұл схеманың жұмыс істейтінін әрі адамға қажеттілігін тексереді. Егер барлығы жұмыс істесе – керемет! Нені жақсартуға болатынын көреміз де, алынған нәтижелерді тұтынушыларда қайта тексереміз. Тағы да іске асты ма? Бұл идеяны да үдеріске енгізіп, жаңа нәрсе ойлап табуды, тексеру мен жетілдіруді жалғастырамыз! Табысты стартаптың құпиясы – ол дайындыққа уақыт кетірмей

әрі қолайлы жағдайларды күтпей бірден әрекет ету. Ол өзі әрекет етіп, идеяларды тәжірибеде тексереді.

Біз кез келген бизнестің негізінде идея жататынын айтып өттік. Мұндай идея сұраныс пен ұсынысты талдау нәтижесінде ғана пайда болуы мүмкін. Астана қаласы мектебінің 11-сынып оқушысы Арслан Даримов АҚШ университеттерінің біріне грантқа түсуге шешім қабылдайды.

Грантқа түсу үшін ол ағылшын тілінен емтиханды жақсы тапсыруы керек болды. Астанада IELTS дайындығымен айналысатын мектептермен танысып, Арслан олардың ұсынатын қызметі қажеттілігіне сәйкес келмейтінін түсінді. Ол интернет арқылы оқулықтарға тапсырыс беріп, емтиханға өзі дайындала бастады. Дайындық кезінде қандай оқулықтардың пайдалы екенін, ал қандай оқулықтардың қажеті жоқ екенін өз тәжірибесінде тексеріп көрді.

Бұл оқулықтарды Астанадан сатып алу мүмкін емес еді. Бірақ оларға деген сұраныстың бар екеніне Арсланның көзі жетті. Сондықтан ол оқу орталықтарына барып, емтиханға дайындау үшін оқулықтарды сатып алуын ұсынды. Оқулықтарын орталықтарға сатып, Арслан өзінің алғашқы капиталы болған 70 000 теңгені тапты. Бірақ ол онымен тоқтап қалған жоқ.

Арслан одан да көп нәрсе қолынан келетінін - оқулықтарды сату ғана емес, басқаларға емтиханға дайындалуға көмектесе алатынын түсінді. Осылайша өзінің ағылшын тілін оқыту орталығын ашу туралы шешім қабылдады.

1-тапсырма

Арсланның өз орталығын ашу үшін қандай ресурстары болғанын ойыңызға түсіріңіз

Орталықты ашу үшін Арсланға мыналар қажет болды:

1.Сабақ өткізуге керекті барынша қарапайым жабдықталған кабинет - парталар, үстелдер, тақталар, компьютер мен принтер;

2. Орталығын көпшілікке танымал қылатын - жарнама. Ол тиімділігін дәлелдеген әдістеме бойынша сабақты өзі оқыта алды (Арслан емтиханын сәтті тапсырып, америкалық университетке грантқа түсті).

2-тапсырма

Қолда бар ресурстармен Арслан проблеманың (кабинет, жабдықтар, жарнама) шешімін қалай тапқанын елестетіп көріңіз.

Арслан үлкен кабинет іздемеді, онда жөндеу жұмыстарын жасаған жоқ, оқытушыларды қажетсінбеді. Ол «ұқыпты стартап» әдісі бойынша әрекет етті:

айына 40 000 теңгеге көлемі 10 шаршы метр бір кабинетті жалға алды, бұрын қолданылған ескі екі партаны, 4000 теңгеден 4 орындықты 2000 теңгеден сатып алды. Тақта, компьютер мен принтерді үйінен әкеліп, сабақты өзі бере бастады. Осылайша, ол 56 000 теңгеге сабақ өткізуге қажетті барлық нәрсеге ие болды.

Әрине, оқушылардың кең кеңсеге келіп, әдемі кабинетте оқығаны жақсы. Бірақ оларға ең қажеттісі ағылшын тілінде еркін сөйлеуге мүмкіндік беретін, сапалы әрі практикалық тіл білімі. Егер қажетті білімін алатын болса, олар риза

болып, міндетті түрде қайта оралады әрі таныстарын осы жерде оқуға шақырады. Сондықтан прототип (бастапқы) кезеңде өз өніміңізді сынап алу қажет. Бұл жерде ол - ағылшын тілі сабақтары. Егер өнім (бизнес) сәтті болса, білім алушылар саны өсіп, капитал пайда болады, онда келесі қадам оқу ауқымын ұлғайту, ғимаратты жөндеу және т. б. болуы мүмкін.

Келесі қадам оқушыларды іздеу болды. Арслан өз принтерінен жарнама парақшаларын басып шығарып, оларды қала көшелеріне өзі тарата бастады.

Парақшаларды тарату ұнай қоймаса да, «Қолайсыздық — уақытша, ал жеңіс мәңгі» деп, Арслан өзіне жігер беріп отырды.

Осылайша, ол біршама студенттерді оқуға тарта білді. Оқыту басталды. Білім алушыларға Арсланның сабағы ұнады, өйткені қызықты өтті әрі тілді меңгеруі бірден байқала бастады.

3-тапсырма

Арслан осы кезеңде өз бизнесін дамытуды қалай жалғастырады, тағы не істеуі мүмкін?

Жарты жыл өтті. Білім алушылардың қатары көбейе берді. Арслан кіріс пен клиенттеріне беретін пайдасы уақыт пен сынып сыйымдылығымен шектелетінін түсінді. Ол аптасына көп сабақ жүргізе алмады - оған уақыты жетпеді.

Осыдан соң кеңсені оннан қырық шаршы метрге ұлғайтты. Арслан өзінің әдістемесімен оқыта алатын оқытушыларды іздеуге кірісті. Оқытушыларды іздеу үшін ол Head Hunter сайты мен таныстарының ұсыныстарын қарады.

Rocket Study мектебі өсті. Енді онда жүздеген білім алушы оқып, 10 оқытушы жұмыс істей бастады.

Арслан басқа мектептермен салыстырғанда өзінің мектебі шешетін бірнеше мәселелерді тұжырымдады:

1-мәселе. Егер тілді үйренгісі келіп, курстарға жазылған оқушылардың жұмыс кестесі мөлшерленбеген болса, онда олар сабақтан жиі қалатын болады. Нәтижесінде олар басқалардан артта қалып, үлгермегендіктен курсты аяқтамай тастап кетеді.

2-мәселе. Емтиханға тез арада дайындалғысы келетін білім алушының тілдің теориясын оқып отыруына уақыты жоқ. Оларға практикалық шешім қажет.

3-мәселе. Әдетте білім алушыға қысқа уақыт ішінде жақсы нәтижеге жету қажет. Курстар көбіне ұзақ мерзімге созылады.

4-мәселе. Кейбір курста жаңа сөздерді құр жаттаумен айналысады. Одан оқушылардың іші пысып, қызығушылығы жоғалады.

4-тапсырма

Аталған төрт мәселе бойынша қандай шешім ұсына алатыңызды ойланып көріңіз.

5-тапсырма

Арслан жетістікке қолы жеткен соң тоқтайды ма, қалай ойлайсыз? Ол қазіргі уақытта өз бизнесін кеңейтіп дамыту үшін не істеді?

Енді Rocket Study келесі прототип кезеңіне өтті. Егер біріншісінде Арслан оқушыларды іздеуден бастап сабақ беруге дейін бәрін өзі істесе, екінші кезеңде оның басқа оқытушыларды тарту үшін, менеджерді жалдау үшін қосымша ресурстары пайда болды, олар келген қоңырауларға жауап беріп, клиенттерге кеңес бере бастады, сондай-ақ интернет пен әлеуметтік желі арқылы жаңа клиенттерді іздеумен әрі тартумен айналыса бастады.

Арслан қол жеткізген жетістігімен тоқтаса да болар еді. Бірақ ол өз өнімінің қаншалықты қажет екенін және оның мектебінде орын жетіспегендіктен оқи алмайтын адамдардың әлі де көп екенін түсінді.

Осыдан кейін Арслан тағы бір ғимаратты жалға алып, жаңа мектеп ашты. Өз бизнесін кеңейтуді жалғастырып, Арслан сұраныс пайда болған сайын жаңа мектептер ашып отырды. Қазір Нұр-Сұлтанда 3000-нан астам адам оқыған тоғыз Rocket Study мектебі жұмыс істейді. Жалпы мектептерде 20-дан астам оқытушы жұмыс істейді.

Бизнес – тірі ағза секілді. Өсу тоқтаған кезде регресс болады. Егер тауға шыққанда бір орында тоқтап тұрсаңыз, жоғары көтерілмейсіз және бір орында тұра берсеңіз, сізді қуып жетіп, озып кететіндер болады.

Тіпті қазірдің өзінде Арсланның өсуге мүмкіндігі бар. Ол Нұр-Сұлтанда 15 мектеп ашуды, содан кейін Rocket Study оқу орталығын басқа қалаларда, мысалы Алматы мен Қарағандыда іске қосуды жоспарлап отыр. Ол бір ай ішінде тіл оқыту мектебін ашу бойынша нұсқаулық әзірледі. Оны пайдалана отырып, кез келген адам өзінің бизнесін 4 апта ішінде аша алады. Соның нәтижесінде Rocket Study желісімен франшиза бойынша жұмыс істейтін мектептер пайда болды (яғни оларды Арслан емес, Rocket Study атауы мен моделін пайдаланған басқа бизнесмен (франчайзи) ашты, ал Арсланға өз мектебінің табысынан ай сайынғы пайыз (роялти) төлейді).

Сонымен қатар, Rocket Study орталығының оқу жоспары мен жұмыс әдістемесі жазылған өзінің IT-платформасын әзірлейді. Оқытушылар үшін өз дағдыларын үздіксіз жақсартуға мүмкіндік беретін жүйе жұмыс істейді.

Платформаның арқасында оқушылар өздерінің оқу жетістігін, сондай-ақ оқытушы статистикасын қадағалай алады. Сондай-ақ сабаққа қатысу абонементін енгізу жоспарланып отыр: оқушы 15-30 000 теңге төлеп, сабаққа қатысу жиілігін өзі реттей алады. Ол үшін бағдарламаға 25 минуттық воркшоптар енгізіледі, онда белгілі бір тақырып ашылатын болады. Осылайша, оқушылар алдыңғы сабақта қатысқан немесе қатыспағанына қарамастан бірден оқу үдерісіне кірісе алады әрі олар ұзақ сабақтардан шаршамайды. Оған қоса,

олар өздері білетін сабаққа қатыспай, нақты өзіне қызықты деген тақырыптарына қатыса алады.

6-тапсырма

Rocket Study кейсінен қандай бизнес-сабақтар сіз алуға болады деп ойлайсыз? Арсланның жобасы Сізге ұнады ма? Неліктен?

Rocket Study көрсеткен мысал бастапқы капиталсыз-ақ бизнес құруға болатынын, тек бір қаланың тұтынушыларының қажеттілігін шешіп қана қоймай, сондай-ақ масштабты даму әлеуеті барын көрсетеді.

Егер прототип бойынша бастаса, бизнесті бір адаммен ғана ашуға болады, өзін ақтаған соң бизнесті кеңейтуге болады.

Көбіне Rocket Study мектептері қаланың ең қолайсыз аудандарында ашылса да, жұмыс істеп тұр әрі адамдарды тартып жатыр. Өйткені, маркетинг қандай маңызды болмасын, бизнестің негізін қалайтын - өнім болып табылады. Егер ол өнім клиенттерге ұнаса, локация маңызды емес.

Арсланның миссиясы халыққа ағылшын тілін үйретуден әлдеқайда ауқымды. Rocket Study негізінде жеке адамның дамуы жатыр. Кез келген адам ағылшын тілін үйреніп, соның арқасында интернет арқылы әлемнің жетекші мамандарының дәрістерін тегін тыңдай алады, әлемнің кез келген нүктесіндегі адамдармен танысуға, Қазақстанға келетін бизнес не өнер әлемінің танымал тұлғаларымен кездесіп, сөйлесуге мүмкіндігі бар. Rocket Study адамдардың өз мүмкіндіктерін ашуға және өзіне сене білуге үйретеді. Оның өнімін Қазақстаннан (өйткені Rocket Study жүйесін әлемнің кез келген елінде қолдануға болады) және тіл оқыту мектептері шеңберінен тыс шығаруға болады.

Мұғалімге арналған нұсқаулық

Бизнес-кейстерді талқылау кезінде сіздің міндетіңіз — талқылау және өзара іс-қимыл жасау үшін 5 адамнан тұратын шағын топтар форматында ұйымдастыру. Кейстің мәселелерін шешудің ерекшелігін сұраңыз. Бұл тапсырмада шешімнің вариативтілігі мен сабақ барысының бір қалыпты болмауына жол беріледі.

Оқушыларда пікірталас ұйымдастыру үшін пайдаланатын қарамақарсы көзқарастар туындауы мүмкін. Әртүрлі көзқарасқа жол бере отырып, олардың пікірлеріне баға қоймайтыныңызды аңғартып, әрі олардың пікірлерін ашық айтқандары үшін алғыс айтып отыруыңыз маңызды. Бұл ретте оқушылар барлық алған ақпараттарын пайдалана отырып мәселеге қатысты өз ойларын қалыптастыру маңызды.

1-тапсырма

Арслан өз орталығын ашу үшін қандай ресурстар болғанын ойлаңыз.

Арслан ресурстарымен ағылшын тілін білу, емтихандарға дайындалу әдістемесі және бастапқы капитал 70 000 теңге болды.

2-тапсырма

Қолда бар ресурстарға ие бола отырып, Арслан аталған мәселелерді (үй-жай, жабдық, жарнама) қалай шеше алғанын болжаңыз.

3-тапсырма

Арслан осы кезеңде өз бизнесін қалай дамытуды жалғастыруы мүмкін деп ойлайсыз? Ол тағы не істей алды?

2 және 3 тапсырмаларға жауап беруде оқушыларға креативтілік танытуға және өз идеяларын айтуға мүмкіндік беріңіз. Бұл идеялар өте нақты емес болса да, оларды шектемеңіз. Олар көп идеялар айтса, соғұрлым жақсы.

4-тапсырма

Көрсетілген төрт мәселе бойынша сіз қандай шешім ұсына алатындығыңыз туралы ойланыңыз.

1-мәселе. Мұндай оқушылар үшін Rocket Study жеке сабақтар, Skype бойынша тікелей үйден немесе кеңседен сабақтар, оқу бағдарламасын кесте бойынша емес, оқушының қажеттілігін негізге ала отырып, қандай да бір тақырыпты түсіну мүмкіндігі қарастырылған.

2-мәселе. Rocket Study оқытушылары өздерінің тіл деңгейін растау және іс жүзінде олардың оқушыларын күтіп отырған проблемаларға тап болу үшін үнемі халықаралық тесттерді тапсырады.

3 – мәселе. Мұндай оқушылар үшін Rocket Study қарқынды дайындық курсы ашылды: аптасына 5 рет сабақтар, сенбі Speaking Club және жексенбі сынақ тесттері.

4 - мәселе. Жалықтырмау үшін, Rocket Study оқушыларға нақты тілдік жағдайларды ескеріліп, тілді үйрену бойынша ұялы телефондарға арналған қосымшаларды жүктейді, оқушылар бейне-фильмдер көреді, бірінші орында сөйлесу тілі, содан кейін ғана– грамматика болады.

5-тапсырма

Арслан жетістікке қолы жеткен соң тоқтайды ма, қалай ойлайсыз? Ол қазіргі уақытта өз бизнесін кеңейтіп дамыту үшін не істеді?

Ең ықтимал жауаптар: жалдамалы қызметкерлерді тарту, жаңа мектептер ашу, франшиза бойынша жұмыс. Біз бұдан әрі көріп отырғанымыздай, Арслан да өз платформасын құрды. Дегенмен, оқушыларда бизнесті масштабтау бойынша басқа да идеялар болуы мүмкін. Оларға пікір білдіруге мүмкіндік беріңіз, олардың барлық идеяларын мақұлдаңыз.

6-тапсырма

Rocket Study кейсінен сіз қандай бизнес-сабақтар алуға болады деп ойлайсыз? Арсланның жобасы Сізге ұнады ма? Неліктен?

Оқушылар табысты бизнестің кепілі – бұл бастапқы капиталдың үлкен сомасы емес, қызықты бизнес-идея және қолда бар ресурстарды дұрыс бөле білу, яғни белгілі бір құзыреттіліктердің болуы туралы қорытынды жасауы тиіс. Сабақ соңында кәсіпкерлік тәсіл ұғымын, бастамашылық пен дамуға үздіксіз ұмтылудың маңыздылығын тағы да талқылаңыз.

КЕЙС №7

«ИЛОН МАСК»

Адам кәсіпкер боламын деген шешім қабылдаған сәтте, ол өзінің бизнесіне қандай ресурстарды жұмылдыру қажеттігін таңдайды. Бастапқыда кәсіпкерлердің барлығында ресурстардың бірдей тізімі болады немесе оған уақыт өте келе қол жеткізеді. Не себептен табысқа жету мүмкіндіктері тең бола тұра, біреулері сәтсіздікке ұшырайды, біреулері ортаңқол кәсіпкер болып шығады да, шағын компанияның шаруасын жүргізеді, ал енді біреулері қандай да бір кәсіп тауашасы туралы көзқарасын өзгертеді?

Барлық мәселе бизнесті жүргізу барысында өндіріс ресурстарының факторларға, яғни кәсіпкер өз ісінде нақты пайдаланатын нәрсеге айналуында жатыр. Бәрімізге бұрыннан белгілі жер, еңбек және капитал секілді өндіріс факторларымен қатар, кәсіпкерлік қабілеттер (яғни, қалған өзге өндіріс факторларын мейлінше тиімді пайдалана білу қабілеті), ғылым (шынайы өмірдегі әрекеттер жөніндегі объективті білімдерді әзірлеу және жүйелеу) және ақпарат (түрлі механизмдер, құрал-жабдықтар, менеджмент және маркетинг модельдері туралы әртүрлі білімдерді жүйелеу) сияқты жаңа факторлар іске тартылады.

Кәсіпкерлердің көпшілігі өз қызметтерін бастар кезде жергілікті нарықта (өз ауданында немесе қаласында), республикалық деңгейде, мүмкін бүкіл ғаламшар ауқымында болашақ компанияларының индустрия жөніндегі түсінікті қалай өзгертетінін ойша елестетіп, ірі жоспарлар құра бастайды. Бірақ олардың барлығы алдын ала белгіленген барлық мақсаттарға қол жеткізе бермейді.

Бүгінгі әңгіме тиегіне айналатын канадалы-америкалық кәсіпкер Илон Маск Оңтүстік Африкада дүниеге келген. Ғылыми қабілеті аса жоғары болғанымен, Илонның мықты кәсіпкер болу мүмкіндігі шамалы еді. 17 жасында Илон жалғыз өзі Канадаға қоныс аударып, онда тұрмыс-тіршілік қаракеті үшін жер қазушы болып жұмыс істейді. Канадада, сосын АҚШ университетіне оқуға түседі де, ғылыммен белсенді түрде айналысуға ден қояды. Әкесі Илонның қажырлылығын аңғарып, ағалы-інілі Илон мен Кимбаланың мүмкіндіктері мен әлеуеттеріне көзі жеткен соң, кәсіптерін әрі қарай дамыту үшін оларға \$28 000 береді.

Осылайша, олардың бірінші стартапы Zip2 жаңалықтар басылымдарына контентті интернетте орналастыруға мүмкіндік беретін бағдарламалық қамтамасыз ету өндірісі пайда болды.

1-тапсырма

Zip2 іске қосқан кезде Илон Масктің қолында қандай ресурстар болғандығын ойлап көріңіз. Ол ресурстарды өндіріс факторларына қалай өзгерте алды?

Қазір интернеттегі жаңалықтарды көру бізге әдеттегідей болып көрінеді. Алайда 1995 жылы бұл медиа индустрияның серпілісі болып есептелетін. Маск ресурстары - әкесінің қаржылық капиталы мен өзінің өндіріс капиталына айналдыра білген жеке еңбек капиталы - кәсіпкерлік қабілеттері (бүкіл жаңалық индустриясын өзгертетін бизнес идеяны көре білу қабілеті), ғылым (Маскке жаңа бағдарламаны құрастыруға мүмкіндік берген ақпараттық жүйелер туралы білімдер), ақпарат болды.

The New York Times және Pulitzer Publishing тәрізді жаңалық бизнесінің алыптары Zip2 клиенттері болды, сөйтіп Маск өзінің стартабын 1999 жылы \$20 млн-ға сатты. Ол кезде Илон 28 жаста еді.

Интернет-технологиялардың болашағы зор екендігін түсінген Маск 1999 жылы жаңа компания - X.com электронды пошта арқылы төлемдер жүйесін құрды, оның атауы кейінірек PayPal болып өзгерді. Қазіргі таңда PayPal - әлемдегі ең ірі дебесттік электрондық төлем жүйесі. Оны пайдаланушылардың саны әлемнің 200-ден астам елінде 200 млн адамнан асады. 2002 жылы Bay компаниясын сатқаннан кейін, Маск ондағы өз үлесінен 175 миллион доллар алды.

2-тапсырма

X.com (PayPal) стартабын іске қосуға қандай ресурстар мен өндіріс факторлары тартылғанын және нәтижесінде неге ол сәтті болғандығын ойлап көріңіз.

Масктің келесі қадамы 2002 жылы адамдарды ғарышқа ұшыратын әлемдегі алғашқы Space Exploration Technologies Company (SpaceX) жеке компаниясын құру болды. «Зымырандар соншалықты қымбат емес. Тек бұрын зымыран жасап, оны пайдаланғандар мұны өте тиімсіз жасаған», - деп есептейді кәсіпкер.

Бұл жағдайда Илонның кәсіпкерлік қабілеттері өндіріс факторларына айналды, бұл жобаға сенім артқан инвесторларды тартуға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, талантты инженерлер мен бағдарламашылар тәрізді Маск командасының зияткерлік әлеуеті де өндіріс факторларына айналды.

3-тапсырма

Space X-ға тартылған өндіріс факторларының тізімін кеңейтіңіз.

Space X бірінші ғарыштық зымыранын ұшыру оның жарылуымен аяқталды. Соған қарамастан Маск Халықаралық ғарыш станциясына (XFC) жүк

жеткізіп беруге және Falcon-9 зымыранын жасауға NASA-мен келісімшартқа отырды. Масктың төртінші зымыранын ұшыруы ғана сәтті өтті. Бұл оған алғашқы сәтсіз үш әрекеті мен әлемдегі экономикалық жағдайдың тұрақсыздығы кезіндегі қаржылық дағдарысты еңсеруге мүмкіндік берді.

2008 жылы Маск 12 ұшырылымға NASA-ның (1,6 млрд АҚШ доллары) келісімшартын ұтып алды. 2011 жылы Маск ғарыштық ұшу құнын 100 есе қысқартатын жаңа зымыран құрастырды. 2012 жылы оның Dragon ғарыш кемесі XFC-мен түйісті. Оның зымыраны Марсқа дейін жетті, енді Илон осы ғаламшарды отарлауды жоспарлап отыр (ниет білдірушілерге Марсқа дейінгі билет құны \$500 000). Маск Space X компаниясының бас инженері және компания менеджменті үшін ғана емес, сондай-ақ ғарыштық технологияларды әзірлеуге де жауап береді. Маск ғарыштық ұшудың құнын айтарлықтай төмендете алмағанына қарамастан (бір ұшыру құны 56 млн АҚШ доллары көлемінде болғанда ресейлік «Протонның» 100 млн долларымен салыстырғанда Маск зымырандарының пайдалы жүктемесінің салмағы «Протонға» қарағанда екі есе аз), оның компаниясы жұмыс істеген 12 жыл ішінде 4 млрд доллар пайда тапты.

Space X жобасы Илонның өз еңбек ресурстарын кәсіпкерлік қабілеттер сияқты өндіріс факторына айналдыру қабілетін толық көрсете білді.

Маск өз айналасына терең ойлана алатын, жаңа идеялар ойлап табатын және тәуекел етуден қорықпайтын нағыз мамандар командасын жинап, әріптестерінің де ресурстарын шебер пайдалана білді. Ол мұндай адамдарды тауып қана қоймай, командасын жаңа жетістіктерге шабыттандыра отырып, өзі де осындай өзгерістердің катализаторына айналады.

Бизнестің ресурстарды тарту мен менеджменттен бастап жобалау мен бағдарламалық шешімді тікелей іздеуге дейінгі жай-жапсарын анықтай отырып, Маск өз компаниясының барлық өзгерістерін назарда ұстады.

Space X-мен қатар, Маск тағы бір бизнес желісін - электромобильдер (электр тоғымен жүретін көлік) шығаратын Tesla Motors компаниясын дамытады. Маск 2006 жылы компанияның алғашқы электромобильдерді жасауға өзі де қатысты. Бұл жолы да Маск өндіріс ресурстарына жасалатын қадамдарды тағы да қайта қарауға мүмкіндік алды.

4-тапсырма

Электромобильдерді шығару үшін қандай ресурстар мен факторлар қажет екенін ойлап көріңіз.

Бірінші электромобильді нарыққа шығару үшін Маскке 140 млн. доллар қажет болды. Ол жабдықтаушылардың тізімін, өндірістік технологияларды және автомобильдердің негізгі бөлшектерін толығымен қайта қарау керектігін түсінді. Tesla жобасының жетістікке жетуіне көпшілігі сенбегенімен, компания тек бір деңгейде қалып қана қоймай, сондай-ақ табысты даму үстінде. 2017 жылы Tesla әлемдегі алғашқы электрлі жүк көлігін шығарды. Жүк көлігі батареясының бір заряды 800 км-ге жетеді және оның өмірлік циклі - 1 млн шақырым.

Энергия үнемдейтін технологиялар Маск бизнес-жоспарларының бір бөлігі болды. 2006 жылы тағы бір жобаны - күн энергиясы жүйелерін жобалау, өндіру және орнату бойынша SolarCity компаниясын іске қосты, онда қазіргі уақытта 13000 адам жұмыс істейді. «Компания құру мәселесіне «Біздің әлемде қандай пайдалы нәрселер жетіспейді?» деген сұрақ тұрғысынан қараған жөн. Пайда табу үшін жай ғана кәсіпкер болу жеткіліксіз», - деген тұжырым жасайды Маск.

Енді Масктың табиғи ресурстарының тізімі күн энергиясына дейін кеңейді. Пайдалы қазбаларды өндірудің орнына, Маск ғаламшарымызда жетіп артылатын күн энергиясы технологиясын дамытып жатыр. Масктің алып күн аккумуляторлары тұтас қалаларды электр қуатымен қамтамасыз етуге қабілетті. Ол 2040 жылға қарай энергияны әлемдік тұтынудың 40%-ын күн энергиясынан алуды жоспарлап отыр.

Масктің қарапайым ресурстарды және өндіріс факторларын қайта қарау туралы идеялары шексіз. Марсты отарлаумен, Күн энергиясының есебінен экологиялық таза электрлі көліктер мен қалаларды дамытумен қатар, ол Hyperloop жобасын - жолаушыларды 1000 км/сағ жылдамдықпен тасымалдауға қабілетті көлік жүйесін әзірлемекші. Оның тағы бір стартап жобасы - «The Boring Company» - мегаполистерде жер асты құрылымын жасайтын және Hyperloop жылдам жүретін пойыздарын дамытуда көмекші қызмет атқаратын бұрғылау-құрылыс компаниясы.

Оның OpenAI жобасы жасанды интеллектіні дамытуға бағытталған, ал Gigafactory 300 000 шаршы метр аумақта литийионды батареяларын шығарады.

5-тапсырма

Илон Маск бизнес-кейсі сізді неге үйретті? Ресурстар мен өндіріс факторлары туралы қандай қорытындылар жасай аласыз?

Илон Маскті ХХІ ғасырдың «жұлдыз» кәсіпкері деп санайды. Оның бейнесі «Темір адам» кейіпкерінің негізіне алынды. Өйткені Маск өндіріс үшін қажетті ресурстар мен факторлар моделін түбегейлі қайта қарастырды. Адамзаттың алдынан шығатын «проблемалардан» қашқан Маск оларды шешудің барынша тиімді әдістерін іздеді. Ол автомобильге арналған электр қуаты, күн энергиясы және еңбек ресурстарына ие бола отырып оларды ғылым, ақпарат және кәсіпкерлік қабілеттер сияқты еңбек ресурстарына айналдыра білген өзі мен әріптестерінің интеллектуалды әлеуеті сияқты дәстүрлі емес ресурстарды пайдаға асырды.

Қазір барлығыңыз сыныптастарыңызбен тең дәрежедесіздер - ұшқыш, бизнесмен немесе тіпті ел президенті болу үшін сіздердің шамамен бірдей мүмкіндіктер мен әлеуеттеріңіз бар деуге болады.

Көздеген мақсаттарыңызға жету үшін сіздерге керегі - кәсіпкерлік ресурстарыңызды дұрыс басқара білуді және өздеріңізді дамытуды үйрену. Ешкім танымайтын кедей жігіт Илон Маск өз жолын Оңтүстік Африкадан Канадаға келіп, жер қазушы болып жұмыс істеген кезінен бастады. Бүгінгі әйгілі миллиардер мен сол кездегі қарапайым жер қазушы жігіттің арасында қажырлық,

еңбек, өзіне және өз идеяларына деген сенім, жолында кездескен барлық мүмкін болған ресурстарды шебер басқару ғана жатыр.

Мұғалімге арналған нұсқаулық

Бизнес-кейстерді талқылау кезінде сіздің міндетіңіз — талқылау және өзара іс-қимыл жасау үшін 5 адамнан тұратын шағын топтар форматында ұйымдастыру. Кейстің мәселелерін шешудің ерекшелігін сұраңыз. Бұл тапсырмада шешімнің вариативтілігі мен сабақ барысының бір қалыпты болмауына жол береді. Оқушыларда пікірталас ұйымдастыру үшін пайдаланатын қарама-қарсы көзқарастар туындауы мүмкін. Әртүрлі көзқарасқа жол бере отырып, олардың пікірлеріне баға қоймайтыныңызды аңғартып, әрі олардың пікірлерін ашық айтқандары үшін алғыс айтып отыруыңыз маңызды.

Бұл ретте оқушылар барлық алған ақпараттарын пайдалана отырып мәселеге қатысты өз ойларын қалыптастыру маңызды.

1-тапсырма

Zip2 іске қосқан кезде Илон Масктің қолында қандай ресурстар болғандығын ойлап көріңіз. Ол ресурстарды өндіріс факторларына қалай өзгерте алды?

Илон Маскта Zip2-ні іске қосу кезінде қаржылық ресурстар болды — бұл ұлының идеясына сенген әкесі берген капитал еді. Сонымен қатар, ол өзінің және ағасының еңбек және ақпараттық ресурстарына ие болды. Олар, сайып келгенде, кіріс әкеліп қана қоймай, тұтас индустрия туралы түсінікті өзгерткен оның жобасының табыстылығына алып келді. Илонға мүлдем жаңа өнім ойлап табудың, өз күшімен оны жасаудың, пікірлестер командасын жігерлендіріп, пайдаланушыларды бұған дейін болмаған нәрселерді пайдалануға сендірудің, нарықтың негізгі ойыншылары — The New York Times және Pulitzer Publishing-нің өнімін пайдалануға тартудың сәтті түсті. Мұның барлығы оқушылардың жеке еңбек және ақпараттық ресурстары (білімі, шеберлігі мен дағдылары) болған жағдайда олардың өте көп нәрсеге, соның ішінде қажетті қаржыны тартуға қол жеткізе алатынына сендіруі тиіс.

2-тапсырма

X.com (PayPal) стартабын іске қосуға қандай ресурстар мен өндіріс факторлары тартылғанын және нәтижесінде неге ол сәтті болғандығын ойлап көріңіз.

Бұл жағдайда өндірістің басты факторы Илон Масктың кәсіпкерлік қабілеті болды. Атап айтқанда, жақын арада адамдардың қандай өнімдер мен сервистерді талап ететінін болжау үшін болашаққа көз жүгірте білуі. Тәуекел ету қабілеті - өйткені, Илонда пайдаланушылардың оның сервисіне сенім артып, өз ақшаларын аудару үшін электронды жүйелерді пайдалана бастайтынына кепілдік болған жоқ. «Пошта» және «ақша аударымдары» сияқты ұғымдарды біріктіре отырып, стандартты емес және креативті ойлана білу.

Сыныппен талқылау нәтижесінде Илон Масктың кәсіпкерлік қабілеттерінің тізімін кеңейтіңіз. Оқушыларда пайда болған барлық идеяларды көрнекілік үшін тақтаға жазуыңызға болады.

3-тапсырма

Space X-ға тартылған өндіріс факторларының тізімін кеңейтіңіз.

Илон Масктың жаңа стартап үшін қажет болған барлық өндіріс факторларын оқушылармен талқылай аласыз.

Жер: яғни кеңсе, зауыт және ғарыш айлағын салуға арналған алаң.
Капитал: қаржы құралдары, жабдықтар, үй-жайлар, бағдарламалық қамтамасыз ету және т. б.

Еңбек: компанияға тартылған қызметкерлердің үлкен штаты: инженерлер, бағдарламашылар, ғалымдар, дизайнерлер, жобалаушылар, талдаушылар және т. б.

Кәсіпкерлік қабілеттер: өзінің SpaceX стартапында Илон Маск қандай мінез-құлық сипаттары мен тәжірибе қолданғанын тағы талқылаңыз.

Ақпарат: бағдарламалау, инженерия, ғарыштық ұшулар және т.б. салаларындағы кең білім.

4-тапсырма

Электромобильдерді шығару үшін қандай ресурстар мен факторлар қажет екенін ойлап көріңіз.

Өндіріс факторлары мен ресурстарын көрсете отырып, Илон Маск олардың бизнес сызбасын өзгерте отырып, өз стартаптары үшін бұл тізімді әр уақытта қайта қарайтындығына назар аударыңыз. Әрбір жаңа бизнес үшін Илонға өндіріс технологиясын қайта ойлап табуға тура келеді, өйткені бұл іспен оған дейін ешкім айналыспаған, яғни автокөліктің сырт көрінісін ғана емес, оны өндіру үшін жаңа станоктар, энергия жұмсаудың жаңа технологияларын және т.б. ойлап табудан бастауға мәжбүр. Бұған қоса, оқушылардың назарын Илон Маск электр энергиясының стандартты емес көздері — автокөліктерге арналған отын, күн батареялары және т. б. сияқты электр энергиясы есебінен ресурстар тізімін белсенді кеңейтетініне аудартыңыз. Яғни, ол ресурстардың стандартты тізімімен шектелмейді және оны дерек ретінде қабылдамайды, оны үнемі жаңа идеялармен толықтырады.

5-тапсырма

Илон Маск бизнес-кейсі сізді неге үйретті? Ресурстар мен өндіріс факторлары туралы қандай қорытындылар жасай аласыз?

Оқушыларға Илон Маск туралы өз пікірін білдіруге мүмкіндік беріңіз. Кейс ресурстарды іздеуге және оларды өндіріс факторларына түрлендіруге қажетті жаңа стандартты емес тәсілдерді іздеуге шабыттандыруы тиіс. Әлемдік бизнес-аренада керемет жетістікке қол жеткізген Африкадағы қарапайым баланың тарихы, кез келген табысты бизнестің негізінде, ең алдымен, оның негізін қалаушының кәсіпкерлік ойы, содан кейін ғана қаржы немесе материалдық ресурстар жататынын көрсетеді.

КЕЙС №8

«Turan табиғи минералды суы брендінің маркетинг-миксі»

Маркетинг кешені TURAN брендінің құрудың негізі болып табылады және нарықта компания өнімін нәтижелі дамыту үшін «чек-парақ» болып табылады.

TURAN брендіне арналған маркетинг-микс құрастырғанда «4P» классикалық моделі қолданылады: Product («өнім») + Price («баға») + Place («Бөлу») + Promotion («Алға жылжыту»), оларға тағы қосымша «P»-лер, Package («қаптама»), Positioning («Позициялау») және Purchase («Сатып алу процесі») қосылады. Бұл ретте «4P» элементтері TURAN брендінің негізі болып табылады:

- Product элементі нарыққа не қажет екенін және TURAN суын позициялау кезінде мақсатты аудиторияның назарын неге аударатынын түсінуге мүмкіндік береді;

- Price элементі өнімнің құнын және тұтынушы осы өнімді ең тиімді баға мен сатып алуға дайын болатын сәтті анықтауға көмектеседі;

- Place элементі дұрыс дистрибуция үлгісін жасайды;

- Promotion элементі TURAN суы туралы ақпаратты мақсатты аудиторияға барынша тиімді жеткізуге мүмкіндік береді.

TURAN брендіне арналған маркетинг-микстің негізгі құрамдас бөліктерін жан-жақты қарастырайық.

<p>PRODUCT («ӨНІМ») TURAN табиғи минералды суы:</p> <ul style="list-style-type: none"> - құрамында адамға қажетті табиғи минералды заттар кешені мен мінсіз рН балансы бар; - дейтерийдің (ауыр сутегі) төмен мөлшері есебінен жеңіл су деп танылды; - жасартатын әсер береді және белсенді ұзақ өмір сүруге ықпал етеді; - су ассортиментіне көлемі 0,5 л, 1 л, 1,5 л, 5 л және 19 л газдалмаған, әлсіз газдалған, қатты газдалған су кіреді (судың максималды көлемдері тек Көкшетау мен Петропавлға арналған); - мемлекеттік стандарттарға сәйкес қапталған. <p>Мақсаты: нарықтың өз сегментіндегі және Қазақстан бойынша бөтелкедегі ауыз су нарығында көшбасшы болу.</p> <p>Нақтылы: нарықтың өз сегментінде көшбасшы және Қазақстандағы ауыз судың топ-5 брендіне кіреді.</p> <p>Міндеттері: мақсатты аудиторияда табиғи минералды ауыз су нарығы түсінігін қалыптастыру.</p>	<p>PLACE («ҮЛЕСТІРУ») TURAN суын бүкіл Қазақстан бойынша тарату меншікті сауда командалары мен ірі дистрибьюторлардың көмегімен жүргізіледі.</p> <p>Барлық Қазақстан бойынша TURAN суын таратып жеткізу үшін компанияда темір жол мен автокөлікті қамтитын жеке логистикалық кешен жұмыс істейді.</p> <p>TURAN суын сауда нүктелерінің санаттары бойынша таратумен дистрибуция бөлімі айналысады, ол дүкендермен акциялар және супермаркеттерде брендтің ұсынылуын ресімдеу есебінен, сондай-ақ бонустар және «үй жанындағы дүкендерде» (яғни шағын аудандық аулалық дүкендерде)</p> <p>«алтын сөрелерді» ресімдеу есебінен (тұтынушының көзі деңгейінде) жұмыс жүргізуді жоспарлайды және құрастырады.</p> <p>Мақсаты: TURAN брендінің әр аймақтағы барлық «үй жанындағы дүкендерінде» ұсынылуы, бәсекелестер арасында «үй жанындағы дүкендерде»</p> <p>«алтын сөрелер» бойынша көшбасшы болу.</p> <p>Нақтылы: «үй жанындағы дүкендерде» TURAN бренді ұсынылуының төмендігі, «алтын сөрелер» бойынша төртінші орынға ие.</p> <p>Міндеттері: азық-түлік «үй жанындағы дүкендерінде» дистрибуцияны арттыру, «алтын сөрелер» санын арттыру.</p>
---	--

PRICE («БАҒА»)

TURAN суының баға саясаты нарықты сегменттеуді және мақсатты аудиторияның сатып алу қабілетін зерттеуді ескере отырып құрылады.

Маусымдық кезеңдерде ірі сауда желілерінде тұтынушылар үшін жеңілдіктер қолданылады. Сондай-ақ, «үй жанындағы дүкендер» үшін бонустар жүйесі әзірленді.

Мақсаты: баға бәсекелестігін сақтай отырып және нарық үлесінің ұлғаюымен бағаны «ауыртпалықсыз» жоспарлы түрде көтеру.

Нақтылы: баға бойынша позициялауы сәйкес келеді.

Міндеттері: жеңілдіктер мен бонустар жүйесін нарық талаптарына сәйкес жетілдіру.

PROMOTION**(«ЖЫЛЖЫТУ»)**

TURAN суын жылжыту судың бірегей тауарлық артықшылықтарын тұтынушыға жеткізу бойынша іс-шараларды қамтиды. Жылжыту каналдарының құралдары - теледидар, радио, баспасөздегі жарнама, сыртқы жарнама, сондай-ақ PR - іс-шаралар (баспасөз конференциялары, сарапшылармен жұмыс және т.б.).

Мақсаты: брендті білу бойынша 3-ші орынға, тұтыну бойынша 2-ші орынға және тұтынушылар адалдығы бойынша 1-ші орынға ие болу.

Шет елдердің ҒЗИ, ҚР БжҒМ Ғылым қорының, жекелеген сарапшылардың және Қазақ тамақтану академиясының ұсыныстарын алу.

Нақтылы: Брендті білу бойынша 5-ші позиция, тұтыну бойынша 4-ші позиция, тұтынушылар адалдығы бойынша 4-ші позиция. Шет елдердің ҒЗИ-ның, ҚР БжҒМ Ғылым қорының, жекелеген сарапшылардың ұсыныстары алынды. Әзірге Қазақ тамақтану академиясының ұсынысы жоқ.

Міндеттері: TURAN суын тұтынушылар адалдығы және тұтыну көрсеткіштерін арттыруға бағытталған науқандарды әзірлеу (бастапқы және қайталама сатып алудың себептерін қалыптастыру). Қазақ тамақтану академиясының ұсыныстарын алу.

1-тапсырма. TURAN брендінің 4P маркетинг-микстердің құрамы мысалында басқа тауар не қызмет көрсету брендінің 4P маркетинг-миксін құрастырыңыз
 Біз сабақтың теориялық бөлігінен түсінгеніміздей, «4P» моделі сауда заңдары мен компанияға, ал «4C» моделі тұтынушыға және оның қажеттілігіне бағытталған. TURAN брендіне арналған маркетинг кешеніні «4C» моделі

CUSTOMER («КЛИЕНТ»)	COST («ШЫҒЫНДАР»)
<p>TURAN брендінің жүргізілген зерттеулерінің нәтижелері бойынша өнімнің негізгі тұтынушысы – халықтың белсенді жұмыс істейтін санаты, табысы орташа және табысы орташадан жоғары 25+ жастағы ерлер/әйелдер екені анықталды. Сегменттеу процесінде негізінен өнімнің мақсатты аудиториясы отбасылық адамдар болып табылатыны анықталды.</p> <p>TURAN тұтынушысы өзіне ғана емес, отбасына да қамқорлық жасайтындықтан, өнім тұтынушының үміттеріне толық сәйкес келуі тиіс. Тұтынушы табиғи минералды заттардың толық кешені бар жеңіл табиғи су алғысы келеді. Мұндай тұтынушы асханалық сумен салыстырғанда табиғи судың артықшылығы неде екенін түсіну маңызды. Тұтынушы TURAN суын қол жетімді бағамен әлемдік деңгейдегі өнім ретінде таңдайды.</p>	<p>Өнімнің бағасын қалыптастыру кезінде TURAN су өндірушісі бірінші кезекте нарықтағы баға категорияларына бағдарланады. Бәсекелестердің бағасына мониторинг жүргізіледі - Қазақстанның әр қаласында «үй жанындағы дүкен» санатындағы 10-15 сауда нүктелері іріктеледі. Көлемі 0,5 л бөтелкедегі су ең тұтынылатын су болғандықтан, бағаны қалыптастыру кезінде нарық келесі баға сегменттеріне бөлу принципі бойынша талданады:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 100 теңгеге дейінгі сегмент : сапасы жоғары емес шикізат пен жиынтықты пайдаланатын жергілікті сауда маркалары ұсынылған. Жарнама және жылжыту жоқ, тек бәсекелестік баға; - 100-120 теңгелік сегмент: өнім сапасы жақсы немесе жоғары, табысы орташадан жоғары тұтынушылар үшін жылжытудың әр түрлі маркетингтік арналарын пайдаланатын, танымал сауда маркалары ұсынылған;

<p style="text-align: center;">CONVENIENCE («ЫҢҒАЙЛЫЛЫҚ»)</p>	<p style="text-align: center;">COMMUNICATION («КОММУНИКАЦИЯ»)</p>
<p>TURAN компаниясы сатып алуды ыңғайлы ету үшін көп күш жұмсайды. Сауда нүктелерін қамту жыл сайын өсіп келеді және қазірдің өзінде 50% - дан астамын құрайды. Барлық сату каналдары:</p> <p>супермаркеттер, «үй жанындағы дүкендер», мейрамханалар мен дәмханалар қамтылған. Туған өңірде колл-орталықтың арнайы қызметі жұмыс істейді, онда тұтынушы суды үйіне жеткізіп беруге тапсырыс беруіне мүмкіндігі бар.</p> <p>Өніммен егжей-тегжейлі танысу үшін www.turanwaters.com бренд сайты жұмыс істейді, әлеуметтік желілерде брендтің жеке беттері жасалған.</p> <p>Компанияның жоспарында – бүкіл Қазақстан бойынша су тапсырысының интернет-дүкенін құру ойы бар, өйткені осы қызметке сұраныс бар және өндіруші тұтынушылардың өнімді сатып алуына ыңғайлы болу үшін толық қызмет кешенін ұсынуға мүдделі.</p>	<p>Тұтынушымен коммуникацияның негізгі ойы – ол оған эко-аймақта өндірілетін жеңіл табиғи минералды суды тұтынудың артықшылығын «TURAN – көрікті өлке суы» жарнамалық науқанын жеткізу. Науқан аясында келесі жарнамалық және PR-белсенділік қолданылды:</p> <ul style="list-style-type: none"> - имиджділік TV ролигі бар республикалық теледидардағы жарнама; - «Адельмен ас дайындаймыз» аспаздық теледидар бағдарламасындағы product placement; - топ республикалық радиостанциялардағы жарнама; - республикалық радиодағы «TURAN-мен ерте тұрамыз» меншікті жобасы; - 3D-проекцияны пайдалана отырып, ҚР бойынша сыртқы жарнама: көбелектер ұшып, визуал тіріле бастаған кезде TURAN бөтелкесі жарқырап және өзінің жарық сәулесімен назар аудартады; - SMM (әлеуметтік желілердегі TURAN брендінің жеке беттері).

2-тапсырма

TURAN брендінің 4С моделі мысалында басқа тауар не қызмет көрсету брендінің 4С моделін құрастырыңыз

3-тапсырма

TURAN суының маркетингтік кешенін жоспарлау кезінде екі модельдің сипаттамасын түйіндей отырып, әрбір модельдің маңыздылығын және олардың өзара байланысын атап өту қажет.

Мұғалімге арналған нұсқаулық

Бизнес-кейстерді талқылау кезінде сіздің міндетіңіз – талқылау және өзара іс-қимыл жасау үшін 5 адамнан тұратын шағын топтар форматында ұйымдастыру. Кейстің мәселелерін шешудің ерекшелігін сұраңыз. Бұл тапсырмада шешімнің вариативтілігі мен сабақ барысының бір қалыпты болмауына жол беріледі. Оқушыларда пікірталас ұйымдастыру үшін пайдаланатын қарама қарсы көзқарастар туындауы мүмкін. Әртүрлі көзқарасқа жол бере отырып, олардың пікірлеріне баға қоймайтыныңызды аңғартып, әрі олардың пікірлерін ашық айтқандары үшін алғыс айтып отыруыңыз маңызды.

Бұл ретте оқушылар барлық алған ақпараттарын пайдалана отырып мәселеге қатысты өз ойларын қалыптастыру маңызды. Оқушылар тоқсан бойы өздерінің таңдаған өнім брендіне (жергілікті танымал кәсіпорынның өнім бренді таңдаса болады) «TURAN табиғи минералды суы» мысалында маркетингтік зерттеулер жүргізіп, ақпарат жинауы тиіс.

1-тапсырма

TURAN брендінің 4Р маркетинг-микстердің құрамы мысалында басқа тауар не қызмет көрсету брендінің 4Р моделін құрастырыңыз

Оқушылар өздерінің таңдаған өнім брендіне (жергілікті танымал кәсіпорынның өнім бренді таңдаса болады) «TURAN табиғи минералды суы» үлгісінде маркетингтік зерттеулер жүргізіп, ақпарат жинауы тиіс және кәсіпорынның мәліметтері негізінде 4Р моделін құрастырады.

2-тапсырма

TURAN брендінің 4С моделі мысалында басқа тауар не қызмет көрсету брендінің 4С моделін құрастырыңыз.

Оқушылар өздерінің таңдаған өнім брендіне (жергілікті танымал кәсіпорынның өнім бренді таңдаса болады) «TURAN табиғи минералды суы» үлгісінде маркетингтік зерттеулер жүргізіп, ақпарат жинауы тиіс және кәсіпорынның мәліметтері негізінде 4С моделін құрастырады.

3-тапсырма

TURAN суының маркетингтік кешенін жоспарлау кезінде екі модельдің сипаттамасын түйіндей отырып, әрбір модельдің маңыздылығын және олардың өзара байланысын атап өту қажет.

Өндіруші «4Р» моделіне ғана бағдарлана берсе, «4С» моделінде егжей-тегжейлі көрсетілген тұтынушымен белгілі бір байланысты жоғалтады.

Бұл екі модельді «4С» моделі бойынша тұтынушы нені қалайтынын зерделеп, «4Р» моделі бойынша жоғары сапалы өнімді шығара отырып, қатар қолдану қажет. Бірден екі модельді жоспарлау өндірушіге барлық қажетті нарықтық талаптарға жауап беретін бренд құруға мүмкіндік береді.

КЕЙС №9

«Turan табиғи минералды суы брендінің маркетингтік зерттеулері»

Брендтің ұлттық деңгейге дейін өсуін кеңейту мақсатында 2015 жылы «Көкшетау минералды сулары» компаниясы келесі жылы тек өз өңірінде ғана емес, бүкіл Қазақстанда сұранысқа ие жаңартылған өніммен Қазақстан нарығына шығу үшін тұтынушылық талғамға ауқымды зерттеулер жүргізді.

Зерттеулер Қазақстан нарығына жаңартылған TURAN брендіні іске қосуға дайындық кезінде жүргізілді. Бүгінде қаптама бастапқы әсер қалыптастырып, сатып алу кезінде тұтынушының таңдауына әсер ететіндіктен, зерттеулер TURAN брендінің логотипі мен қаптама дизайнын жаңартуға қатысты жүргізілді.

Біртекес тауарлардың ішінде, әсіресе бөтелкедегі судың жоғары бәсекелі нарығында тұтынушы неғұрлым тартымды, ыңғайлы тауарды таңдайды.

Маркетологтардың пікірінше, қаптамаға тиісті көңіл бөле отырып, компания өз өнімдеріне деген қызығушылықты 30%-ға арттыра алады. Сондықтан компания алдында тұтынушыға ұнайтын TURAN брендінің тартымды қаптамасы мен есте қаларлық логотипін әзірлеу мақсаты тұрды.

Зерттеу міндеттері:

1. Қазақстандағы және әлемдегі бөтелкедегі су нарығының мониторингі: нарық үлесі бар «бөтелкедегі су» санатындағы брендтер картасы, өнімнің сыртқы түрі (қаптама, логотип).

2. TURAN брендінің қаптамасы мен логотипінің дизайнының әртүрлі нұсқасын әзірлеу.

3. Мақсатты аудиторияға ұнайтын қаптаманың ең сәтті дизайнын және бренд логотипін жасау үшін тұтынушылық артықшылықтарын зерттеудің әдістерін анықтау.

4. Зерттеу нәтижелеріне сүйеніп, TURAN брендінің логотипі мен қаптама дизайнының таңдалған нұсқасын анықтау және пысықтау.

Бірінші кезеңде кабинеттік зерттеу жүргізілді. Оның мақсаты — брендтердің картасы мен бөтелкедегі су нарығының мониторингін жасау.

Ақпаратты жинаудың негізгі көздері:

✓ бөтелкедегі су нарығы бойынша статистикалық мәліметтер (ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің сайты);

✓ зерттеу компанияларының ашық деректері (Global Data, TNS CA, Canadian);

✓ Қазақстан және әлем бойынша бөтелкедегі суды өндірушілердің

сайттары;

- ✓ БАҚ-тағы тақырып бойынша жаңалықтар, сұхбат, талдау

материалдары;

- ✓ сауда нүктелері.

Зерттеу әдістемесі:

- ✓ кабинеттік зерттеулер;

- ✓ бақылау.

- ✓ Зерттеу мерзімі: бір апта

Нәтижелері:

✓ Қазақстан мен әлемнің бөтелкедегі судың негізгі брендтерінің картасы жасалды;

✓ жан-жақты талдау жүргізу мақсатында сатып алу үшін дүкендерде бар брендтердің мониторингі жүргізілді;

- ✓ нарық үлесі бойынша бөтелкедегі судың топ-3 бренді анықталды;

✓ қаптаманың дизайны мен бренд логотипін терең зерделеу үшін БАҚ-тағы материалдар мен бөтелкедегі судың топ-3 брендін өндірушілердің сайттарына мониторинг жүргізілді.

✓

1-тапсырма

TURAN брендінің мысалында өзіңіз таңдаған басқа тауар не қызмет көрсету брендіне кабинеттік зерттеулер жүргізіңіз

Маркетологтардың пікірлері:

Зерттеу нәтижелері бойынша бөтелкедегі ауыз су нарығында Қазақстандағы және әлемдегі көшбасшылар анықталды. Ауыз судың топ-3 брендін тереңдетіп зерттеу нәтижесінде қаптама мен логотип дизайнындағы негізгі процесстер анықталды. Дизайынға қатысты тұжырымдар: қаптаманы құру кезінде ауыз су нарығының көшбасшылары қаптаманың экологиялық құрамдас бөлігіне, пайдалану ыңғайлылығына (бұдан кейін шөлмектің формасының өзі осыған тәуелді), орындау қарапайымдылығына және ақпараттылығына басты назар аударады. Логотип судың шығу тегін немесе бренд философиясын көрсетеді. Екінші кезең далалық зерттеу, яғни бастапқы ақпарат жинау болды.

TURAN брендінің қаптамасы мен логотипінің бірнеше нұсқаларын әзірлегеннен кейін, әлеуетті тұтынушылардың (мақсатты аудиторияның) пікірі бойынша ең сәтті нұсқаны таңдау үшін тұтынушылық талғамдарға зерттеулер жүргізілді. TURAN сауда маркасының логотипінің ребрендинг бойынша зерттеулерді қарастырайық.

Зерттеу әдісі: фокус-топтар

Қамтылуы: Алматы, Астана аймақтар

Фокус-топқа және терең сұхбатқа қатысушылар: мақсатты аудитория, яғни TURAN табиғи минералды суын әлеуетті тұтынушылар.

Зерттеу жүргізу мерзімі: бір ай

Респонденттерге фокус-топты ұйымдастыру кезінде терең сұхбатты қоса алғанда, бір фокус-топты өткізудің орташа ұзақтығы: 2 сағат.

Фокус-топты ұйымдастыру кезінде респонденттерге логотиптің бірнеше жаңа нұсқасы мен сауда маркасының ағымдағы логотипі ұсынылды.

Төменде фокус-топты өткізу үш Өнімге сәйкестігі (табиғи минералды ауыз су)			
Тартымдылығы			
Бірегейлігі			
Түс гаммасы			
Берілген логотиппен өнімді сатып алу ниеті			
Сіздің пікіріңіз (жазыңыз)			
Сіздің дизайн таңдауыңыз (1-ден 3-ке дейін ең жақсыдан нашарға дейін)			

Далалық зерттеу нәтижелері:

Мақсатты аудитория өкілдерімен терең сұхбаттасу барысында компания ағымдағы логотипке пікірлер жинап алды. Ағымдағы логотип «ерлердікі», тұрпайы, сергітпейтін деп қабылданды. Логотип сумен еш байланыспады.

Жаңа нұсқадағы логотиптер мақсатты аудиторияның талғамын қанағаттандырды, ал көбелектің бейнесі респонденттерде жеңілдік, балғындық сезімін тудырды. Сонымен қатар, талқылау барысында респонденттер көбелек экологиялық таза аймақты бейнелейді, өйткені көбелектер экологиялық таза жерлерде ғана өмір сүреді деген ойға келді. Зерттеу қорытындысы бойынша көбелектің суреті бар жаңа логотипке көшу туралы шешім қабылданды.

Логотиптің ребрендингі

Зерттеуге дейін	Зерттеуден кейін
	

1-тапсырма

TURAN брендінің мысалында өзіңіз таңдаған басқа тауар не қызмет көрсету брендіне далалық зерттеулер жүргізіңіз

Мұғалімге арналған нұсқаулық

Бизнес-кейстерді талқылау кезінде сіздің міндетіңіз – талқылау және өзара іс-қимыл жасау үшін 5 адамнан тұратын шағын топтар форматында ұйымдастыру. Кейстің мәселелерін шешудің ерекшелігін сұраңыз. Бұл тапсырмада шешімнің вариативтілігі мен сабақ барысының бір қалыпты болмауына жол беріледі. Оқушыларда пікірталас ұйымдастыру үшін пайдаланатын карама қарсы көзқарастар туындауы мүмкін. Өртүрлі көзқарасқа жол бере отырып, олардың пікірлеріне баға қоймайтыныңызды аңғартып, әрі олардың пікірлерін ашық айтқандары үшін алғыс айтып отыруыңыз маңызды.

Бұл ретте оқушылар барлық алған ақпараттарын пайдалана отырып мәселеге қатысты өз ойларын қалыптастыру маңызды. Оқушылар тоқсан бойы өздерінің таңдаған өнім брендіне (жергілікті танымал кәсіпорынның өнім бренді таңдаса болады) «TURAN табиғи минералды суы» мысалында маркетингтік зерттеулер жүргізіп, ақпарат жинауы тиіс.

2-тапсырма

TURAN брендінің мысалында өзіңіз таңдаған басқа тауар не қызмет көрсету брендіне далалық зерттеулер жүргізіңіз.

3-тапсырма

TURAN брендінің мысалында өзіңіз таңдаған басқа тауар не қызмет көрсету брендіне далалық зерттеулер жүргізіңіз. Оқушылар 1-2 тапсырманы орындау барысында өздерінің таңдаған өніміне (мысалы, «Food Master» сүт өнімдеріне немесе «Сарыағаш» минералды суларына) кабинеттік және далалық зерттеулер жүргізуі қажет.

КЕЙС№10

«Turan табиғи минералды суы брендінің маркетингтік зерттеулері»

Өнімнің мақсатты аудиториясымен өзара әрекеттесудегі SMM рөлі

Егер сыртқы жарнаманың, теледидар мен радиодағы жарнаманың көмегімен брендтің танылуы жоғарыласа, ал әлеуметтік желілердің көмегімен

адал тұтынушылардың құрамы қалыптасады. TURAN суы Facebook және Instagram әлеуметтік желілерінде брендтің жеке парақшаларын құрып, өзінің мақсатты аудиториясына жақын болды. SMM-дегі бренд коммуникациясының негізгі міндеті TURAN суының қасиеттері және оның шығу тегі туралы қызықты ғылыми-танымал форматта ақпараттандыру болды. Бренд адам үшін табиғи минералды судың пайдасын түсіндіре отырып, су ішу мәдениетін де қалыптастыра бастады. Нәтижесінде TURAN бренді мен оның мақсатты аудиториясы арасында өзара түсіністік қалыптасты. Енді тұтынушы дүкенде

TURAN тауарын саналы түрде таңдайды, себебі ол судың сапасы, пайдасы мен дәмі туралы хабардар.

Назар аудару және әлеуметтік желілерде жазылушылар санын арттыру үшін TURAN бренді үнемі конкурстар өткізеді. TURAN брендінің әлеуметтік желілердегі жұмысының ерекшелігі тұтынушыдан кері байланысты үнемі алып отыру болып табылады. TURAN әлеуметтік желілерінде жиі қойылатын сұрақтар: «TURAN суын қайдан сатып алуға болады?», «Суды қалай дұрыс ішу керек?», «Суды Бурабай аймағындағы бұлақ көздерінен алады дегені рас па?»,

«Құрамында қандай минералды заттар бар және олар қандай пайда әкеледі?».

Әлеуметтік желілерде брендтің болуы

Бүгін TURAN суының бренді Қазақстанның ең танымал Facebook және Instagram әлеуметтік желілерінде ұсынылған.

Бұл әлеуметтік желілер брендтің мақсатты аудиториясын қамтуға жақсы мүмкіндік береді.

Әлеуметтік желілердегі TURAN брендінің негізгі стратегиясы - табиғи минералды су нарығын және Қазақстанда су ішу мәдениетін қалыптастыру.

TURAN брендінің контент-жоспары әлеуметтік желілердегі бренд стратегиясы негізінде апта сайын әзірленеді. Жарияланымдардың жиілігі мен көлемі – аптасына жеті рет күніне 1-2 пост. Әрбір әлеуметтік желілердегі постылар үшін мәтіндер көлемі әр түрлі. Instagram пайдаланушылары әдемі вижуалдар мен қысқа көлемді мәтіндерді қаласа, ал Facebook аудиториясы лонгридтерді (мақалаларды) көргісі келеді.

Ауқымды кампаниялар

Өніммен бірге ұтыс ойыны бар конкурстар сериясы әрқашан танымал болып келеді. Конкурс механикасы қойылған мақсатқа байланысты болады.

1-мақсат – ақылы жарнамасыз жазылушылар санын арттыру.

Механика: парақшаға жазылу және қатысу үшін достардың шексіз санын белгілеу (бұл бренд парақшасына әлі жазыла қоймаған мүдделі адамдарды тарта алады).

1-мақсат – беттің жарияланымдарын қамтуды кеңейту.

Механика: беттің соңғы жарияланымдарының n-санына лайк қою, жарияланымды сақтау, пікір қалдыру. Мұндай механизм бренд бетінде

жазылушылардың шын мәнінде белсенді саны қанша екенін түсінуге мүмкіндік береді.

2- мақсат - танымалдылықты арттыру

Механика: өз парақшасында конкурс туралы жарияланымға репост жасау. Осылайша бренд туралы жазылушылардың достары біледі.

Жаңа жылдық конкурстар туралы постылар 10000 комментарий жинайды. Жеңімпазды таңдау процесі мен нәтижелері әрқашан бетте жарияланады. Осылайша, қатысушылар конкурсты өткізудің ашықтығына көз жеткізеді және брендтің келесі ұтыс ойынына міндетті түрде қатысады.

Жаңа жылдық ұтыс ойынының үлгісі

Байқаудың мақсаты - ақылы жарнамасыз жазылушылар санын арттыру.

Конкурс механикасы: бетке жазылу және өз достарын пікірлерінде белгілеу (саны шектелмейді).

Жұлде қоры – 250 литр TURAN табиғи минералды суы (5 жеңімпазға 50 литр судан).

Конкурс нәтижелері: конкурс туралы пост 6 мыңнан астам комментарий жинады; өсім – конкурс өткізу кезеңінде 1000-нан астам жазылушылар пайда болды.

Жылдам әрекет ету стратегиясы

Әлеуметтік желілердегі TURAN су брендінің жұмыс тәжірибесі көрсеткендей, неғұрлым тиімді реакция тұтынушының «өткір» сұрағына немесе бренд туралы теріс хабарға лезде жауап беру екенін көрсетті.

TURAN брендінің SMM-адвокаты келесі схема бойынша жұмыс істейді:

- 1) жағдайды егжей-тегжейлі анықтау;
- 2) сарапшының тұтынушының проблемасын шешудегі нақты көмек.

Бұл ретте кез келген, тіпті өте жағымсыз, сұраулар мен пікірлерге сыпайы жауап беру өте маңызды.

1-тапсырма

TURAN брендінің мысалында өзіңіздің таңдаған нақты өніміңізге әлеуметтік желіде жарнама, пост жасаңыз.

Мұғалімге арналған нұсқаулық

Бизнес-кейстерді талқылау кезінде сіздің міндетіңіз — талқылау және өзара іс-қимыл жасау үшін 5 адамнан тұратын шағын топтар форматында ұйымдастыру. Кейстің мәселелерін шешудің ерекшелігін сұраңыз. Бұл тапсырмада шешімнің вариативтілігі мен сабақ барысының бір қалыпты болмауына жол беріледі. Оқушыларда пікірталас ұйымдастыру үшін пайдаланатын қарама қарсы көзқарастар туындауы мүмкін. Өртүрлі көзқарасқа жол бере отырып, олардың пікірлеріне баға қоймайтыныңызды аңғартып, әрі олардың пікірлерін ашық айтқандары үшін алғыс айтып отыруыңыз маңызды.

Бұл ретте оқушылар барлық алған ақпараттарын пайдалана отырып мәселеге қатысты өз ойларын қалыптастыру маңызды. Оқушылар тоқсан бойы

өздерінің таңдаған өнім брендіне (жергілікті танымал кәсіпорынның өнім бренді таңдаса болады) «TURAN табиғи минералды суы» мысалында маркетингтік зерттеулер жүргізіп, ақпарат жинауы тиіс.

2-тапсырма

TURAN брендінің мысалында өзіңіздің таңдаған нақты өніміңізге әлеуметтік желіде жарнама, пост жасаңыз.

Оқушылар тоқсан бойы жұмыс жасаған нақты өнімінің Facebook және Instagram әлеуметтік желілерінде брендтің жеке парақшаларын зерттеп және TURAN суының брендінің Facebook-тағы: <https://www.facebook.com/turanwater/> ұсынылған жаранамалар мен посттарды қарап шығуы тиіс. Оқушылар өз топтарында таңдаған өніміне өз парақшаларында жарнамалық пост жасап мұғалімге көрсетуі тиіс. Ең керемет жасалынған пост конкурсқа қатысып, нақты кәсіпорын тарапынан марапатталынатынын атап өткен жөн. Ол үшін atameken.co онлайн-платформасында арнайы конкурстың ұйымдастырылатыны туралы оқушылар хабардар болуы тиіс.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУЫҒА АРНАЛҒАН КЕЙС ТАПСЫРМАЛАРЫ

КЕЙС №1

Санжар кесені ернеуіне дейін толтырып, өзіне шай құйып алды.

Әкесі оған:

- Шайды азайт, әйтпесе шайға қант салып араластырғанда төгіліп кетеді.

- Әрине азайтамын, әйтпесе қант салсам төгіледі, - деп Санжар ақылды түр танытты.

- Қант салсаң шай төгілмейді! Бірақ оны араластыру ыңғайсыз болады.

- Қалай төгілмейді, кесе толып тұр ғой! - деп таң қалды Санжар.

Әкесі қасықты алып, абайлап шайға бір қасық қант салды. Кеседен шай төгілмеді.

- Бұл қалай болды? - деп дауыстады Санжар.

- Неге олай болғанын кешке дейін ойлан, ал кешке бәріміз бірге талқылаймыз және физика ғылымын қонаққа шақырамыз», - деді әкесі құпия түрде.

Кейс бойынша сұрақтар:

1. Сіз өз өміріңізде осындай жағдайды байқадыңыз ба?
2. Шайға қант салғанда неге төгілмеді?
3. Ыстық шай құйғанда қандай қауіпсіздік шараларын сақтау керек?

КЕЙС №2

Аружан мен Ербол поездбен әжесіне қонаққа бара жатыр. Дөңгелектер тық-тық, тук-тук деп тарсылдайды.

-Ербол, неге поезд үнемі уақыт санап тарсылдайды? – деп сұрады қарындасы Аружан ағасынан.

-Жоқ, поезд рельспен сырғанайды және бір жолақтан екіншіге секіріп ауысады, деді Ербол.

- Теміржол рельстерін неге тұтас етіп жасамайды?

- Себебі, ауаның температурасы өзгеріп тұрады және рельстің ұзындығы да өзгеріп тұрады.

-Ештеңе түсінбедім, жақсылап түсіндірші.

Кейс бойынша сұрақтар:

1. Поезбен саяхаттағанды жақсы көресіңдер ме? Неге?
2. Теміржол рельстерін неге біртұтас етіп жасамайды?

3. Ауаның температурасы төмендегенде рельстердің арасындағы кеңістік қалай өзгереді?

КЕЙС №3

Көктем. Үйлердің шатырынан ірі, әрі көңілді су тамшылары жерге тамады. Өне-міне дегенше сылдырлаған бұлақтар жол бойымен ағады. Мақсат пен Берік терезеге қарап отырып, жақын арада көлшіктерге қалай кеме жіберетіндерін жоспарлады.

- Мақсат, сен кемелерді дайындадың ба?

- Дайындайтын несі бар? Қағаз үнемі қолымызда, керегінше жасай беруге болады.

- Жоқ, маған олай ұнамайды! Қағаз кемелер суды тез сіңіріп, жарамсыз болып қалады. Мен бір кеме болса да нағыз кемеге ұқсатып жасағым келеді.

Неден жасаған дұрыс болар еді? Мүмкін әкемнен кішкентай ағаш кесінділерін сұрап алып, кемені ағаштан жасасам ба?

- Егер шынайы кеме болсын десең, онда ол металдан болуы керек!

- Сен не дегеніңді ойландың ба? Металл кеме шеге сияқты бірден батып кетеді. Мен дүкеннен алған металл кемені жіберіп көргенмін. Батып кетті! Мүмкін пенопластан кесіп жасаған дұрыс шығар? Ол ағаштан жұмсақ, оны кесу оңай болады және ол батып кетпейді.

- Күлкімді келтірмеші! Нағыз кеме сиқты, бірақ жеңіл болсын дейсің. Сенің дүкеннен алған кемең батып кетсе де нағыз кемелер батпайды. Одан да Интернет желісінен қолдан кеме жасауға кеңестер табайық та өзіміз жасап көрейік, әлі уақытымыз бар емес пе?

Кейс бойынша сұрақтар:

1. Қалай ойлайсыңдар, балалардың қайсысы дұрыс айтты?

2. Кімнің көзқарасын қолдар едіңіз? Неліктен?

3. Сен кемені қай материалдан жасар едің? Неліктен?

4. Нағыз кемелер неге батып кетпейтінін білесің бе?

КЕЙС №4

Ажардың анасы кір жуғаннан кейін қызынан түрлі-түсті киімдерді ілуді сұрады. Ажар да өзінің ақ киімдерін жуып, далаға шығаруға ыңғайлы болу үшін түрлі-түсті киім-кешек жатқан ыдысқа салды.

Осы мезетте оған сүйікті құрбысы Сәуле телефон соқты.

Қыздар нағыз достар болатын, оларды драмалық үйірмедегі спектакльдің дайындығы, сүйікті балалар сериалының жаңа сериясын талқылау, басқа да мектептегі ортақ мәселелер біріктіретін.

Уақыт байқалмай өтіп жатты, Ажардың киімдерді ілу керек

екені есіне түсті. Ол Сәулемен қоштасып, киім ілуге жүгірді. Ақ киімдер түрлі-түсті болып өңіп кетіпті де Ажардың көңіл-күйі бұзылды.

- Бұл қалай болғаны? – деп Ажар қатты дауыстап жіберді.

Кейс бойынша сұрақтар:

1. Сіздің өміріңізде осындай болды ма? Ақ киім неге өңіп кетті?

2. Ақ киім мен түсті киімді неге бөлек жуу керек?

КЕЙС №5

Серіктің Айман апасы қызанақтарды дәмді етіп тұздап консервілейді.

-Апа, неге қызанақтар соншалықты дәмді?-деп сұрады Серік.

-Иә, мен оларға тұз ғана емес, қант, ақжелкен, аскөк, лавр және қарақат жапырақтарын саламын, - деп жауап берді апасы.

-Мұның бәрі қызанақ ішіне қалай түседі?- Серік таң қалды.

- Мен мұның бәрін тұздыққа саламын, ал қызанақтың ішіне өздері кіреді, - деп жауап берді апасы.

Кейс бойынша сұрақтар:

1. Қызанақты қалай консервілейтінін білесіңдер ме?

2. Көкөністерді консервілеуге қандай физикалық құбылыс көмектеседі?

3. Неге қызанаққа ыстық тұздық құйса жақсы болады?

ЕРТЕГІ-КЕЙС № 6

Бір ас үйде қарапайым шайнек тұрды. Онда барлығы қарапайым болды: кәдімгі көк түсті, қалыпты өлшемі 2 литр және шүмегі де кәдімгідей жіңішке, әрі шайнектің деңгейінде аяқталды.

«Менің шүмегім ұзын болса ғой, - деп ойлады шайнек, - сонда мен жақсы көрінер едім! Мені бәрі байқап, қарапайым шайнек емес, ерекше екенімді көруші еді!»

Ол осылай ойлап үлгермеді, кенеттен – керемет! Оның шүмегі шайнектен ұзын, көрнекі әрі әдемі болып кетті.

Барлығы шайнекті бірден байқап көңіл аударар бастады. Бірақ шайнекті пайдалануды тоқтатты.

- Не болды? – деп ойлады шайнек.

Кейс бойынша сұрақтар:

- Балалар, шайнек неге пайдаланылмай қалды деп ойлайсыңдар?

- Шайнек қандай қасиетке ие?

- Егер шәйнектің шүмегі шәйнектің ыдысынан төмен болса, ыңғайлы болар ма еді? Неліктен?

КЕЙС №7

Иіру цехының шебері Сабыр Талғатұлына цехта ылғалдылық режимін сақтамағаны үшін сөгіс жарияланды. Оның кінәсінен бір-біріне электрлендіру кезіндегі жіптер шатасып және станоктың бөлшектеріне жабысып, жыртылды. Сабыр Талғатұлы сөгіс берумен келіспеді. Ол жіптің үзілуінде станоктың жұмысын нашар қадағалаған қызметкерлер кінәлі деп есептеді.

Кейс бойынша сұрақтар:

- Тоқыма өнеркәсібі цехтарында ылғалдылық режимі неге маңызды?

- Шебер әділ жазаланды ма?

- Жіптер үйкелгенде және ылғалдылық режимі сақтамағанда тағы қандай қиындықтар туындауы мүмкін еді?

КЕЙС №8

Баспаханадағы жұмысты тексеруші комиссия, күніне бірнеше рет баспа (ротациялық) машиналары цехқа ылғалды тазалау жүргізу үшін сөндірілгеніне наразы болды. Бұл, олардың пікірінше, еңбек өнімділігін төмендетіп, баспа өнімдерінің өзіндік құнын арттырды. Цех шебері қағаз бен машинадағы статикалық электрленудің әсерін жою үшін, қағаздың бітелуін, үзілуін және өрттің алдын алу үшін осылай жасау керектігін түсіндірді.

Кейс бойынша сұрақтар:

- Кімдікі дұрыс? Цех шеберінің айтқаны немесе комиссияның шешімі ме?

- Еңбек өнімділігін және баспа өнімінің өзіндік құнын қалай арттыруға болады?

КЕЙС №9

Мұнай тасымалдау жөніндегі автоколоннаның механигі Сәбит Мұратұлы Дархан Бақытұлының рейске жолдамасына қол қойған жоқ, өйткені оның бензин тасымалдайтын көлігіндегі шынжыр тізбектің бірнеше буыны жоғалған және жеткіліксіз ұзын болды. Алайда Дархан Бақытұлы өз еркімен автогаражды тастап, рейске кетіп қалды, себебі жұмыс күнін босқа өткізгісі келмеді. Жолкөлік қызметі бекетінде бензин таситын көлік тоқтатылды және жүктерді тасымалдауда қауіпсіздік ережелерін сақтамағаны үшін мәжбүрлеп тұраққа

жіберілді. Сот шешімі бойынша Дархан Бақытұлы 1 жыл мерзімге жүргізуші құқығынан айырылды.

Кейс бойынша сұрақтар:

- Неге бензин таситын көлікке шынжырды жерге дейін тіркейді?

- Автоколонна механигі дұрыс жасады ма?

- Дархан Бақытұлына тым қатаң жаза жүктемеді ме?

КЕЙС №10

Кемел мектептен көңіл-күйі жабырқау шықты. Олардайындаған резистордың кедергісі есептік көрсеткішпен сәйкес келмеді. Оның тырысып, талпынуына байланысты бәрі жақсы болғанын қалар едім. Рас, физика пәнінің мұғалімі Кемелді дайындалған құралы үшін мақтады, алайда, эксперименталды түрде есептелген кедергінің есептік көрсеткішпен сәйкес келмеуіне байланысты, олардың материалды толық меңгермегеніне байланысты өкіну қажет екенін айтты.

- Үйге келгеннен соң, есептік көрсеткіш пен эксперимент нәтижесі неге сәйкес келмегендігі туралы сұраққа жауап іздеуге тырыс. Бірнеше дәлелдерді табуға тырысып көр, олардың ішінен ең маңыздысын тандау керек, - деді мұғалім.

Кейс бойынша сұрақтары:

1. Неге кедергі сәйкес келмеді деп ойлайсыз? Ал сізде қалай болды?

2. Кемелге қолдау көрсету үшін бірнеше дәлелдерді ұсыныңыз.

3. Өз нәтижелеріңізді атаңыз және түсіндіріңіз. Неге олар әртүрлі болды?

КЕЙС №11

Физика мұғалімі Алмас Ақылұлы оқушыларға демалыс лагеріндегі жазғы алаңды жарықпен безендіру бойынша жоба жасауды ұсынды. Бұл жобаның шарттарының бірі электр энергиясын үнемді пайдалану болды.

- Электр энергиясын үнемдеу үшін, электр тогының жұмысы аз болатын электр тізбегін құрастыру қажет, - деп болжады балалар.

Барлық шамдарды тізбектеп қосу керек. Тізбектегі ток күші аз болғандықтан, жұмсалған қуат аз болады. Бірақ егер бір шам жанып кетсе, басқа шамдардың бәрі сөнеді, - деді Асан. Мұндай тізбек жарамсыз. Шамдарды параллель жалғау керек, егер біреуі жанып кетсе, басқалары жұмыс істейтін болады, - деді Әли.

- Ал тізбектей және параллель жалғаудың екі түрін де пайдаланса қалай

болар екен? -деп ойлады Асан. Ойлану керек.

Кейс бойынша сұрақтар:

1. Сіз қандай тізбекті пайдаланар едіңіз? Неге?
2. Электр құралдарын пайдалану кезінде қандай ережелерді есте сақтау керек?
3. Электр құралдарын сауатты пайдалану бойынша жадынама ойлап табыңыз. Бұл жадынаманы топта талқылаңыз.

Кейс №12 «Сабынның пайда болуы»

Сабынның пайда болуының тарихи болжамдар бойынша көбіктенетін затты дайындау идеясы римдіктерден келген. Осы болжамның жақтастарының ойынша жаңбырдан кейін Тибр өзеніне Сапо тауында өртеген жануардың майынан шыққан күл қоспасы түскен. Өзендегі су көпіре бастаған, нәтижесінде римдіктер Тибрда киімнің жақсы жуыла бастағанын аңғарған.

Бірақ сабынды тұрмыстық мақсатта қолдану оны гигиеналық процедуралар үшін де қолдану дегенді білдірмеді. Римдіктер сабынның көмегімен теріні тазалауды тек біздің дәуіріміздің 164 жылы ғана білді. Рим дәрігері Галеннің жазуларынан ғалымдар сол кезде сабынның күл ерітіндісінен жасалғанын білді. Ал ол май қоспасының қатысумен алынған болатын.

Сұрақтар:

- Сабынның құрылысы мен құрамы қандай?
- Жуғыш заттардың құрылысы мен қасиеттерінің байланысын көрсетіңіздер.

Тапсырмалар:

- Май мен сабынның формулалары қандай? Үй жағдайында майдан сабын алудың тәсілдерін ұсыныңыздар.
- Басқа дерекөздерден май, сабын, жуғыш заттар туралы қосымша ақпараттар тауып көріңіздер.

Кейс №13 «Көз гигиенасын сақтау маңыздылығын дәлелдеу»

Кейс сұрақтары:

1. Неге адамның қарашықтары дөңгелек, жылқылардікі көлденең, мысықтарда тік болады?

2. Жарық сигналының жүйке импульсіне айналуы көру пигменті- родопсин бұзылғанда орын алады. Көру пигменті қалай қалпына келеді?

Жауаптар:

1. Адам жыртқыштардан қорықпайды, бірақ ол барынша көру мүмкіндігін қажет етеді.

2. Көру пигментін қалпына келтіру қараңғыда жүреді. Көздің жарыққа сезімталдығы қараңғыда минут болған соң 10 есе өседі, ал 1 сағаттан кейін 25 мың есе ұлғая отырып, шегіне жетеді.

Релаксация

- Саусақты екі көздің ортасына тақаңыз және оған қараңыз. Содан кейін баяу саусағыңызды алып, оған көз қиығын аудара отырып қараңыз. Бұл жаттығуды бірнеше рет қайталаңыз;

- Көзіңізді қатты жұмыңыз да, содан кейін бір нәрсеге таң қалғандай көзіңізді кең ашыңыз. Қайтадан қайталаңыз.

Физиологиялық негіздеме

1. Кітапты көздің 33-35 см дейін қашықтықта ұстаңыз хрусталик ұзақ дөңес күйде болады, бұл жақыннан көргіштіктің дамуына әкелуі мүмкін;

2. Жарық сол жақтан түсуі керек, өйткені үстелде көлеңке пайда болмайды;

3. Болат дәнекерлеушілер мен дәнекерлеушілер жұмыста қорғаныш көзілдірігін кию керек;

4. Көлікте кітап оқуға болмайды, өйткені онда фокустық қашықтық барлық уақытта өзгеріп отырады. Бұл көз бұршағының қисықтығын өзгертуге, оның икемділігін азайтуға әкеледі, нәтижесінде кірпік бұлшықетін әлсіретеді;

5. Күнделікті тағамға витаминдерге бай өнімдерді қосу керек. «А» витаминінің жетіспеушілігі кезінде жарық сезу, кейде көздің құрғауы пайда болады, әлсіз жарықта көру төмендейді; «В2» витаминінің жетіспеушілігі көздің шырышты қабығының қабынуына, жас ағуына, көру өткірлігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

6. Шеберханалар мен кәсіпорындарда адам қауіпсіздік техникасы ережелерін қатаң сақтау керек, олар соқырлыққа жиі себеп болатын жарақаттан да сақтану керек;

7. Теледидарды экраннан 2-3 метр қашықтықта көру керек және теледидар алдында 2-3 сағаттан артық отыруға болмайды, көру нашарлайды;

8. Теледидар қосылған бөлмеде компьютермен жұмыс істегенде қараңғы болмау керек. Сонда көздер азырақ шаршайды. Бөлмені жарықтандыру

үшін торшер немесе үстел шамын қосу жеткілікті.

Кейс мазмұнына талдау

1-топ: гигиеналық талаптары;

2-топ: Физиологиялық негіздеме;

1. Кітапты көзден 33-35 см алшақ ұстау Жақын қашықтықта хрусталик ұзақ уақыт бойы дөңес күйде болса, бұл жақыннан көргіштіктің дамуына әкелуі мүмкін.

2. Жарық сол жақтан түсу керек үстелге қараңғы түспейді.

3. Болат дәнекерлеушілер мен дәнекерлеушілер жұмыста қорғаныш көзілдірігін кию керек Тым қатты жарықтандыру көзге зиян келтіреді, ол жарық қабылдайтын жасушаларды жояды

4. Көлікте кітап оқуға болмайды фокустық қашықтық өзгереді де, бұл көз бұршағының қисықтығын өзгертуге, оның икемділігін азайтуға әкеледі, нәтижесінде кірпік бұлшықетін әлсіретеді.

5. Күнделікті тағамға витаминдерге бай өнімдерді қосу керек «А» витаминінің жетіспеушілігі кезінде жарық сезу, кейде көздің құрғауы (ксерофтальмия) пайда болады, әлсіз жарықта көру төмендейді, тауық соқырлығы пайда болады

«В2» витаминінің жетіспеушілігі көздің шырышты қабығының қабынуына, жас ағуына, көру өткірлігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

6. Шеберханалар мен кәсіпорындарда адам қауіпсіздік техникасы ережелерін қатаң сақтау керек. Көзді жиі соқырлыққа себеп болатын жарақаттан қорғау керек.

7. Теледидарды экраннан 2-3 метр қашықтықта көру керек. Көру нашарлайды, теледидар алдында 2-3 сағаттан артық отыруға болмайды.

9. Теледидар қосылған бөлмеде компьютермен жұмыс істегенде қараңғы болмау керек. Сондықтан көздер аз шаршайды. Бөлмені жарықтандыру үшін торшер немесе үстел шамын қосу жеткілікті

Кейс 14 «Фотосинтез өнімдерін анықтау»

Г.Р. Граубиннің әңгімесінен: «Неліктен күзде жапырақтар түседі? Ағашқа жапырақтарды түсіру керектігін ешкім айтпайды. Бірақ күз жақындап келе жатқанда ағаштардың жапырақтары жасыл түстерін өзгертеді. Тамыз айында қайың мен жөке жапырақтары сары болады, ал қыркүйек айының бірінші күндерінде өткір жапырақты үйеңкіде алтын түс пайда болады. Қыркүйек айында шетен жапырақтары қызыл түсті, айдың соңында көктің сары және ашық қызыл түсіне боялады. Күзгі жапырақтардың түсінің ашықтығы да ауа-райына байланысты болады. Егер күз болса ұзақ, жаңбырлы болса, жапырақтарды бояу қоңыр болады. Егер суық түндер ашық күндермен кезектессе, бояулар да ауа райы астында – шырынды, жарқын болады. Ал қандағаш пен сиреньнің жапырақтары ауа райына қарамастан жасыл күйінде түседі. Жазда жапырақтарды жасыл болып тұарытндары да бар, мысалы, қайың. Оны қандай

да бір зақымсыз бұтақтан ажыратудан гөрі ұзу оңай. Ал күзде? Күзде неғұрлым күшті сарғайған немесе қызарған жапырақтар соғұрлым тез үзіледі».

Кейс сұрақтары: Мәтінде қандай процесс туралы айтылды? Бұл өзгерістердің себебі неде?

Проблемалық сұрақтар:

- Неліктен ағаштар жапырақтарын төгеді?
- Қандай өсімдіктер қыс жақындап қалғанын сезеді?
- Неліктен жапырақтар өз түстерін өзгертеді?
- Неліктен кейбір өсімдіктер күз бойы жасыл болып тұрады?
- Неліктен жапырақтар жазда емес, күзде түседі?

Зертханалық жұмыс: «Өсімдіктердің тынысалу ерекшеліктерін өскіндер мысалында зерттеу».

Керекті жабдықтар:

Колба, өсімдіктердің өскіндісі, мақта, өсімдік майы, су, пробирка, тарелка, химиялық стакан, әк суы, шыны қалпақ, қараңғы шкаф, сабаққа арналған презентациядағы суреттер.

Жұмыс барысы: №1 тәжірибе Судың булануын дәлелдеу.

1-топқа: Үлкен колбаға жеке өскінді қойыңыз. Қақпақтың мойнын мақтамен жабыңыз.

2-топқа: Өсімдіктің бұтағын сумен тығынға салып, өсімдік майын аздап құйыңыз. Су мен майдың бірдей мөлшері бар екінші пробирканы бақылау үшін қалдырыңыз. Келесі тәуліктің өзінде өсімдігі бар пробиркадағы су деңгейі айтарлықтай төмендейді, ал бақылау пробиркасындағы су деңгейі бұрынғыдай қалады. Қорытынды: өсімдіктердің қашуы суды буландырады.

№2 Эксперимент тыныс алу кезінде газдың бөлінуін дәлелдеу

3-топқа: бөлме өсімдіктерінің бірін шыныға орналастырып, оның жанында әк суы бар стакан қойыңыз. Содан кейін оны қалпақпен жауып, оны қараңғы шкафқа салыңыз. Бір тәуліктен кейін стакандағы су күңгірттенгенін байқайсыз. Бұл құбылыс көмірқышқыл газы бөлінгенін білдіреді.

Қорытынды: жасыл өсімдіктер көмірқышқыл газын бөледі. Қараңғыда фотосинтез қараңғыда тыныс алу және көмірқышқыл газы бөлінеді, өсімдік ерітіндісі тыныс алу кезінде шығарылады: көмірқышқыл газы және оттегіні сіңіреді.

КЕЙС № 15

Астана қаласы №84 мектеп-лицейі мұғалімі Алиева Манат Кенжетаевнаның

«Климаттың өзгеруі қалай әсер етеді?»

Соңғы жылдары жердегі климат айтарлықтай өзгеруде: кейбір елдер қатты ыстықтан, басқалары тым қатал және қарлы қысымнан зардап шегуде.

Экологтар мұздықтардың еруін тудыратын орташа жылдық температураның жоғарылауын және әлемдік мұхит деңгейінің жоғарылауын қамтитын климаттың жаһандық өзгеруі туралы айтады. Жылындан басқа, сондай-ақ жауын-шашынның түсу режимінің өзгеруіне, температуралық ауытқуларға және дауыл, су тасқыны және құрғақшылық сияқты экстремалды құбылыстардың жиілігінің артуына алып келетін барлық табиғи жүйелердің теңгерімі орын алады.

Климаттың өзгеруі негізгі себебі адамның іс-әрекеті. Қазіргі кезде жаһандық жылыну үрдісі білініп жатыр. Климаттың өзгеруі қоршаған ортаға теріс әсерінен атмосфераның ластануы, мұздардың еруі, мұхиттың көтерілуі, жағалаудағы қалалар, елді мекендер су астында қалады деген қауіп айтылуда. Оған әсер етуші антропогендік және табиғи факторлар. Ауа-райының күнделікті өзгерісі зиянды технологияларының атмосфераға әсерінен анықталады. Ауа-райының жылынуынан келесі өзгерістер туындауы мүмкін деген болжамдар бар:

- ✓ Антарктида мен Гренландияның мұздықтарының еруі.
- ✓ Мұздықтар еруі барысында дүниежүзілік мұхит деңгейі 2300 жылдары 2,5 м. жоғарылауы мүмкін,
- ✓ Мұздықтардың еруі барысында пайда болған тұщы су мөлшері
- ✓ Гольфстримнің жылу ағысын бұзып Еуропаның суытуына алып келеді.
- ✓ Арктика мұздықтарының еруі ақ аюдың өліміне алып келуі мүмкін.
- ✓ Ормандарға, көлдерге, қала инфраструктурасына кері әсерін тигізеді.
- ✓ Дауылдар, су тасқындары жиілігі өседі.
- ✓ Азық-түлікпен қамтамасыз ету нашарлайды.
- ✓

Кейспен жұмыс істеу кезеңдері:

- «Климаттың өзгеруі»
- «Климаттың өзгеруі қалай әсер етеді?» мәтіндерді оқып, талқылау:

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Мәтіндерде қандай проблемар сөз болып отыр?
2. Жауап беруге қиналсаңыз, оқулық мәтінін, атластарды, карталарды және басқа да ақпарат көздерін пайдалана аласыз.
3. Бірнеше мәселе болуы мүмкін. Себеп-салдарлық байланыстарды ажырату маңызды.

4. Проблеманы шешуді іздеу – бұл жағдайда іс-әрекеттің әр түрлі тәсілдерін әзірлеу – балама

5. Әрқайсысының оң және теріс салдарын, сондай-ақ оларды жүзеге асыру үшін қажетті ресурстарды талдауға негізделген ең жақсы шешім (балама) таңдау.

6. Топ шешімін ұсынуды әр түрлі формада дайындау. (презентация, схема, кесте, және т.б.).

7. Аналитикалық жұмыс нәтижелерінің қорытынды презентациясы (оқушылар бір проблеманы шешудің бірнеше нұсқаларын біле алады және салыстыра алады)

8. Топ шешімін ұсынуды түрлі нысандарда дайындау.

Мұғалімге арналған нұсқаулық

№1 мәселе: Ғаламдық жылыну;

№2 мәселе: Адамзаттың ауырушаңдылығының өсуі (2-ші мәселе 1 мәселеден туындайды)

Мәселенің көрінісі: Инфекцияның таралуы. Климаттың өзгеруі көптеген жұқпалы және паразиттік аурулардың дамуына ықпал етеді.

Мұздың еруі. Метан газы мұздатылған жыныстардың қалыңдығында сақталады. Бұл СО₂-ге қарағанда парниктік әсердің салыстырмалы түрде үлкен әсерін тудырады. Егер метан мәңгі мұздың еруі кезінде атмосфераға шығарылса, климаттың өзгеруі қалпына келмейді. Планета тек тарақандар мен бактериялар үшін қолайлы болады.

Табиғи құбылыстар. Климаттың өзгеруінің салдарының бірі ғалымдар ауа райының табиғи құбылыстарының, мысалы, су тасқыны, дауыл, тайфун, дауыл сияқты санының көбеюін санайды. Кейбір аймақтарда құрғақшылықтың жиілігі, қарқындылығы мен ұзақтығының артуы ормандардағы өрт қаупінің жоғарылауына, құрғақшылық аймақтары мен шөлді жерлердің айтарлықтай кеңеюіне әкеледі.

Теңіз деңгейінің көтерілуі. Солтүстік теңіздерде мұздықтардың саны азаяды (мысалы, Гренландияда), бұл Дүниежүзілік мұхит деңгейінің көтерілуіне әкеледі. Содан кейін теңіз деңгейінен төмен су жағалауы аумақтары пайда болады.

Экономикалық салдары. Климаттың өзгеруіне байланысты шығындар температураның жоғарылауына байланысты. Қатты дауылдар мен су тасқыны миллиардтаған доллар шығынға әкеледі. Ауа-райының қолайсыздығы төтенше қаржылық қиындықтар туғызады. Биологиялық әртүрліліктің жоғалуы және

экожүйелердің жойылуы. 2050 жылға қарай адамзат орташа температура 1,1-6,4 градусқа көтерілген жағдайда жануарлар мен өсімдіктер түрлерінің 30 пайызын жоғалту қаупі бар. Мұндай құрып кету шөлейттену, орманды кесу және мұхит суының жылынуы салдарынан тіршілік ету ортасының жоғалуына, сондай-ақ климаттың өзгеруіне бейімделе алмауына байланысты болады.

Мәселені шешу жолдары:

1. Тұрғын үйлерді салуда климаттық жағдайларды ескеру;
2. «Парниктік» газдардың атмосфераға түсуін төмендету;
3. Адам генотипіне ауруға иммунитетті қамтамасыз ететін гендерді енгізу;
4. Қоғам өмірінің жаңа жағдайларға бейімделуі.

Қорытынды кезең: Оқушылардың шығармашылық жұмыстарымен таныстыру.

КЕЙС № 16

*Астана қаласы №61 орта мектебі мұғалімі Нургазина Эльмира
Мурзакановнаның тәжірибесінен*

«Елімізде ауыз суының азаю себебі»

Мәтінмен жұмыс: Республикамызда бүгінгі күні 2174 үлкенді-кішілі өзеннен жылына 120 миллиард текше метр су ағады. Бұлар суын 65 оңаша алқаптарға құйып жатады. Мұның ішінде Ертіс, Сырдария, Жайық т.б.

Республика халқының жан басына шақсақ, күніне әр адамға 20 литрден келеді. Бұл өте көп мөлшер. Алайда осының бәрі қолда болғанда республикада су мәселесі бүгінгідей алаңдатпас еді. Өйткені дүние жүзінде суға ең бай деген Нью-Йорк қаласының әр тұрғынына бір тәулікте келетін судан үш еседен де асады екен. Ал, көріп жүргеніміз кері құбылыс, себебі, даламыз шөлейт аймаққа жатады. Халқымыздың жан басына тәулігіне 100-120 литрден артық су келмейді (бір техника мұқтажына, тұрмыс қажетін өтеуге, егістікті суландыруға, қалаларды көгалдандыруға және ішуге арналған судың бәрі осы санның ішінде).

Республика далаларын су мұқтажығынан құтқару мақсатында айтарлықтай жұмыстар істелді. Қазақстан картасына сыйымдылығы миллиардтаған текше метр су жиналатын және ГЭС-і бар Шардара, Қапшағай су тораптары, Сырдария бойында Қазалы торабы, Бөген, Бадам, Тасөткел қоймалары мен Ертіс-Қарағанды каналы пайдалануға беріліп, жүздеген мың гектардан астам қолдан суарылатын жер игерілді. Ол жерлерде пайда болған мыңдаған жаңа шаруашылықтар қыруар пайда беріп отыр. Алайда мұның бәрі ірі су айдындарының күннен-күнге тартылуына себепші болып отыр.

Сондықтан жерді суландыру мәселесін қоймалар жасау арқылы шеше отырып, су қорын қорғауды да естен шығаруға болмайды. Каспий, Арал, Балқаш сияқты табиғи айдындарды да жоғалтып алмау керек. Алайда жер асты суын көп пайдаланатын жерлерде бос воронкалар пайда болып, оларға бактериялар, кейбір химиялық элементтер еніп кететіндігі анықталды. Бұл табиғат қорғаудың ережелерін бұлжытпай сақтауды талап етеді. Су қорына аса қауіп-қатер туғызатындар: мұнай, пестицидтер, түсті металдардың, күрделі химиялық қосылыстары. Әсіресе, оның құрамында әртүрлі зиянды заттар көп.

Өнеркәсіптік өндіріс орындарымен қатар ауыл шаруашылығы өндіріс орындарының су қорына тигізетін әсері де молшылық. Ал лас суларды ауыл шаруашылығына пайдаланудың да зияны өте көп. Мысалы, ауыл шаруашылығы дақылдарын ластаған сулармен суару, біріншіден олардың шығымдылығы өте төмен, ал екіншіден адам денсаулығына қауіпті болады. Сонымен қатар топырақтың тұздылығы көтеріледі, топыраққа биохимиялық процестердің жүруі төмендейді. Сулардың ластануы әсіресе балық қорына тікелей зиян келтіреді

Мұның мынадай себептері бар. Картаға қарасақ ұлаң-ғайыр қазақ даласының оңтүстік-шығысы, батысы таумен қоршалып жатыр. Ол жақтардан ылғалды ауа өтпейді. Республиканың солтүстігі ғана ашық. Көкшетау облысынан басталатын мидай жазықтың бір шеті Мұзды мұхитқа барып бірақ тіреледі. Ол мұхиттан шығып қазақ даласына үш-ақ күнде жететін ауаның ылғалы аз. Басқа жақтардан там-тұмдап келетін ауа да ылғалсыз. Ол жазда аңызақ түрінде келіп оған күн қызуы қосылып, жердегі артық суды буландырып жібереді. Бұл республикамызда су қорының азаюының бір себебі. Екінші себебі республика жерінен өтетін негізгі өзендердің ішінде Ертіс, Есіл, Тобыл, Солтүстік мұзды мұхитқа кететіндігінде; үшінші себебі - Сырдария, Нұра, Тентек, Ақсу, Қаратал, техникалық мұқтажды, не ауызсулық мұқтажды өтей алмайтын Каспий, Арал, Балқаш, Қорғалжын сияқты тұзды айдындарға құйылып жатуында; төртінші және ең негізгі себептердің бірі - әлгі айтқан өзен суларының шаруашылық мақсатта көп бөгеліп, қайрылмастан жоқ болуында.

Осыдан келіп республикамыздың жылдық су қорын адам баласына шаққанда жиырма бөлігінің бір бөлігі ғана тиеді. Бүгінгі күні республикамызды сумен қамтамасыз етумен бірге Арал, Балқаш, Каспий сияқты ірі су айдындарын құрып кетуден сақтап қалу проблемасы тұр

Енді, соншама судың басым бөлігі қайда кетті? деген сұрақ туады..

Кейспен жұмыс жүргізу этаптары:

1. Мәтінді талқылау;
2. Жалпы қандай проблема туралы айтылып жатыр;
3. Сіздерде қиындық туындаса қосымша мәліметтер мен карталарды пайдалануға болады;
4. Осы проблемаларды шешудің қандай жолдарың ұсынасыздар;

5. Қазақстандағы ауыз суын жақсарту үшін жасалған су қоймаларын атлас картадан табу және кескін картаға түсіру;

6. Су қоймаларын салудың тиімді және тиімсіз жақтарына өз көзқарастарын білдіру;

7. Құрлық суының ластану деңгейін төмендету бойынша барынша кеңінен таралған жаңа техникалогиялық инновациялық шешімдердің топтамасын ұсыныңдар.

Мұғалімге арналған нұсқаулық

№1 мәселе

Қазақстанның өзен суларының ауылдық елді мекендерге жетпеу және өндіріс орындарының қалдықтардың төгілуі;

№2 мәселе

Жаңа технологиялардың жетіспеуі жаңару жолдарын қолға алу жан жақты қаралу керек;

Су ластануының алдың-алу:

1) Шаруашылық және ауыз су ретінде пайдаланатын су тоғандарына құятын ағындардағы суды былғаушы зиянды заттардың шептік мөлшері арнайы ережемен белгіленген және онда зиянды заттар тізімінде 400- ден аса атау тіркелген.

2) Өндірістік мақсатта пайдаланылатын судың өзі жұмыс істеушілерге зиянсыз, құрал-жабдықтардың жемірілуін, олардың түбіне тұз тұруын туғызбайтындар және өнім сапасына кері әсер етпейтіндей болуы тиіс. ауыл шаруашылығы алқаптарын суғаруға жұмсалатын су өсімдікке зиянсыз және өнім, түсім мен топырақ сапасын нашарлатпайтын болуы тиіс;

3) Су қоймалары да әр түрлі мақсатта қолданылатындықтан, оларды былғанудан сақтау шараларын негіздеу үшін зияндылық дегеннің, өзі не екені, оның қандай дәрежелері, белгісі бар екенін анықтап алу керек болады;

«Жерүсті суларын төгін сулармен былғанудан сақтау ережелері» бойынша судың былғану белгісіне оның дәм арқылы білінетін қасиеттерінің өзгеруі құрамында адамға, жан-жануарларға, құсқа, балыққа, жемдік және кәсіптік ағзалар зиянды заттардың болуын жатқызады. Сондай-ақ су ағзаларының қалыпты өмір сүру жағдайын күрт өзгертуі мүмкіндіктен, судың қызуыда қалыпты өмір сүру жағдайын күрт өзгертуі мүмкіндіктен судың қызуыда бақылауда болуы тиіс.

Соңғы жайт бүкіл әлемдік денсаулық сақтау ұйымының нұсқауында да арнайы көрсетіледі, онда «егер су, оның құрамын немесе түбінің бедерін өзгерту салдарынан су пайдаланудың кез келген түрінің бірі үшін жарамсыздық танытса,

оны былғанған деп есептеу керек» деп жариялаған. Су сапасына қатысты жасалған «Тазалық ережесі және жерүсті суларын былғанудан сақтау ережесінің су бөгендерін, олардың тазалық дәрежесіне қарай екі топқа бөледі.

Бірінші топқа ауызсу және мәдени-тұрмыстық мақсаттағы су бөгендерін, (олардың) екінші топқа балық шаруашылығы мақсатындағы су тағамдары жатады. Ереже бойынша су бөгендеріндегі қалқып жүрген ермелер мен жүзгіндер мөлшері, судың иесі, дәмі, түсі, қызуы, РН мәні, құрамы және ондағы минералдық ермелердің, суда еріген оттектің қойырлығы, судың оттекке деген биологиялық сұранысы, улы және зиянды заттар мен ауру таратқаш бактериялардың құрамы мен шектік жіберімдік қойырлығы назарда ұсталып, тексерілуі тиіс. Төгін су мөлшері, соның ішінде құрамында зиянды органикалық қосылыстар бар төгін су мөлшері жылдан-жылға артып келеді.

Сондықтан оларды тазартуға қоса басқа кешенді шаралар жүйесін қолдану қажеттігі туады. Мысалы: сұйық қалдықтарды сол өндірістің өзінде қандай да іске жарату, су пайдалануды азайт, өндіріс ішінде су айналымын қалыптастыру, яғни суды қата пайдалану, сусыз технологияларға көшу жолдарын ойластыру қажет.

Судың ластануына жол бермеу:

Тіршілік аясының су әлемін былғанудан сақтауды қамтамасыз етудің кешенді шараларына төмендегідей әрекеттер кіреді:

Суы аз немесе қалдықсыз, оқшауланған суайналымдық және аралық тазалау немесе суды салқындатып, қайтадан іске жарату жүйесі бар технологияларға көшу;

Бұрынғы кеңес одағындағы барлық өнірістік кәсіпорындарды сумен қамтамасыз ету үшін табиғи су көздерінен жылына 100 млрд. текше метрге жуық су алынатын және оның әртүрлі дәрежеде былғанған 90 %-ы айналып келіп су қоймаларына қайтарылатын.

Қалдық көлемін азайтып, сусызданған қалдықты немесе былғауыштардың қойырланған ерітіндісін жер қойнына көму технологиясын жетілдіру;

Өндіріс және тұрмыс қалдықтарымен былғанған суларды тазалау әдістерін жетілдіру;

Өсімдіктерді аурудан және түрлі зиянкестерден, егістіктерді арам шөптерден қорғауды қамтамасыз етуші биологиялық және басқа да арготехникалық шаралардың пәрменділігі мен қолданыс аясын кеңейте отырып, ауыл шаруашылығын өндірісі мен орман шаруашылығын шектен тыс химияландыруға тоқтау салу.

Рефлексия: оқушылармен кері байланыс

КЕЙС 17

«Ғаламдық деңгейде атмосфераның ластануы»

Мәтінмен жұмыс: Атмосфера Жер бетіндегі тіршіліктің пайда болуы мен дамуының маңызды шарты. Атмосфера – Жерді қоршаған газ ортасы. Атмосфера Жердің бетін метеориттердің түсуінен қорғайды. Атмосфера мен Жер бетінің арасында үнемі жылу, ылғал және газ алмасу жүріп тұрады, атмосфералық

қысым өзгереді, ауа айналымы қозғалысқа түседі. Бірақ соңғы кезде атмосфералық ауаның ластануы да ғаламдық деңгейге көтерілді. Ал антропогендік іс-әрекеттер арқылы ластану табиғи тепе-теңдікті бұзып қана қоймай, кейбір түрлерінің жойылуына себепші болды.

Климат адам өмірінде маңызды рөл атқарады. Климат - адамның еркіндігіне бағына бермейтін ерекше құбылыс. Бірақ XX ғасырдың аяғында адам өзінің іс-әрекетімен атмосфераға, сонымен қатар климатқа елеулі әсер ете бастады. Бәріне белгілі, бірқатар газдар – CO₂, бу, метан, фреондар, озон және т.б. жылулық әсерді тудырады. Ғалымдық ашылудың басты себебі- атмосферада жылулық газдарының, ең алдымен CO₂ көбеюі. Жылулық әсерге CO₂ үлкен «үлес» қосады.

Ауыл шаруашылығында азот тыңайтқыштарын қолдану мен органикалық жану үдерістері азот қышқылдығының атмосферадағы концентрациясын арттырды. Ауадағы азот қышқылының саны жылына 0,3%-ға артуда. Фреон концентрациясының артуы климатқа едәуір ықпал етеді.

Келесі жылулық әсерді тудыратын газдың бірі – метан CH₄ (батпақ газ). Метан инфрақызыл сәулелерді тиімді жұтады, бірақ оның көлемі көміртегінің қос тотығына қарағанда төмен. Дегенмен, соңғы жылдарда оның жылдық өсуі байқалуда. Метан көлемінің артуы жер шарындағы халық санының артуымен тікелей байланысты. XXI ғасырдың ортасында CH₄ концентрациясының екі есе өсуі болжамдалған.

Ауаның ластануы ғимараттар мен құрылыс алаңдарында да зиян келтіреді, осының салдарынан ғимараттар мен құрылыс алаңдарына зиян келтіреді, осының салдарынан ғимараттарда жарықтар пайда болып, материалдардың тозуы байқалды. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі агенттіктің мәліметтері бойынша, 2008 жылдың басында АҚШ-тың 45 қаласындағы барлық ғимараттар мен құрылыстарға келген шығын 600 млн долларды құраған. Атмосфералық ауаның ластануынан Италия, Греция, Египеттің тарихи ескерткіштеріне қауіп төнуде.

Ғалымдық жылыну құрлықтағы мұздықтардың еру салдарынан мұхиттың жоғарғы қабатындағы су көлемінің 50-65см көтерілуіне себепші болуда. Әлемдік мұхит деңгейінің артуы ғалымдық апатты жағдай деп есептелінеді. Себебі, теңіз және мұхит жағалаулары мен оған жақын аймақтарда тұратын халық саны 50%-ға дейін артуда. Әлемдік мұхиттағы су деңгейінің көтерілуі оған жақын орналасқан мемлекеттерге қауіп төндіріп қана қоймай, жер өнімділігінің кейбір қала, аудандардың еу астында қалып қоюына, миллиондаған адамдардың өз елді мекендерін тастап көшіп кетуіне себепші болып отыр.

Атмосфера адамдық іс-әрекеттер барысында жылынады, бұл жылыну үдерісі апатты салдарды туындататын басқа да үдерістердің пайда болуына алып келеді. Сондықтан, ғаламдық жылынумен күресі маңызды мәселе болып табылады.

Кейспен жұмыс жүргізу этаптары:

1. Мәтінді талқылау;
2. Қандай проблема туралы айтылып жатыр;
3. Мәтін бойынша атмосфера мен климатқа әсер ететін себептерді топтастыру;
3. Осы проблемаларды шешудің қандай жолдарын ұсыныңыздар;
5. Қазақстандағы атмосфераны жақсарту үшін жасалып жатқан іс-шараларды атаңыз;
7. Атмосфераны ластаушы көздерді анықтау;
8. Ауаның ластану көздерін анықтау арқылы оны шешудің қазіргі кездегі атқарылып жатқан шешімдерді айту;
9. Дүниежүзі бойынша атмосфераны ластанудан сақтау үшін қолданып жатқан заңдарды талдау;
10. «Мен эколог болсам...» эссе жазу.

Мұғалімге арналған нұсқаулық

1. Атмосфералық ауаның құрамы мен құрлысының антропогендік өзгеріске ұшырауы; ландшафттардың барлық табиғи компоненттеріне, атап айтқанда, жергілікті климатқа, жер беті мен жерасты суларына, топырақ және өсімдік қабатына күшті әсер етеді;
2. Адамзат тіршілігіне төніп тұрған экологиялық апатқа қарсы тұру үшін жаппай экологиялық білім қажет;
3. Экономикалық-өндірілген шикізат пен оның өндірістік өнімдерін қайта өңдеу және пайдалану компоненттерді жоғалтудың алдын алу;
4. Адамдардың денсаулығы үшін ауаның қалыпты құрамын сақтау;
5. Зиянды заттардың таралуын қысқарту үшін кешенді шаралар қолдану: өндіріс үрдісінің технологиясын жаңарту;
6. Аз қалдықсыз технологияларын енгізу, газ тарту және шаң-газ тарату конструкциялардың жолдарың жаңарту, жаңа транспорттық жүргізушілерді құрастыру;

7. Экологиялық бақылауды күшейту қоршаған атмосфералық ауаның ластануын азайтып, қоршаған ортаны сақтауға мүмкіндік береді;

8. Атмосфералық ауаға химиялық және биологиялық ластаушыларды шығаратын, сонымен қатар, физикалық ластаушылардың көзі болып табылатын мекемелер мен ұйымдардың жұмысы да реттеп отыру;

9. Қазіргі уақытта, отынды энергетиканы күннің, теңіздің, желдің энергиясын және геотермалды энергияны пайдаланатын отынсыз энергияға алмастыру керек. Су тектің негізіндегі синтетикалық отындар. газ, спирт сияқты отындардың басқа түрлерін пайдалану арқылы автокөліктерден шығатын газдарды азайтудың бірден бір жолы.

№1 мәселе: Атмосфераның ластануы ғаламдық деңгейде өндіріс орындарымен бей-берекет табиғатты шаруашылыққа пайдалану нәтижесінде өзгеріске ұшырауы;

№2 мәселе: Атмосфера мен климаттың өзгеруі адам денсаулығына тигізіп жатқан кері салдары; Атмосфераның ластануының алдын-алуы.

Рефлексия: оқушылармен кері байланыс

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ АРАСЫНДА БУЛЛИНГ, КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН АЛУ БОЙЫНША СЫНЫП ЖЕТЕКШІЛЕРІНЕ АРНАЛҒАН КЕЙС ҮЛГІЛЕРІ

Кейс №1

8 «Б» сынып оқушылары Сәуле, Әмина, Роза қазан айынан бастап апта сайын сабақ соңында мектеп ауласының спорт алаңында 7 «Ә» сынып оқушысы

Айнұрды күтіп алып, одан ақша бопсалады. Ақша бермеген жағдайда оның сіңлісіне физикалық жаза қолданамыз деп қорқытты.

Соңғы үш айдың ішінде Айнұрдың ата-анасы оның мінез-құлықтың өзгергенін байқады: Айнұр тұйық, жасқаншақ болып кетті, соңғы сабақтарға қатыспауды бастағанын білді.

Бірде, желтоқсанның басында Айнұр үйге әдеттегіден 1,5 сағат кешігіп келді, киімдері жыртылған, қатты таяқ жеген. Анасының сұрақтарына ұзақ уақыт жауап бере алмай, тек жылай берді. Содан кейін ол бопсалаушылар талап еткен ақшаны бермегені үшін 8-сынып оқушыларының бір тобы оны ұрып-соққанын айтты.

Келесі күні таңертең Айнұрдың анасы мектеп директорына келді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Мектеп директоры Айнұрдың анасымен әңгімені қалай құруы керек?
2. Мектеп директоры араласуға, зорлық-зомбылық жағдайын болдырмауға және оқиғаға қатысушыларға көмек көрсетуді бақылауға қатысты қандай әрекеттер жасауы керек?
3. Мұғалімдердің қайсысы және Айнұрға («жәбірленушіге»), Айнұрдың ата-анасына қандай көмек көрсетіледі? Психологиялық -педагогикалық көмек алу процесінде Айнұр мен оның ата-анасы қандай қорытындыға келуі керек?
4. Мұғалімдердің қайсысы және Сәуле, Әмина, Розаға («жәбірлеушілерге») және олардың ата-аналарына қандай педагогикалық-психологиялық кеңес беріледі? Психологиялық-педагогикалық көмек алу барысында «күшкі бұзушылар» мен олардың ата-аналары қандай шешімге келуі керек?
5. Зорлық-зомбылық фактілеріне қоғамдық пікір қалыптастыру бойынша 8 «Б» және 7 «Ә» сынып ұжымдарымен жұмыстың мақсаттары мен мазмұны қандай болуы тиіс?
6. Осы сыныпта оқиганың «куәгерлері» мен «жәбірлеушілер» болғандығын ескере отырып, 8 «Б» сыныбында тақырыпқа сәйкес тәрбиелік мәні зор көркем фильмдер мен шығармаларды оқып, көргеннен кейін оқушыларымен талқылау үшін сұрақтар тізімін жасаңыз.
7. Осы сыныпта оқиганың «куәгерлері» мен «күрбаны» оқитынын ескере отырып, тақырыптық көркем фильмдер мен шығармаларды оқып, көргеннен кейін 7 «Ә» сыныбы оқушыларымен талқылау үшін сұрақтар тізімін жасаңыз.
8. 7 «Ә» және 8 «Б» сынып ата-аналар жиналыстарында және басқа сыныптарда зорлық-зомбылық жағдайларын болдырмау мен алдын алудың қандай аспектілері талқылануы керек?

Кейс №2

Арман отбасының басқа қалаға көшуіне байланысты ақпан айынан бастап 6 «А» сыныбына оқуға келді. «Жаңадан келген» оқушы математиканы өте жақсы оқыды, ұялшақ оқуда өзінің сәтсіздіктеріне жоғары сезімталдықпен қарайтын, оның дене салмағы жасына артық болды. Оған сынып оқушылары бірден «Ботаник» деген лақап ат қойды. Сыныптастары «Ботаникпен» тек математикадан үй тапсырмаларына көмектесіп, есептерін шығаруға көмектескені үшін ғана сөйлесті. Наурыз айында көктемгі демалыста мектеп спартакиадасы кезінде Арман футбол ойнау кезінде 3 допты жіберіп алды. Сондықтан 6 «А» футбол командасы спартакиада жүлдегерлерінің қатарына кіре алмады және бұл «Ботаникті» қорқытып, жәбірлеудің қозғаушы механизмі болды.

Сыныптастары оның жағына дөрекі әзілдер мазақ етіп, жеке және көпшілік алдында қорлады, мектеп сөмкесін қыздардың дәретханасына жасырды, сынып оның оқу құралдарын лақтырып және т.б. жәбірлер көрсетті.

Сәуір айында әдебиет мұғалімі 2 апта бойы Арманның партада жалғыз отырғанын, топтық жұмысты ұйымдастырған кезде балалар оны топқа өз еркімен қабылдаудан бас тартқанын, Арманның тақтадағы жауаптары кезінде сынып оқушыларының оны мазақтаған көзқарастары мен оған деген қырын қабақ танытып отырғандарын байқады.

Ол өзінің байқағанын, сыныптың Арманға көрсеткен әрекеттерін 6 «А» сынып жетекшісімен бөлісті. Сынып жетекшісі үзілісте оқушылардың Арманның сөмкесін бір-біріне лақтырып жатқанын және екі ортада сөмкесін ала алмай жыларман болып, жүгіріп жүрген Арманды көрді. Мектеп оқушысы мұғалімнің ескертулеріне «біз жай ғана ойнап жүрміз» деп жауап берді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сынып жетекшісі Арманмен және оның ата-анасымен не туралы сөйлесуі керек? Антон мен оның ата-анасы педагогикалық көмек, кеңес алу барысында қандай қорытындыға келуі керек?

2. Сынып жетекшісі Арманды ренжіткен «жәбірлеушілермен» және олардың ата-аналарымен не туралы сөйлесуі керек? Әңгіме барысында «жәбірлеушілер» мен олардың ата-аналары қандай қорытындыға келуі керек?

3. Сынып жетекшісі, әлеуметтік педагог, педагог-психолог сынып ұжымымен қандай жұмыс жүргізуі керек?

4. Зорлық-зомбылық фактілеріне қоғамдық пікір қалыптастыру бойынша 6 «А» сынып ұжымымен жұмыстың мақсаты мен мазмұны қандай?

5. 6 «А» сыныбымен бірге тақырыптық көркем шығармалар мен фильмдер көріп, оның қорытындысын оқушылармен талқылау үшін сұрақтар тізімін жасаңыз.

6. 6 «А» сынып ата-аналар жиналысында зорлық-зомбылық жағдайларын болдырмау мен алдын алудың қандай аспектілері талқылануы керек?

Кейс №3

Қанат 13 жаста, физика пәні мұғалімінің барлық сабақтары аяқталғанша күтіп, зертханаға барып, оның сыныптасы Қуат пен Нұрлан «ВКонтакте» әлеуметтік желісінде Қанатты мазақ етіп, бірнеше фотолар мен сайқымазақ суреттер салып, арнайы топ құрғаны туралы айтты. Олар Қанатты ақымақ етіп көрсететін сайқымазақ суреттер мен мазақ әңгімелер жазады, оның суретінің астына жағымсыз сөздер жазып таратты. Қанаттың жақсы оқуы анасының мектеп директорымен достығымен байланысты деп жазады. Өшіріп тастау туралы өтініш білдіріп еді, әлеуметтік желінің техникалық көмек бөлімі өкінішке орай жауап бермеді. Күн сайын Қуат пен Нұрлан бір жағымсыз оқиғалар ойлап тауып, жариялауды жалғастырады және Қанатты әлеуметтік желідегі достар тобына шақырады. Бір қыз бала Қанатты қорғауға тырысты, ол қабырғаға топты жабуды өтінді, бірақ ештеңе өзгерген жоқ.

Сондықтан Қанат не істеу керектігін білмейді, мектепке барғысы келмейді, «жәбірлеушілердің» жүздерін көргісі келмейді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Физика мұғалімі Қанатпен не туралы сөйлесуі және қандай кеңес берді? Қанат мұғаліммен сөйлескеннен кейін қандай қорытындыға келді?

2. Әлеуметтік желіде және Кибербуллинг Нұрлан мен Қуаттың мінез-құлқына сипаттама беріңіз, талдаңыз және достарымен қарым-қатынаста өзін қалай ұстау керектігі туралы қадамдық нұсқаулық жасаңыз.

3. Физика мұғалімі осы кибербуллинг фактісінің жолын кесу үшін не істеуі керек?

4. «Жәбірленуші» және «жәбірленуші» бар екенін ескере отырып,

5. Педагогтер мен білім беру ұйымының әкімшілігі Қанат мен оның ата-

анасына кибербуллингтің алдын-алу бойынша қандай шараларды қолдана алады?

6. Кейс №4

Сынып жетекшісі 5 «Ә» сынып оқушыларын жаңадан келген оқушы А есімді баламен таныстырады, ұлты ұйғыр, қазақ тілінде нашар сөйлейді, сүйкімді, мейірімді. Бір күн бұрын қыздың әкесі баланы мектепке орналастырып, директор мен сынып жетекшісіне баланы осы мектепке ауыстыру алдыңғы мектепте баланы ұлттық кемсітушілікке байланысты мәжбүр болғанын ескертті.

Ата-ана мектепте болған алғашқы күнінде-ақ жаңадан келген оқушыны балалардың ренжіткенін естіді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сынып жетекшісі сынып оқушыларымен және олардың ата-аналарымен басқа ұлттың білім алушыларына қатысты толерантты көзқарастарды қалыптастыру бойынша қандай жұмыс жүргізуі тиіс?

2. Педагог-психолог жәбірлеуден өзін-өзі қорғау әдістерін қалыптастыру бойынша қандай жұмыс жүргізу керек?

3. 5 «Ә» сынып оқушыларымен достық туралы әңгімені талдап, оны оқушылармен талқылау үшін сұрақтар тізімін жасаңыз.

Кейстермен жұмысты ұйымдастыруға арналған әдістемелік ұсынымдар

Педагог әрекетінің алгоритмі

1. Жағдаятпен жұмыс (оқиғаға қатысушылардың әр санатымен жеке)

Мақсаты:

1. Қатыгездіктің алдын алу;

2. Оқиғаның «күрбанына» эмоционалды қолдау көрсету;

3. «Кек алушылар» мен «куәгерлердің» іс-әрекеттерін жол берілмейтін және қатыгез деп саналы ұстаным мен моральдық бағалауды қалыптастыру

Оқиғаға қатысушылар санаты	Жұмыс мазмұны Сынып жетекшісі (әлеуметтік педагог, педагог-психолог)
«Жәбірленушім ен» әңгіме	<ul style="list-style-type: none"> - қалыптасқан жағдайдың «құрбаны» туралы көзқарасты тыңдау; - бұл оқиғаның жалғыз немесе көп екенін анықтау; - жағдайды шешу жолдарын талқылау және зорлық-зомбылық жасаушыға (қорлаушыларға) және сыныптағы (топтағы) қалған оқушыларға қатысты бірлескен «жәбірленуші» мінез-құлық стратегиясын жоспарлау; - толық шешілгенге дейін жағдайды тұрақты байланыста ұстау және бақылау тәсілдерін келісу; - жасөспірімдер және жоғары сынып оқушыларға / бастауыш сынып оқушыларының ата-аналарына психологиялық көмек көрсету
<p>«Жәбірленушімен» әңгімелесу барысында мұғалім түсіндіруі керек:</p> <ul style="list-style-type: none"> - оқиғада оның кінәсі жоқ екендігі туралы; - зорлық-зомбылық кезінде ересектерден көмек сұрау керек және сонымен бірге мүмкін болатын жағдайларды өз бетінше шешу керек 	
«Жәбірлеушімен» әңгімелесу (әрқайсысымен кезек-кезек)	<ul style="list-style-type: none"> - «Жәбірлеуші» оқиғасының көрінісін анықтау; - мінез-құлық бен мотивтерін түсіндіруді талап ету; - қатені түзету үшін мінез-құлықты өзгерту жолдарын талқылау
<p>«Жәбірлеушімен» әңгімелесу барысында мұғалім түсіндіруі керек:</p> <ul style="list-style-type: none"> - зорлық-зомбылыққа байланысты әрекеттерге (қорқыту, күш қолдану және психологиялық қысым көрсету), оларды кім жасағанына қарамастан және белгілі бір себептермен жол бермеу туралы; - зорлық-зомбылық әрекеттері құқық бұзушыға тәрбие және тәртіптік шараларды қолдануға әкеп соқтырады (және олардың кейбіреулері құқықтық жауапкершілікті де қарастырады); - зорлық-зомбылық «жәбірленушінің» азап шегуіне және оның денсаулығына зардаптарға әкелетіні туралы; - оқиға ата-аналарының назарына жеткізіледі, ал олардың өздері ересектердің бақылауында болады; - егер құқық бұзушы өз кінәсін мойындамаса, әңгіме осы әрекеттердің қалай тоқтатылатынына және осы жағдай бойынша қандай тәртіптік шаралар қолданылатынына (мектепшілік есепке қою және есепке алу), кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияда полицияға хабарлау және т.б. құрылуы керек 	

<p>«Куәгермен әңгіме»</p>	<ul style="list-style-type: none"> - жағдайдың сипаттамасын олардың тарапынан тыңдау (кінәліні іздеуге тырысудың алдын алу); - жәбірленушіге бұрын зорлық-зомбылықтың қандай да бір түрі қолданылған-қолданылмағанын анықтау; - қорқытуға, қорлауға ұшыраған адамның (бірақ белгілі бір ренжіген адамның емес) орнында өзін елестетуді ұсыну және осы процесте қандай сезімдерді сезінетінін сипаттауды сұрау; - осындай жағдайларға тап болған кезде олардың әрекет ету механизмін талқылау (куәгерлер рөлінде де, құрбандар рөлінде де); - зорлық-зомбылық жасағаны үшін білім беру ұйымында көзделген тәртіптік шаралар туралы хабардар ету.
<p>«Куәгерлермен» әңгімелесу барысында мұғалім түсіндіруі керек:</p> <ul style="list-style-type: none"> - қандай әрекеттер зорлық-зомбылық (қатыгездік, қорлау, қорлау) екенін және оларға жол бермейтінін нақты адамгершілік қасиеттерге жатпайтындығы туралы; - жеке ерекшеліктер (физикалық кемшіліктер, интеллектуалдық қабілеттердің төмендігі, жағымсыз мінез, «ешкімге ұнамайды», «бәріне соқтығады» және басқалар) мұндай қарым - қатынастың себебі мен ақталуы мүмкін емес; - біреудің не болып жатқаны немесе жоспарлағаны туралы ересектерге хабарлау зорлық-зомбылық оқиғалары денсаулықты қорғау және көмек көрсету тәсіліекендігін және оны сатқындық (жеткізуші) деп санауға болмайтындығын түсіндіру. 	
<p>«Жәбірленушінің» және «жәбір көрсетушінің» ата-аналарымен әңгімелесу</p>	<p>Ақпараттандыру:</p> <ul style="list-style-type: none"> - болған оқиға туралы (әр қатысушының кінәсінің дәрежесін анықтамай, жағдайды бейтарап сипаттау); - білім беру ұйымының зорлық-зомбылыққа қатысты ұстанымы туралы (қолайсыздық және алдын-алу); - баланы (жәбірленушіні) қорғау және болашақта осындай жағдайлардың алдын алу үшін қандай шаралар қабылданатыны туралы; - құқық бұзушыға қатысты қандай тәрбие және тәртіптік шаралар қолданылатыны туралы; - психологиялық жарақаттың салдарын жеңуде (зардап шеккен балаға) және мінез-құлықты түзетуде (қорлаушы балаға) психологиялық - педагогикалық көмек (ұйымда немесе одан тыс жерлерде) ұсыну.

2. Қатыгездік фактілерін еңсеру бойынша сынып ұжымымен жұмыс:

Мақсаты:

1. Қатыгездік фактілеріне қоғамдық пікір қалыптастыру;
2. Сыныпта сындарлы қарым-қатынас ережелерін қалыптастыру.

Сынып ұжымымен жұмыс формалары

Іс-шара	Мазмұны
<p>Көркем фильмді (үзіндіні), тақырыптық бейнероликтерді қарау, содан кейін оны талқыла</p>	<p><i>Фильмді талқылауға арналған сұрақтар:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - фильмді көру кезінде қандай сезімде не болдыңыз? - Сіз қазір қандай сезімдерді бастан өткеріп жатырсыз? - Сізге кейіпкерлердің қайсысы мүлдем ұнамады? Неліктен? - Режиссер біздің сыныптағы барлық жігіттерді осы фильмге түсуге шақырды деп елестетіп көріңіз. Ол Сізге қандай рөл ұсынар еді? Дәл осы рөлді таңдау сіз үшін нені білдіреді? - Сіз ол фильмге қандай оқиғаларды қосасыз немесе алып тастайсыз? - Бұл фильм сіз үшін не туралы болды? - Фильмнің қай эпизоды сізге ең маңызды болып көрінді? - Егер сіз режиссер болсаңыз, фильмнің негізгі идеясын ұсынуда нені өзгертер едіңіз? <p>Егер сіз сценарист болсаңыз, сценарийдің жалғасы қандай болар еді?</p>
	<p>Фильмді (бейнероликті) талқылау барысында мұғалім түсіндіруі керек:</p> <ul style="list-style-type: none"> - қорлаудың мәні біреуді ұнатпайтындығында емес – бұл зорлық-зомбылық және құқық бұзу мәселесі; - зорлық-зомбылық адамның энергия жегіш екендігі туралы және қорқытудан, қорлаудан бәрі зардап шегеді: <ul style="list-style-type: none"> - «жәбірленуші» қорлау, бас тарту, сенімсіздікке әкеледі; - «құқық бұзушы» жазасыздық, оның күші мен дұрыстығы туралы иллюзия тәжірибесін алады, бұл қатаңдыққа, қатыгездікке, нәзік және жақын қарым-қатынастардың мүмкіндіктерін үзуге әкеледі; - «қуәгерлер» көпшіліктің билігі алдында дәрменсіздікті сезінеді, өзінің әлсіздігі мен құрбан болудан қорқуы үшін ұятқа қалады.
<p>Сыныптағы қарым-қатынас тәжірибесі</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Балаларға «қорқыту» деп аталатын сынып ауруына қосқан үлесі қандай екенін бағалауды және олар сыныпта қанша екендігін барлығы бір мезетте көрсетуді ұсыну – олар өздеріне қанша ұпай берер еді: <ul style="list-style-type: none"> 1 ұпай – «мен бұған ешқашан қатыспаймын», 2 ұпай – «мен кейде жасаймын, бірақ кейін өкінемін», 3 ұпай – «қорқыту, қудалау және жәбірлеу, бұл керемет». 2. Жаттығуды 3 адамнан тұратын шағын топтарда өткізу: <ul style="list-style-type: none"> - топтағы екеуі үшіншісін елемей сөйлеседі; ал

	<p>үшіншісі әңгімеге қосылуға тырысады (кезек-кезек үштіктің әрбір мүшесі үшінші рөлде болуы керек);</p> <p>– бір оқушы екіншісіне сұрақ қояды немесе көмек сұрайды, екіншісі оны елемейді, ал үшіншісі бақылайды (үш оқушының әрқайсысы үш рөлдің әрқайсысына қатысуы керек).</p> <p>Бүкіл сыныпта бас тартуды сезінудің қандай болатынын талқылаңыз.</p> <p>3. Үштікте қалып, сыныпқа бас тартылған немесе қорланған адамның өзін қалай сезінетінін суреттеуді ұсыныңыз.</p>
<p style="text-align: center;">Семинар барысында мұғалім түсіндіруі керек:</p> <p>-үш қудалау кезінде рөлдердің өзгеруі болмайды, жанжал тараптарының теңдігі болмайды,</p> <p>- қудалау кезінде кейбіреулер үнемі шабуыл жасайды, ал басқалары үнемі зардап шегеді. Қорқыту ешкімді жақсыға үйретпейді, ол адамды дамытпайды, керісінше дамуына кедергі жасайды</p>	
<p>Сыныпта сындарлы ережелерді талқылау, қабылдау және олардың орындалуын бақылау</p>	<p>- сыныптағы ережелерді кіші топтарда талқылау, қабылданған ережелерді ватманда жазу; «қудалау есептегіші» - (кімге не түсті) зорлық-зомбылық сияқты нәрсені көрген кез келген адам қиыршық тасты немесе түймені жабыстыра алатын қандай да бір ыдыс немесе тақта. Қиыршық тастардың саны бойынша бүгін жақсы күн болды ма, осы аптада өткенге қарағанда жақсы ма, әлде қалай болды және т.б. анықталады.</p> <p>- «қалпына келтіру шежіресі» немесе «температура кестесін» құру туралы жалпы ертегі жазу (бүкіл сыныпта коллаж жасау)</p>
<p>Қарым-қатынастың сындарлы ережелерін қабылдау және орындалуын бақылау барысында (сынып жетекшісі кез-келген баланы зорлық-зомбылықтан қорғаудың кепілі екені белгелі.</p>	

- бақылауға мүмкіндік беретін фильм (бейнероликтер) сюжеттерін көру арқылы қорлаудың (қатыгездіктің) даму механизмін және / немесе кезеңдерін пайдалану және сипаттау қажет:

- көшбасшының айналасында топтастыруды қалыптастыру (физикалық күш немесе зорлық-зомбылықтың басқа түрлерін көрсету арқылы өзін-өзі растауға ұмтылу);

- мұғалімдердің, ата-аналардың араласпауы, сыныптастарының немқұрайлылығы кезінде «жәбірленушіге» қатысты зорлық-зомбылық;

- үнемі шабуылға ұшыраған оқушыға жәбірленушінің мәртебесін бекіту, қалыптасқан жағдайға кінәні жәбірленушінің өзіне аудару (бұл жағдайда

басқалар ғана емес, жәбірленушінің өзі де);

- жәбірленушіні «қудалау», оны үмітсіздік деңгейіне жеткізу т.б.

Қалай мектептегі буллингтің алдын-алуға болады?

Буллингтің алдын алу тәсілдері:

- Сыныпта қабылданбаған балаға өзін пайдалы жағынан көрсетуге, ұжым үшін өзінің пайдалылығын көрсетуге мүмкіндік беріңіз;

- Қабылданбаған баланы бөлек отырғызу арқылы оны оқшаулануын күшейтпеңіз;

- Мүмкіндігінше балалардың бір бөлігі сыныптастары талап етпейтін немесе қабылдамайтын жағдайлардан аулақ болыңыз;

- Қуғыншылармен олардың жәбірленушіні неге ұрып-соғып жатқаны туралы сөйлесіңіз, олардың назарын жәбірленушінің реніш, қорлау, қорқыныш сияқты сезімдеріне аударыңыз;

- Жәбірленуші балаға өз проблемаларын шешуге көмектесіңіз, мысалы, өзіне деген сенімсіздікті жеңу;

Сыныпта буллингтің алдын алу жолдары:

- Оқушыларыңызға құрметпен, мейірімділікпен, тең дәрежеде қараңыз;

- Біржақты көзқарасты жоққа шығарыңыз;

- Балалардың сыныптастарының сәтсіздіктерін мазақ етуін және менсінбейтін ескертулерді тоқтатыңыз;

- Баланы ұжымға қарсы қоймаңыз, мысалы, бір оқушының теріс қылықтары үшін бүкіл сыныпты жазаламаңыз;

- Сыныптағы «ұсақ» оқиғаларға назар аударыңыз;

- Ешбір жағдайда балалардың шағымдарына көңіл аударыңыз;

- Сыныпқа келген жаңа баланы қолдаңыз, оған сыныптастарымен қарым-қатынас орнатуға көмектесіңіз, оған сыныпты таныстырыңыз, сынып туралы айтыңыз;

- Бірлескен іс шаралар арқылы сыныпты біріктіріңіз;

- Белсенді балаларға өздерін көрсетуге мүмкіндік беріңіз;

- бейбіт істерде және өз қабілеттері арқылы өзін-өзі көрсетуге

мүмкіндік беріңіз.

МЕКТЕПТЕГІ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНДЕГІ ЖАҒДАЯТТАРДЫ ШЕШУДЕ СЫНЫП ЖЕТЕКШІЛЕРІНЕ АРНАЛҒАН КЕЙС ТАПСЫРМАЛАРЫ

Кейс-тапсырма №1

Екінші сынып оқушысы Гүлжан асханада тамақтанып болғаннан кейін ыдыс-аяқты жинай бастады, өйткені мектепте бастауыш сыныптардан өзіне-өзі қызмет көрсету элементтері енгізілді. Бірақ кенеттен ол сүрініп, табақ пен стаканды сындырып алды. Қыз кенеттен болған жайға қорқып, артынша қатты жылай бастады. Гүлжан қатты қорқып қалды: бұндай жағдай мектепте бірінші рет болды. Сонымен қатар, ол жазадан қорықты. Оны түсінеді ме? Бұл оның еркі мен қалауынан басқа, байқаусызда болғанына сене ме? Ол сынған ыдыс-аяқтың орнына жаңа ыдыс сатып алуым керек деген ой мазалады. Мектептегі тәртіп осындай болатын. Анам мұндай жағдайға қалай қарайды, өйткені оған екі қызды тәрбиелеу және тамақтандыру өте қиын?

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Мұндай жағдайда мұғалім қалай әрекет етуі керек?
2. Мұндай жағдайда мұғалімнің іс-әрекетінің мүмкін нұсқаларын ұсыныңыз.

Кейс-тапсырма №2

Оқушылар сабақта қатты шуылдап, тыныш отырмады, орындарынан тұрып кетіп, бір-бірлеріне қағаз лақтырып, мұғалімді тыңдамай айқайлап, шуылдай бастады. Бір оқушы ерекше көзге түседі.

Мұғалімнің әрекеті

Мұғалім назар аудармауға тырысып, сабақ жүргізе береді, арасында балаларды директормен және ата-аналармен қорқытады. Мұғалім ең шулы оқушыдан мәтінді қайталауды сұрағанда, ол бас тартады, бірақ мұғалім оған «2» қоямын деп қорқытқанда, ол бірден шешімін өзгертеді, тіпті бұл тапсырманы орындауға ниет білдіреді. Алайда мұғалім оған мұндай мүмкіндік бермейді. Сөйтіп, оқушы мен мұғалім арасында басталған дау бірнеше минутқа созылады, нәтижесінде мұғалім «2» қояды, ал оқушы болса ашуланып, мұғалімге дөрекі сөз қайтарып, есікті тарс жауып, сыныптан шығып кетеді. Мұғалім ештеңе айтпастан сабақты жалғастырады.

Болжам

Мұғалім мен осы оқушының өзара жек көрушілігі одан сайын күшейе түседі. Мұндай жағдайлар одан әрі қайталанары да, бүкіл сыныптың да мұғалімге деген құрметін төмендетеді. Оқушы қатты қорланған, әділетсіздікке, өзінің дәрменсіздігіне ашулы. Оқушы мұғалімді жек көріп, тағы да кек алуды ойлайды.

Шешім

Бұл жағдайда мұғалім ашуын ашық түрде көрсетті.

Мұндай әрекеттің әділетсіздігі сонымен қатар мінез-құлық үшін 2-ні қоюдың орнына (бұл, ең болмағанда, адал болар еді) мұғалім оқушыға жауап беруге мүмкіндік бермей, «білімі» үшін «2» қоюды жөн көрді.

Жазалау нақты істеген әрекетіне байланысты жаза болған кезде ғана тиімді. Мұғалім оқушыға және сыныпқа егер ол қандай да бір жолмен дәрменсіз болса, онда ол өз позициясын пайдаланып, оқушыны жазалай алатынды туралы түсінік берді. Егер ол оқушының білімін тексергісі келсе, онда ол оқушыға сабақ айтуына мүмкіндік беруі керек еді. Ол тапсырманы орындаса, басқа күрделі тапсырма беріп, мадақтауға болар еді. Сол тапсырманы орындағаны үшін нақты біліміне баға қойылуы керек еді. Осылайша сабаққа қатты кедергі келтіретін оқушыны тыныштандыруға болады.

Кейс-тапсырма №3

Сабақ барысында мұғалім жаңа тақырыпты түсіндіріп жатыр. Ал сыныпта бір оқушы мұғалімді тыңдамай, телефон ойнап отыр.

Бұл мәселені келесідей шешуге болады:

«Болатбек, келісіп алайық, қазір телефонды сөмкеңізге салып сабақты мұқият тыңдаңыз, өйткені жаңа тақырыпты түсініп алуыңыз керек, келесі сабақта сіз барлығымен бірге бақылау жазасыз және егер сіз оны қазір тыңдасаңыз, жақсы бағаға жазасыз деп ойламаймын. Ал мен сенің осы пән бойынша керемет баға алғаныңды қалаймын, ал ата-анаң баласының жақсы бағаларын көргеніне қатты қуанар еді.

- Сіз қалай ойлайсыз?»

Кейс-тапсырма №4

Сізге жалпы білім беретін мектептің 10-11 сынып оқушыларына арналған «Жобалау» ғылыми ізденіс іс-шарасын өткізу тапсырылды. Сізге ұсынылған сыныптардың бір бөлігі жаратылыстану-математикалық және екінші бір бөлігі қоғамдақ-гуманитарлық бағытында қызығушылық танытады. Ғылыми жобалауда жаратылыстану-математикалық бағыттағы сынып оқушылары басымдық танытып, қоғамдақ-гуманитарлық бағыттағы бірқатар оқушылар жоба тақырыбына наразылық білдірді.

Кейс-тапсырма №5

Ғылыми-ағарту іс-шарасының оңтайлы тақырыбын тұжырымдаңыз, оны талқылау осы аудитория үшін ең өзекті болып табылатын. Оның таңдауын негіздеңіз.

2-тапсырма. Сіз ұсынған тақырыпқа сүйене отырып, іс-шараның мақсатын тұжырымдаңыз және негіздеңіз.

3-тапсырма. Тақырып бойынша ғылыми-ағарту іс-шарасы барысында оқушылармен әңгімелесуді бастайтын үш-төрт сұрақтың тізімін жасаңыз. Олардың таңдауын негіздеңіз.

4-тапсырма. Алдыңғы тапсырманы орындау кезінде ұсынған сұрақтарға оқушылардың болжамды жауаптарын тұжырымдаңыз. Білім алушылардың таңдауын негіздеңіз.

Кейс-тапсырма №6

Бесінші сынып оқушысы Айнұр оқу жылының басында сынып жетекшісіне тұйық, уайымшыл, алаңғасар, мазасыз қыз болып көрінді. Алайда, бастауыш сынып мұғалімі, керісінше, оны белсенді, көпшіл, жауапты деп сипаттады. Сынып жетекшісімен сөйлескенде Айнұр 5-сыныпқа ауысқанда, ол шынымен де көбірек уайымдай бастағанын, алғашқы мұғалімнің қамқорлығы мен назары жетіспейтінін, үнемі сақ болу керек сияқты, өзіне түсініксіз қауіптерді сезінетінін мойындады.

Тапсырма 1. Бастауыш сыныптан орта буынға ауысу кезінде білім алушы қандай қиындықтарға тап болуы мүмкін?

2-тапсырма. Білім беру ортасындағы білім алушылардың психологиялық алаңдаушылығының негізгі факторларын сипаттаңыз.

3-тапсырма. Қыз баланың мінез-құлқы мен дамуындағы өзгеріс салдарын болжаңыз.

Кейс-тапсырма №7

Күн сайын таңертең 7 «Ә» сыныбының сынып жетекшісі оқушыларын мектеп фойесінде қарсы алып, олармен амандасып, сыртқы келбетін бағалайды. Мұғалім оқушылардың мектеп формасын сақтамағаны үшін (киім, шаш үлгісі) ескерту жасауы мүмкін. Бұл күні әкімшіліктің оқушылардың мектеп формасын тексеруі жарияланды. Сынып жетекшісі мектепке футболка мен сәнді джинсы киген сыныбының оқушысына көңілі толмай: «неге мектепке осылай келдіңіз? Бүгінгі тексеру туралы білмейтін бе едің?» Оқушы сабырлы дауыспен: «қалағанымды киемін, өзім білемін», - деп жауап берді Мұғалім одан дереу мектептен кетуін талап етті.

1- тапсырма Оқушыларға қойылатын талаптардың бірлігі қағидатын іске

асыру тұрғысынан мұғалімнің мінез-құлқын талдаңыз.

2-тапсырма. Берілген жағдайда сынып жетекшісінің орнында мінез-құлқыңызды модельденіз.

3-тапсырма. Бұл жағдай қайталанбауы үшін сынып жетекшісі өз сынып оқушыларымен тәрбие жұмысында қолдана алатын 3 дәлел келтіріңіз.

Тапсырма 4. Мектептегі сыртқы келбет пен мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру үшін сынып оқушыларымен тәрбие жұмысын ұйымдастырудың 3 әдісін атаңыз.

Кейс-тапсырма №8

Жыл сайын білім беру ұйымының сайтында орналастырылатын негізгі есепті материалдарынан баяндамалар жариялымға шығарылады. Бұл құжат негізгі білім беру бағдарламасын іске асыру нәтижелерін, алдағы жұмыста жүзеге асырылуы қажет бағыттар мен жоспарланған әрекеттерді көрсетеді.

Осындай жариялым материалдардың бірінде:

«Білім беру процесіне қатысушылар үшін қауіпсіз және жайлы білім беру ортасын құруға бағытталған жағдайларды қамтамасыз етудің тиімділігін бақылау:

- ұйым қызметкерлерінің директормен, директордың орынбасарларымен әңгімелесуі;

- оқу жылындағы білім беру ұйымының негізгі білім беру бағдарламасын іске асыру жоспарын талдау;

- келесі бағыттар бойынша білім беру ұйымының соңғы 3 жылдағы жұмысы туралы есептерді талдау:

- білім беру процесіне қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ұйымның қызметі;

- жалпы білім алушылар мен ұжымның салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды жоспарлау және ұйымдастыру;

- білім беру ұйымының базасында білім алушылар мен қызметкерлердің жыл бойы сауығуы, демалысы мен еңбегін өткізу;

- білім алушылар мен педагогтердің төтенше жағдайларда әрекет ету қабілетін қалыптастыратын практикалық іс-шаралар өткізу».

Қосымша ақпарат: білім беру ұйымының жария баяндамасы.

1-тапсырма Ұсынылған тізімде жайлы және қауіпсіз ортаны бақылау бойынша қандай шаралар ескерілмеген? Тапсырмада ұсынылған жария баяндаманың үзіндісіне сүйене отырып, қауіпсіз және жайлы білім беру ортасын дамытуға ықпал ететін негізгі білім беру бағдарламасын түзету бағыттарын ұсыныңыз.

2-тапсырма. «Білім беру ұйымының жайлы ортасы» ұғымын тұжырымдаңыз.

3-тапсырма. «Қауіпсіз орта» ұғымы қандай компоненттерді қамтиды (кем дегенде 5 параметрді атаңыз).

Тапсырма 4. Қоғамдық баяндаманы талдаңыз (қосымша материалдарды қараңыз) және қауіпсіз білім беру ортасының жайлылығын анықтайтын маңызды компонентті атаңыз.

Осы баяндамада ұсынылған жайлы орта туралы мәліметтерді осы сипаттаманың дамуына ықпал ететін өз ұсыныстарыңызбен (кемінде 5) толықтырыңыз.

Кейс-тапсырма №9

Қайрат үнемі сабақтан «бір минутқа шығып келу» туралы сұрануы жиі. Сабақ ол 2 немесе тіпті 3 рет сұранады да бірнеше минутқа жоғалып келеді. Бірде мұғалім оның сұранғанында «жоқ» деп сабақтан жібермеді. Содан кейін Қайрат ішін ұстап, дәретханаға барғысы келетіндігін айтып, қойылым жасай бастады. Оқушыға дәретханаға бару қажет болуы мүмкін екенін түсінген мұғалім оқушыны жібереді. Қайрат сыныптан шығып кетеді де, бірталай уақыт сыныпқа кірмейді.

Бірде, Қайрат тағы бір рет «бір минутқа» сыныптан сұранып шығып кеткенде, балалардың бірі оның мектептің дәлізінде серуендеп жүретінін және дәретханаға бармайтынын айтты. Мұғалім ашуланды. Үзілісте ол басқа пән мұғалімінен сабақта Қайратпен қалай жұмыс істейтінін, үнемі сабақтан сұрана беретінін айтып, кеңес сұрады. Содан кейін мұғалім балалардан Қайраттың жай серуендеп жүретіндігін хабарлады.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

Мұғалім қалай істеу керек? Жібермеу – бала құқығын ескермеу, ал жіберу – қауіпті, сабақта серуендеп жүрген балада әр түрлі нәрсе болуы мүмкін. Бұндай жағдайда не істеу керек?

Тапсырма 1. Мұғалімнің көзқарасы бойынша жағдайды талдаңыз.

Тапсырмалар 2. Егер сіздің сыныпта осындай проблема туындаса, сіз (пән мұғалімінің орнында) қалай әрекет етер едіңіз?

Тапсырмалар 3. Бұл жағдаятты қалай дұрыс шешуге болады?

Кейс-тапсырма №10

Біздің мектептерде жиі кездесетін жанжалды жағдайлардың бірінің мысалын қарастырайық – бұл сабақ процесінің бұзылуы. Сабақ әдеттегідей өтті. Сурет мұғалімі сабақ түсіндіруге кірісті. Кенеттен ол артында айқын сықырлаған дыбысты естіді. Мимикадан ол мұны Сайлаудың істегенін бірден анықтады және

ойланбастан қатаң түрде ескертті, ол сықырлатуын тоқтатады, әйтпесе сабақтан шығаратындығын ескертті. Ол сабағының сәтсіз басталды деп күдіктенбеді, өйткені ол арандатушылыққа бой алдырды (жанжалды жағдайды тез талдап, бағалай алмады). Мұғалім түсіндіруді жалғастырды, бірақ сықырлау әлі де жалғасты. Содан кейін мұғалім Сайлауға жақындап, оның күнделігін партадан алып, ескерту жазды (іс-әрекетке көшу-жанжал тудырды).

Шешім

Ол бірден екі бірдей педагогикалық қателік жіберді. Ең алдымен, егер ол Сайлаудың ерекшеліктерін ескерсе (тентек, дөрекі, ақылсыз, қорқақ), күнделік алып, оны үстелге қоюдың өзі жеткілікті екенін түсінер еді, осылайша Сайлау сабақта жақсы жұмыс істеуге шақыруға болады, күнделікке ескерту жазбай -ақ шешуге болар еді.

Екінші қателік – мұғалімнің ескертуді жазуға және жанжалға бүкіл сыныптың назарын аударуға қымбат уақытын жоғалту. Ескерту жазылғандықтан, сайлау ол одан да қатты сықырлата бастады, мұғалімді ашық түрде мазақ етті. Әрең өзін ұстап тұрған мұғалім оны сабақтан шығарып жіберемін деп айқайлай бастады. Бұл жас мұғалімнің тағы бір қателігі болды (ол жанжалды шешпеді, керісінше оны одан сайын үдетті). Бұл жағдайда мұғалім өзінің беделі көпшілік алдында, балалардың алдында төмендеген кезде өзін осындай жағдайда ұстайды. Мұндай сөздер («мен сабақтан шығарып жіберемін!») мұғалім үлкен беделге және жеткілікті билікке ие болған кезде оқушы оның талабына мойынсұнатынына сенімді болған жағдайда ғана «қол жеткізе алады».

Қорытынды:

Ол шыдамдылық пен сабырлылық танытып, оқушыға түсініксіз айқайламауы керек еді, осылайша қалған оқушылардың алдында беделі түсті.

Кейс-тапсырма №11

Бала, 7 жаста. Бала кезінен модельдеуге, сурет салуға, дизайнға қызығушылық танытады. Жақсы сурет салады, мүсіндейді, ерекше дизайн жасайды, қиялдайды. мұғалімнің баланы өнер студиясына беру туралы ұсынысына ата-анасы баланың спортпен шұғылдануы керек деп шешіп, бас тартты. Мектепте ол ешкіммен дос емес, балалармен жиі қақтығысады, егер оған сурет салуға немесе салуға кедергі болса, егер балалардың біреуі оның ойынына қосылғысы келсе, ол көбінесе оған жол бермейді. Өте тұйық, баяу, оны сүйікті ісінен алшақтату қиын.

Шешім:

1. Өзін-өзі бағалауы төмен бала, оны ата-анасы мойындамайды. Баланың өзін-өзі бағалауын арттыруға, конкурстарға қатысуды ұсынуға, оның жұмысын ата-аналар мен балалар оның жетістігін бағалауы үшін көрмелерге іліп қоюға тырысу керек.

2. Зерттеудің социометриялық әдісін жүргізу, осы баланың қалауын анықтау және оны осы балалармен жақындастыруға тырысу, оларға ортақ тапсырмалар беріп, бірлескен іс-шараларға бірге қатыстыру. Бұл балаға ерекше тапсырма беру және оны сәтті орындағаннан кейін оның топтағы беделін арттыру үшін жоғары баға беру.

3. Ата-аналармен жұмыс жүргізу. Оларға баланың хоббиін көруге және түсінуге көмектесу. Қосымша білім беруді таңдаған кезде баланың пікірін ескеруді ұсыну, сонда бала оған ұсынылған іс-әрекетке құмар болады, ол тек «анасы осылай айтқандықтан» емес, мотивацияға ие болуы керек. Демалыс күндері бүкіл отбасымен спортпен айналысуға болады.

Кейс-тапсырма №12

13 жастағы Гүлмира деген қыз бала үнемі өзін ортада ыңғайсыздық сезімде жүреді. Оның көру қабілеті нашар болғандықтан және үлкен линзалары бар көзілдірік киюге мәжбүр болғандықтан, оны бәрі мазақ етеді.

Шешім:

Ең алдымен, сынып жетекшісі Гүлмираны мазақтап, күлетін оқушылармен әңгіме жүргізуі керек. Оларды өз әрекеттері үшін жауапқа тарту – ата-аналарына балаларының сыныптастарын қорлайтыны туралы хабарлау. Сабақтан кейін олар қыздан кешірім сұрауына мүмкіндік жасау.

Кейс-тапсырма №13

Мұғалім сабақта телефонмен отырған оқушыға жүгінеді... менің ойымша, бұл жағдайда бірінші сабақтан бастап (немесе дәл осы жағдайдан) осы сыныптың әр оқушысы орындауға міндетті ережелерді (пән мұғалімі жасайды, міндетті түрде сынып жетекшісі ғана емес) анықтау қажет.

Шешім:

Сабақта ұялы телефондарды қолданбаймыз. Ал егер мен сабақта телефон ұстасандар, онда... және т.б. Бірақ бұл жағдайда сабақты жалғастыру қажет. Менің ойымша, мұғалімге мынаны айту керек: «Қайрат (немесе баланың аты кім), келісіп алайық. Қазір телефонды алып тастайсың, өйткені мен жаңа тақырыпты жалғастыруым керек, келесі сабақта осы жаңа тақырып бойынша бақылау жазамыз, егер қазір тыңдасаң, 5-ке жазасың деп ойламаймын. Ал мен сенің менің пәнім бойынша керемет баға алғаныңды қалаймын, ал сенің ата-анаң сені бақытты сәтінді көргеніне өте қуанышты болар еді. Сіз қалай ойлайсың?»

Кейс-тапсырма №13

Өзіңізді сынып жетекшісі ретінде елестетіп көріңіз. Сіздің оқушыларыңыз соңғы сабақтан киноға кетіп, осылайша сабақты бұзды. Келесі күні сіз сыныпқа келіп, идеяның бастамашысы кім болғанын сұрайсыз, жауап ретінде үнсіздік.

Шешім:

1. Бұл жағдайда кеше не болғанын сұрау керек. Яғни, балалар өз әрекеттерін қалай бағалайды. Егер олар: «Ештеңе!» Мұғалім: «Мен сендерді соңғы сабақта байқамадым, неге екенін айта аласыңдар ма?»

Бұл жағдайда ең бастысы – соңғы сабақтан кетудің себептерін анықтау. Егер балалар сізге сенсе, олар бәрін айтады деп ойлаймын. Идеяның бастамашысы бірден қолын көтеруі де маңызды емес, оған ұялатындай етіп айту керек, содан кейін балалар бұл әрекетті бірге талқылай алады.

2. Келесі күні сынып жетекшісі балаларға қиындық туғызады

1) бұл сабақтың бұзылуы;

2) салдары – мұғалімнің директордың атына баяндамасы (сабақ өткізбеген), пән мұғалімі ренжіді (моральдық соққы берді, содан кейін онымен қарым-қатынас қалай болады, келесі сабақта ол мұғалімнің сабағына қалай, не деп барады?), қарым-қатынас оқушылардың параллельдік әрекеті (яғни, кеткен сынып жазалануы керек, сондықтан ол басқаша болуы мүмкін емес) және т.б. олар өздері жасаған бұл мәселелерді сынып жетекшісі айтуы керек. Көшбасшы олар шешуі керек сұрақтарды қояды, тақтаға, қағазға нақты жазып, оларды шешуге уақыт береді (не болғанын қалай бағалайсыз, осы жағдайдан қалай шығуға болады).

Кейс-тапсырма №14

Сіз соңғы кездері сыныбыңыздағы Фарида есімді оқушы мектепке депрессияға ұшырап, қолдары мен беті көгеріп келетініне назар аудардыңыз.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Бұл жағдайды талдаңыз.

2. Мұның себептері қандай болуы мүмкін.

3. Егер сіздің сыныпта осындай проблема туындаса, сіз (сынып жетекшісінің немесе пән мұғалімінің орнында) қалай әрекет етер едіңіз.

4. Қазіргі жағдайды қалай дұрыс шешуге болады.

5. Оқушымен және ата-аналармен қандай жұмыс жүргізу керек.

Кейс-тапсырма №15

Екінші тоқсанның басында мұғалім бастауыш сынып оқушыларына:

– Мен сендермен жұмыс істеудің ынғайлы жағдайын айтайын. «3» немесе одан төмен баға алғандар, менің оң жағымда қатарға отырыңдар. Ал басқа баға алғандар менің сол жағымда отырыңдар.

Не үшін? Мәселе мынада, енді «3» емес, «5»-ті алған кейін ол оқушыны мен басқа қатарға ауыстырамын, ал «4»-тен төмен бағаларды қайтадан ала бастасандар онда орнына қайтадан отырғызамын. Бұл қозғалыс ойыны сендердің оқудағы жетістіктеріңіз бен сәтсіздіктеріңді анық көрсетеді. Оң жақта отырғандар менің және сыныптастарымның көмегіне көбірек мұқтаж. Олар мұқият жұмыс істеуі керек, мектептегі және үйдегі жұмысына деген көзқарасын өзгертуі керек.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Мұғалім оқуға ынталандыру кезінде қандай заңдылықтарды ескереді?
2. Бұл техниканы жасөспірімдерге ауыстыруға бола ма?
3. Мұндай педагогикалық стратегияның тәрбиелік және тәрбиелік мәні неде?

Кейс-тапсырма №16

Сабаққа келе жатып, мұғалім кабинетте көптеген балалар арасында екі жасөспірім төбелесіп жатқанын көреді. Мұғалім барлығынан кабинетке кіруді, ал төбелескен екеуін дәлізде қалуды өтінді. Есікті жауып, балалармен жалғыз қалған мұғалім сұрайды:

- Неліктен жанжалдасқаныңды түсіндіре аласыңдар ма, төбелес неден туындады? Ұлдар үнсіз, олар бір-біріне жақтырма қарады.

- Бұл құпия ма? – мұғалім байыпты түрде сұрайды.

Олар басын изеді.

- Былай істейік, мен сендерге 5 минут беремін - ер адам сияқты ер адаммен сөйлесіңдер, тек жұдырықсыз және қорлаусыз, тыныш, қарым-қатынасты бейбіт түрде анықтаңдар. Естерінде болсын, сыныпқа бұрынғыдан да берік достар болып кірулерің керек, барлығына өмірдің күрделі мәселелерін өркениетті түрде қалай шешуге болатынын көрсетіңдер.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Мұғалім дұрыс па? Ол нені басшылыққа алды?
2. Сіз іс жүзінде «ер бала» тәрбиесі туралы белгілі бір идея жүзеге асырылуы керек деген пікірмен келісесіз бе?
3. Мұндай жағдайда сіз қандай шешім қабылдайсыз.

Кейс-тапсырма №17

Сыныпқа жаңадан Асан деген бала келді. Алғашқы күндері бала сабаққа қатысып, өзін жақсы ұстады. Бірақ бірнеше күннен кейін ол мектепте келуді тоқтатты. Милиционерден мұғалімдер Асанның бір топ балалармен бірге аудио техниканы ұрлағанын білді.

Сынып жетекшісі Асанның үйіне барды. Ол жақсы ештеңе көрмеді және ата-анадан ешқандай көмек болмайтындығын көрді, өйткені ол әкесі жоқ екенін, ал анасы әдепсіз өмір салтын ұстанатынын білді.

Кенеттен мұғалім Асанның және оның достарымен сөйлескенін есіне алды. Бұл Асан асфальтқа бірдеңе салғанын есіне алды. Достардың бірі Асанның сурет салудағы үлкен қабілеттері туралы айтты. Асанды осы досының қайда тұратынын біліп, сынып жетекшісі Асанды де сол жерден тапты. Мұғалімді жағымсыз қарсы алған Асан мұғалімнің сабақтарына көрнекі құралдарды жобалауға көмектесу туралы күтпеген ұсынысына таң қалды. Ол үшін оған қағаз, бояу және басқа да қажетті материалдарды сатып алуға ақша берді.

Келесі күні Асан мұғалімнің үйінде көрнекі құралдар жасап, дайындады. Нәтижесінде ол әр кеш сайын оның үйіне дайын суреттермен, кестелермен келе бастады.

Келесі жылдың басында ғана Асан мұғалімнен мектепке, бірақ тек оның сыныбына оралуға көмектесуін сұрады,

Мектеп әкімшілігі Асанды мүлдем жоғалтпау үшін жеке бағдарлама бойынша оқытуды ұйымдастырып, осындай қызығушылықты қолдады, сондықтан Асан үнемі мектепке барып, жақсы оқи бастады.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Мұғалім қандай педагогикалық әсер ету әдістерін қолданды?
2. Баланың мұғалімге деген көзқарасын қалай түсіндіруге болады?
3. Асан өмірінде адами қарым-қатынастың қай жағы көрініс тапты?

АТА-АНАЛАРМЕН БІРЛЕСКЕН ЖҰМЫСТАРДА ҚОЛДАНАТЫН КЕЙС ҮЛГІЛЕРІ

Кейс №1

Ата-аналар жиналысына арналған кейс.

Тақырыбы: «Буллинг-оқушылар арасындағы қатыгездік»

Мақсаты: ата-аналардың мектептегі буллинг мәселесі бойынша білімдерін өзектендіру

Міндеттері:

1. Ата-аналарды «буллинг» ұғымымен таныстыру.

2. Ата-аналардың белсенді педагогикалық ұстанымын қалыптастыру.

Қазіргі кезде оқушылардың арасында бір-бірін келемеждеу, әлімжеттік таныту, мазақ ету, бір-біріне күш көрсету мәселесі мектепте, әр сыныпта да бар. Алайда соңғы 30 жылда педагог-психологтер мен сынып жетекшілері дабыл қағуда: бұл құбылыс жиі, қатыгездікпен көрінеді. Мектептегі қорлау одан да ауыр зорлық-зомбылыққа айналуға, өйткені оның көріністері қазір мектепте немесе Интернетте оңай таратылып жүр.

Ата-аналар жиналысына арналған кейс.

Егер мектепте буллинг жағдайы болса, бәрі зардап шегеді. Онымен бәріміз бірге күресуіміз керек.

Қудалаушы бала деп қандай баланы болжап айтуға болады?

Назар аудару керек сигналдар.

Сіздің балаңыз:

- ашуланшақ, теңгерімсіз, өзін-өзі қоғамда ұстауы төмен (төбелеседі, дөрекілік, үнемі қақтығысқа жиі түседі, ұрыс-төбелеске бейім);

- пайда болу себебін түсіндірместен үйге қымбат заттар әкеле бастайды, қолында ақша пайда болады;

- өзінен үлкен жасөспірімдермен достасады;

- зорлық-зомбылық көрсетеді;

- көңіл-күйдің күрт өзгеруі;

- қарым-қатынас, ойын барысында достарына өз ережелерін жүктейді;

- кекшіл;

- ескертулерді елемейді және тез ашуланады;

- жанжалға себеп іздегендей әрекет етеді;

- ата-аналарды құрметтемейді немесе олармен, әсіресе аналармен бірге қарастырылмайды.

Баланың буллингтің құрбаны екенін қалай болжауға болады.

Назар аудару керек сигналдар.

Сіздің балаңыз:

- сыныптастарының немесе құрдастарының ешқайсысын үйге әкелмейді және бос уақытын үйде үнемі жалғыз өткізеді;
  - бос уақытын өткізетін жақын достары жоқ (спорт, компьютерлік ойындар, музыка, телефонмен ұзақ әңгімелер);
  - сыныптастары оны туған күндерге, мерекелерге сирек шақырады, ол өзі ешкімді шақырмайды өйткені ол ешкім келмейді деп қорқады;
  - таңертең жиі бас ауруы, асқазанның бұзылуы туралы шағымданады немесе мектепке бармау үшін қандай да бір себептермен келеді;
  - ойлану, тұйық болу, тәбетсіз тамақтану, тыныш ұйықтау, жылау немесе ұйықтап жатып сандырақтап әр нәрсені айту, шошып ояну;
  - ол үнемі пессимистік көңіл-күйде, ол мектепке барудан қорқады немесе өз-өзіне қол жұмсауға итермелейді деп айтуы мүмкін;
  - оның мінез-құлқында, көңіл-күйінде күрт өзгерістер байқалады.
- Ашуланшақтық, өкпе-реніш, ызақорлық мінез-құлқын ата-аналарына, туыстарына (інілері мен әпкелері, үй жануарлары) әсер етеді;
- ақша сұрауы жиілейді немесе жасырын түрде ұрлап алады және өзінің осындай теріс қылықтарының себебін нақты түсіндірмейді (бұл жағдайда ерекше алаңдаушылық туғызады, үлкен ақша, қымбат заттар, зергерлік бұйымдар жоғалады. Ақшаны бопсалаушыларға немесе алкоголь, есірткі сатып алуға жұмсауы мүмкін);
  - үйге киімі жыртылып немесе беті-қолы, денесі көгеріп, жарақат алып немесе заттары бүлініп келеді.

Кейс барысын шешуде ата-анаға нұсқаулық:

Балаңызға мұқият болыңыз, онымен сенімді қарым-қатынасқа ұмтылыңыз, қиын жағдайларда оны қолдаңыз, мұғалімдерден, психологтерден және мектеп басшыларынан көмек сұраңыз!

Агрессивті және қатігездік реакцияларды азайту, тұлғааралық және топаралық қатынастарды жақсарту, жанжалдарды шешу дағдыларын қалыптастыру, жанжалдар мен қақтығыстарды дұрыс мәмлеге келу, толеранттықты дамыту бойынша жұмыс жүргізу.

Ата-ананың міндеті – балаға зорлық-зомбылықты жалғастыруға мүмкіндік жоқ екенін түсіндіру. Ата-ананың қорғанысын сезіне отырып, балалар назарын өмірдің басқа жағдайларына барлық құштарлығымен аудара бастайды. Буллинг кезінде жәбірленушінің пассивті ұстанымы жағдайды нашарлататынын түсіну маңызды. Ата-аналар белсенді ұстанымға ие болуы керек.

Егер сіз балаңыздың буллингтің құрбаны екенін білсеңіз, оны проблемасымен жеке қалдырмаңыз, баламен жақын болыңыз, оны қолдаңыз, оқиғалар тарихын нақтылаңыз, бәрі неден басталғанын біліңіз. Балаңызбен бірге бұл қорлаудың басталуына не себеп болуы мүмкін екенін ойлаңыз. Егер, мысалы, бала өзінің оқшаулануына, ұялшақтығына байланысты зардап шеккен

болса, онда оны өзгерту үшін мотивация ретінде қолдануға болады. Бала өзіне деген сенімділікті арттырып, өзін қорғауды үйренуі керек. Бұған әр түрлі секциялар немесе үйірмелер көмектеседі, онда бала сенімділікке ие болады, өзін-өзі бағалауы артады, достар табады.

Мектептегі педагог-психологқа хабарласыңыз. Балаға осы жағдайда ішкі және сыртқы ресурстарды табуға көмектесу керек. Мектеп педагог-психологіне жүгінген кезде қорлық көрсеткен баламен де жұмыс жасалады.

Баланың келісімімен сынып жетекшісіне хабарлауға болады. Сонымен, беделді сынып жетекшісі оқушылардың сыныптағы міндеттерін дұрыс бөле алады, буллингке бейім балаларға ерекше әсер ететін тәрбие бағыттарын ұстанады, оларға қоғамда, достарымен қарым-қатынаста өзін-өзі дұрыс ұстауына, қоғамдық нормаларды сақтауына көмектеседі.

Баламен бірге жағдайдан шығудың ықтимал нұсқаларын талдау қажет. Күнделік жүргізу, буллингке байланысты жағдайларды жүйелі түрде жазып отыру қажет. Құқық бұзушымен жеке бетпе-бет сөйлесіп, оның мінез-құлқының себептерін анықтап, тырысыңыз, онымен қарым-қатынас орнатыңыз.

Бұндай жағдайда мектептен кету керек пе? Не істеуге болады? Егер жағдай басталмаса, онда балаға оны шешуге мүмкіндік беріңіз, әрине бұл ата-аналар мен мұғалімдердің қолдауымен жүзеге асырылады. Баланың психикасына елеулі зиян келтірілсе, мектепті немесе сыныпты ауыстырған дұрыс. Бірақ есіңізде болсын! Егер сіз баланың жәбірленуші кейіптен шығуына көмектеспесеңіз, жағдай қайталануы мүмкін.

Кейс №2

– Гүлім, бүгін ерте келуге тырыс. Жаңа көршілеріміз бізді шайға шақырды, біз сол үйге танысуға барамыз, - деп айтты анам.

– Жақсы, анашым, мен алтыда келемін, - деді де көшеге шықты.

Әрі қарай Гүлім еске алады:

«Автобуста үйге келе жатқанда, Майра екеуіміз бос орындарды көрдік, оларға бірден отырдық және бүгін мектепте не болғанын айта бастадық. Аялдамада қарт әйел кіріп, біздің қасымызда тұрды, оның қолында екі үлкен сөмке болды.

– Қыздар, – деді біреу, ауыр сөмкелерімен мына үлкен әйел адамды тұрғызып қойғандарың не? Тұрып, орын берсеңдерші!

– Иә, қазір! – деп жақтырмай бірден жауап қайтардық та, отыра бердік.

– Иә, қазіргі жастар бұзылып кетті... деп күрсінді әлгі әйел адам.

– Ал, басталды... бұлар енді өстіп бізді тәрбиелей бастайды... деп іштей жақтырмай, естімегендей болдық.

Біз Майра екеуіміз қатты қызығушылықпен өз әңгімемізді жалғастырып отыра бердік. Содан кейін автобустағы үлкендер бәрі бізді тәрбиелей бастады, бізбен дөрекі сөйлесті. Біз де қарап қалған жоқпыз, қарсы жауап бердік.

Кешкі сағат сегізде анам мен әкем екеуміз жаңа көршілердің үйіне баруға жиналдык. Көршінің есігін қақтық, арғы жақтан есік ашылып:

– «Өтінемін, жоғары шығыңыздар деп, - үй иесі, әйел адам есік ашты. Әйел адамды көріп мен тұрған жерімде қаққан қазықтай қатып қалдым. – Бұл манағы автобустағы әйел еді, ал үстелде сол ауыр сөмкедегі тәттілер болды...»

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Автобуста кездескен көршісі Гүлім мен оның досының тәрбиесі қандай деп ойлады?
2. Көрші Гүлімнің отбасы туралы не ойлауы мүмкін?
3. Тәрбиелі адам болу нені білдіреді?
4. Сіздің ойыңызша, бұл оқиға қалай аяқталуы мүмкін?

Кесте 6

Гүлім мен Майраның әрекеті	Көршінің әрекеті	Автобустағы үлкендер	Ата-анасы қандай?
Сырт көзге Гүлім мен Майра отбасында дұрыс тәрбие алып жатқан балалар. Бірақ мынадай мәдениетсіздікті олар кемшілік деп санамайды, қайта өздерін заманауи жастармыз деп ойлайды.	Егер менің көршімнің баласы көшеде осындай мәдениетсіздік танытса, көршілерім қандай адамдар болғаны? «Баланың қылығы түзде» дегендей әлде ата-анасы Гүлімнің осындай қылығын білмейтін шығар, бірақ отбасында қандай тәрбие алып жаты?	«Қазіргі жастар қандай болып өсіп келе жатыр» - деген көкейлерінде жас ұрпаққа деген наразылық ой, реніш... Осындай жағдайдан кейін үлкендерге барлық жастар бірдей, қоғам бұзылып бара жатыр деген мазасыз ой келеді.	Гүлімнің ата-анасы өздерін өте мейірімді, тату-тәтті өмір сүріп жатқан өнегелі отбасымыз деп санайды. Қыздарына отбасылық құндылықтарды сіңіріп жатқан ата-ана.

Ұсыныс:

Балалар тек отбасында ғана емес, қоғамнан да тәрбие алады. Әр баланың өскен ортасы оның дамып, қалыптасуына әсер етеді. Отбасында ата-ана, мектепте сынып жетекшілері мен пән мұғалімдері жас ұрпақтың дұрыс тәрбие алып, бойына отбасылық және ұлттық құндылықтарды сіңіруіне ықпал етуі тиіс.

Кейс №3

Маржан оқыған мектепте көптеген балалар әдемі киім киіп, көптеген қымбат заттармен мақтанып жүреді. Олардың ата-аналары нарықтың жаңа жағдайларына бейімделіп, көп ақша табады, сондықтан бұл балалар күн сайын мектепке жаңа киім киіп, қымбат ойын-сауыққа баратын. Маржан анасының немесе әжесінің қолымен тігілген ескі көйлектерді киюге мәжбүр болды.

Неліктен басқалардың мұндай әдемі заттары болды, ал оның ештеңесі жоқ?

Оның кейбір достары мектепке көп ақшамен келіп, үйге қайтып бара жатқанда дүңгіршектерден тәтті шоколадтар сатып алатын. Оның мектептегі ең жақын досы қазір онымен сөйлескісі келмейді. Ол тек «таңдаулылармен» ғана сөйлесті.

Кейде Маржан мектепке барғысы да келмейтін. Оның ата-анасына не болды? Неліктен олар оның сыныптас қыздарының ата-аналары жасай алатын нәрсені жасай алмайды? Мүмкін олар жеткілікті ақылды немесе тым жалқау емес шығар? Себеп не? Түсінбеді.

Бір күні кешке олардың отбасы қонаққа барғалы жатқанда, шиеленіс шегіне жетті. Барлығы үлкен қызының киінуін күтті. Ол өз бөлмесінде бір сағаттан астам уақыт тұрып, киім киіп, айнаға қарап тұрды.

Олар кешігіп қалармыз деп алаңдап, бір кезде әкесі ақыры есікті қақты.

- Не?! - Маржан есіктен қатты айқайлап жіберді.

- «Маржан, біз сені күтіп тұрмыз, сен дайынсың ба? Біз кешігіп қалуымыз мүмкін», – деді әкесі.

- Мен бармаймын! - деп айқайлады Маржан.

- Неге? Не себепті...? - деп жәймен сұрады әкесі.

- Маған бұл қоқыс керек емес. Бұл киімдермен мен кемпір сияқтымын. Менің киетін ештеңем жоқ, шаршадым. Неге анам екеуің маған ешқашан ештеңе сатып әпермейсіңдер? Мен мына киімдерге шыдай алмаймын! Мен оны жек көремін!

Ол жылай бастады. Ұзақ үнсіздік орнады. Ата-аналары не айтарын білмеді. Шынында да, олар не айта алады? Олар балаларға ең жақсысын беруге тырысты, бірақ қазір бұл жеткіліксіз болып шықты. Қызының жылағанына олардың жүректері ауырды. Олар енді оған ештеңе бере алмайтын және не істеу керектігін білмейтін сәтсіздіктер сияқты сезінді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Адам тәрбиесіндегі әлеуметтік-экономикалық фактордың рөлі қандай?
2. Ата-ана мен Маржанның мінез-құлқын талдаңыз.
3. Бұл жанжалды қалай шешуге болады? Мұндай жағдайда ата-аналардың ең орынды әрекеттері, шешімі қандай?

Кейс № 4

«Мен бұрын өте мейірімді едім. Ал адамдардың алдында өз ойымды нақты білдіре алмай, олардың көңіліне қарап сөйлейтінмін, өзімді қорғай да алмайтынмын, қарсы пікір айта алмайтынмын. Қазір мен мүлдем басқамын, бәрі менен қорқады және сен «талантты» бола аласың, тіпті бірнеше есе «талантты»

бола аласың, егер сенде қатыгездік болмаса, егер күшің көп, мықты адам болмасаң, онда ешнәрсеге тұрарлық емессің, ештеңеге қол жеткізе алмайсың. Біздің уақытымыз – бұл өмірде өз орнын білетін, өзін қорғай алатын күші мықты адамдардың уақыты».

«Неге менің құрдастарым өмірде бір нәрсеге қол жеткізу үшін ешнәрсеге тырысқысы келмейді, өздері үшін «бірдеңе» жасағысы келмейді? Менің ойымша, мен бұл сұраққа жауап бере аламын:

Біз үшін бұл «бірдеңе» жоқ... егер біз соғыс кезінде өмір сүрсек, біз басқаша болар едік. Ол уақытта бәрі түсінікті болды, сен өз Отаныңның адал қорғаушысы немесе сатқынсың. Ал енді қазір нені және кімді қорғау керек? Қазіргі бейбіт әлемде кімді және не үшін қорғамақсың? Отанды қорғаудың қажеттілігі бар ма? ең бірінші өзіңе жағдай жаса!»

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Бұл пайымдаулар нені көрсетеді?
2. Пікірлерді салыстырыңыз және қорытынды жасаңыз;
3. Жастардың құндылық бағдарлары туралы не айтуға болады?
4. Бірінші және екінші жағдайда қандай педагогикалық кеңестер беруге болады?

Кесте 7

Кейіпкердің ойы	Сіздің пікіріңіз
<p>Тек өзіңе ғана қызмет етсең және өмірде бәріне қатал болсаң адамдар сеннен қорқады да сыйлай бастайды, сеннен қорқады. Сонда сен бәріне қолжеткізе аласың. Өмірде адамдарды қорқытып, күштеп, өзіңе мойынсұндырсаң, сол арқылы сыйластыққа жетесің.</p>	<p>Өзімшілдік пен дөрекілік немесе біреуді қорқыту арқылы сыйластыққа жету надандықтың белгісі.</p> <p>Отанға деген сүйіспеншілік отбасынан басталады. Отбасындағы бауырмалдылық, туысқандық сезімдер болуы тиіс. Әр жас ұрпақтың бойында достық, жолдастық, бауырмалдық құндылықтар болуы керек. Өжет болу ол қорқыту емес.</p>

Ұсыныс:

- Жас ұрпақтың бойына патриоттық сезімдерді қалыптастыра отырып, өз Отанын құрметтеуге, қорғай білуге тәрбиелеу;
- Отбасылық және ұлттық құндылықтарды сіңіру;
- Мектеп пен отбасының ынтымақтастығын арттыру, бірлескен іс-шаралар ұйымдастыру;
- Туған жерінің, елінің қасиетті жерлеріне саяхаттау;

- Отанға деген сүйіспеншіліктерін арттыру;
- Достық, туыстық, бауырмалдыққа байланысты отбасылық әңгіме, мектепте сынып сағаттарын өткізу;
- Өжеттік ол қорқыту емес екенін түсіндіру.

Кейс № 5

Бір үйде отбасылық мерекеге өте қабілетті жас жігіт шақырылды. Көптеген қонақтар жиналды, және бәрі ұзақ уақыт дастарханға отырмай, оны күтті. Оны күтуден шаршаған қонақтар ақыры дастарханнан өз орындарын алды. Жас жігіт бір сағаттан кейін, кешігіп келді. Ол кешігіп қалғаны үшін кешірім сұрауға да тырыспады, тек кіре берістен көңілді, ашық жарқын дауыстап, сөйлеп кірді: – білесіз бе (ол әйгілі ғалымның атын немқұрайлы атай салды) жолда ол досымен кездесіп қалғанын айтты, содан кейін ол үйдегі жиһаздың арасын әрең қысып өтіп, қонақтарға ыңғайсыздық тудырып, үстелді айналып өтіп, әр адамға жекелей қолын созды. Дастархан басында ол өзін еркін сезініп, дастархан басындағы әңгімені өзі басқарып отырды. Ол басқаларға сөз бермей өзі ғана сөйлеп, сөйлеген адамның сөздеріне сын айтып, айналасындағылардың әр сөзіне түсініктеме беріп отырды.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Жас жігіттің мінез-құлқына баға беріңіз.
2. Әр адам адамдармен қарым-қатынас туралы не білуі керек?
3. Жас жігіттің мінез-құлқының бұл түріне не себеп болуы мүмкін?
4. Сіз осындай адамның ортасында болсаңыз не істер едіңіз?

Кесте 8

Жас жігіттің әрекеті	Қонақтардың әрекеті
<ul style="list-style-type: none"> - Өзімшілдік таныту; - Өзін басқалардан артықпын деп санау; «Мен бәрін білемін», «бәрінен артықпын» «мені бәрі қажет қылады» деген маңғаздану, өзгелерді менсінбеу; 	<ul style="list-style-type: none"> - Жас жігітке ешкім де қарсы пікір білдірмей сыпайылық танытуы; - Бәріне сын пікір айтып отырған жас жігіттің дөрекі әрекетіне іштей кейіс білдіру.

Ұсыныс:

Құрмет көрсету, әдептілік мінез-құлықты қалыптастыру керек. Қонақта болса да, қоғамдық орында болса да қарым-қатынас нормаларын сақтау керек. Қаншалықты білімді, ғалым болғанымен де оның бойында «Тәрбиесіз берілген

білім адамзаттың қас жауы» деп ғұлама ғалым әл Фараби айтқандай ең алдымен тәрбиесі, құрмет пен сыпайылық қасиеттері көрініс бергені жөн.

Кейс №6

Жазда Думанның отбасы қаланың екінші шетіндегі жаңа шағын ауданға көшті. Ескі достар алыста қалды, бір-екі рет барды, бірақ бұрынғыдай қарым-қатынас болмады. Ол мектепте әлі жаңа достар таппады. Бірінші қыркүйекке дейін екі апта қалды. Бір күні кешке аулада жүріп, ол өзінен әлдеқайда үлкен балалармен кездесті, содан кейін қалған демалыс күндерін олармен бірге өткізді.

- Ештеңе, оқу басталады, сосын олармен бірге жүруге уақыты да болмайды. Және жаңа жолдастар пайда болады, – деді әкесі мазасызданған анасын тыныштандырды.

Алайда, оқу жылы басталды, ал Думан өзінің күмәнді достарымен көбірек байланыста болды, сабақтан қала бастады, ең жаманы, темекі шегу мен алкогольге араласты. Ол ата-анасының барлық талаптарына:

- Иә, мен сондаймын! Ал мен өзіммен не істей аламын? Мен олармен жақсымын! Мені жәйімен қалдырындар - деп, дөрекі жауап берді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Думанның ата-анасының мінез-құлқын талдаңыз.
2. Сіз оның ата-анасының орнында не істер едіңіз?
3. Бұл жағдайда Думанға не және кім көмектесе алады?

Кейс №7

Кешкі сағат 11-де, ал қызы әлі жоқ. Анасы қатты уайымдай бастады, барлық сыныптастарына, туыстарына телефонмен хабарласты. Қызы еш жерде жоқ. Анасы өзін қоярға жер таппады.

Түн ортасында Жанар көңілді және бақытты үйге келді.

- Сен қайда болдың? Үйге кеш келуге кім рұқсат берді? Егер 11-сыныпта оқысаң, онда мен ересек адаммын деп шештім бе?.. Түнімен белгісіз жоғалып кеткенше сабағыңды оқысаң етті! - анасы шын жүрегімен бәрін айтты.

- Анашым, сен текке уайымдайсың, мен Асанмен оның колледжінде дискотекада бірге болдым, - деп қыз өзін қорғауға тырысты.

- ол кім, қайдағы Асан? Мынау ма? – ол Жанардың күнделігінің сыртындағы жас жігіттің суретін жұлып алды.

- Мен саған мемлекеттік емтихан алдында қалай серуендеу керектігін көрсетемін, әлі! - ол айқайлап, ашуланып Асанның суретін жыртып тастады.

- Сен неге, қалайша ол суретті жыртысаң! - деп қызы бөлмеде шашылып жатқан фото суреттің қиындыларын жинауға асығып айқайлады. Бөлмесінің есігін жауып алып, айқайлап жылай бастады.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Ана мен қыздың диалогын талдаңыз.
2. Ана мен қыздың мінез-құлқы мен әрекеттеріне баға беріңіз.
3. Отбасындағы шиеленісті жеңілдету үшін не істеу керек?
4. Ата-аналар балаларда (ұл немесе қыз) алғашқы сезімнің пайда болуына қалай қарауы керек?

Кейс №8

Жалпы, Тұрар жаман бала емес және мүлдем қорқақ та емес, бірақ ол математикадан бақылаудан қорқады. Соңғы уақытта бақылау бойынша ол «2» ала бастады. Ал анама «2» көрсету өте жағымсыз.

Бір күні сабақтан кейін мұғалім:

- Барлығына дайындалыңыздар. Ертең бақылау....Келесі күні таңертең Тұрар өзінің әдеттегі қулығына жүгінді. Ол көйлегін мыжып, орнына іліп қойды. Ол анасына күнкілдеді:

- Анашым, менің көйлегім мыжық-мыжық!

- Ал, не болды?

- Не-не, үтіктеп беріңіз!

Анасы үтікті алып, қыздыруға қойды.

Бірақ Тұрар тағы да айқайлады:

- Басым ауырып тұр!

Анасы термометрді алып, Тұрарға қойды да, өзі ас үйге шықты. Тұрар дәлізде оның қадамдары басылғанша күтті. Артына қарап, ол үстелден сүлгіні алып, оған термометрді орап, үстікке қойды. Біраз уақыт ұстағаннан кейін термометрді алып, қолтығымның астына қойдым. Қайтып оралғанда, анасы таңданыспен қолындағы термометрге қарады.

- Жоғары! Ия, мұндай суықты қайдан жұқтырдың? Сен бүгін мектепке бармайсың. Тез жат. Қазір дәрігерді шақырамын.

Тұрар күлімсіреп, төсекке келіп жатты. Дәрігер Тұрарды тындап, температурасын тексеріп:

- Бала мүлдем сап-сау. Температура қалыпты. Анасы аң-таң болып қалды:

- Жарты сағат бұрын мұндай жоғары температура болды, бірақ қазір жоқ!

Бүгін ол жатып дем алып, ертең мектепке барсын.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Бұл жағдайда баланың қандай ерекшеліктері бар?
2. Баланың жалған әрекеті дұрыс па?
2. Егер бала шығармашылықпен айналысса, бұл жаман ба?
3. Бұл жағдай мектеп пен ата-ана туралы қандай ақпарат береді?
4. Сіз ананың орнында қалай әрекет етер едіңіз?

Қорытынды

Кейс – технологиялар әлеуметтік, коммуникативтік, жеке тұлғалық, практикалық және шығармашылық дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Оқу міндеттерін шешуге барынша көңіл бөле отырып, педагогтер кейстерді білім алушылардың танымдық қызығушылығын арттыру мақсатында пайдалана алады. Білім алушылардың өзіндік және шығармашылық ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған кейс технологиясын сынып сағаттарында, ата-аналар жиналыстарында, сыныптан тыс іс-шараларда кеңінен қолдану маңызды. Кейс технологиясының әдістерін практикада қолданғаннан кейін білім алушылар жаңа ақпаратты оңай және жеңіл игере бастайды және ұжымдық талқылаулар мен пікірталастарда өзін еркін ұстауды, сонымен қатар алған білімдерін практикада жақсы қолдана бастайды. Бұл тек сабақтан тыс жұмыстарда ғана емес, сонымен қатар нақты өмірлік жағдайды шешуде керемет нәтижелердің пайда болуына әкеледі.

Белсенді әдіс ретінде кейс-әдісін қолдану туралы негізгі тұжырымды келесі ережелер бойынша қорытындылауға болады:

- кейс-технология таңдалған қызмет саласы бойынша білім алушылардың практикалық және аналитикалық дағдыларын тереңірек дамытуға ықпал етеді;

- білім беру процесінің әр кезеңдерінде кейс-әдісті қолдану мүмкіндігі зор. Кейс-әдісін оқу-тәрбие процесі кезеңдерінде бірнеше нұсқалары бар күрделі проблемалық жағдаяттар ретінде пайдаланылуы мүмкін.

- кейс-әдіс қарапайым проблемалық жағдайлардан бастап күрделі жағдаяттарға біртіндеп көшуге дейін кезең-кезеңімен қолданылуы керек;

- кейс-әдіс өзекті және сұранысқа ие дағдылар мен білім алуға мүмкіндік беретін таңдалған оқыту саласындағы заманауи үрдістерді көрсетеді;

- кейс-әдіс ақпараттық және коммуникациялық технологиялар саласында жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Кейс-технологияларды оқу-тәрбие процесінде таңдау тиімділігі – олар білім алушыларды нақты әлемге жақындатады. Бұл білім алушыларды өмірде кездесетін көптеген фактілерге көбірек көңіл бөлуге жетелейді.

Кейс әдістерін қолдану кейс технологияларын қалыптастырудың негізгі талаптарын, технологиялық ерекшеліктері мен шарттарын пайдалану, аналитикалық, шығармашылық, практикалық, коммуникативті, әлеуметтік сипаттағы дағдыларды, сондай-ақ рефлексияны қолдану дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Өйткені ол қоғамдық өмір, тәрбие, білім, ғылым оқу жағдайларының негізгі көздері. Іс жүзінде әрбір заманауи педагог қажетті әдебиеттерді оқып, тренингтерден өткеннен кейін кейс-технологиялар әдісін жоғары деңгейде қолдана алады. Кейс технологиясы тәрбие жоспарларын, мақсаттарын, міндеттерін және сынып бөлмелерін техникалық жарактандыруды ескере отырып іске асырылады. Бұл ретте білім алушылардың мүдделері мен қажеттіліктерін, олардың білім деңгейін, сондай-ақ кейс-технологияларды

даярлауға, өткізуге және тәрбие процесіне тиімді енгізуге ықпал ететін басқа да факторларды ескеру қажет.

Педагогикалық процесте кейс-технологиялар әдісін тиімді қолдану үшін мынадай шарттарды орындау қажет: дұрыс әзірленген кейс, кейсте қойылған міндетті шешуге болатын қажетті және жеткілікті теориялық білімдердің жиынтығы, білім беру процесінде кейс-технологияларды қолданудың нәтижелі әдістемесі.

Алайда, тәрбиеде осы әдісті қолдану барлық қиындықтарды толық шешпейді және өзін-өзі мақсат етуге міндетті емес, кез-келген жағдайда тәрбиенің мақсаттары мен міндеттерін, пайдаланылған материалдың түрін, білім алушылардың қабілеттерін ескеру қажет. Егер олар бір-бірімен байланысты болса және бірін-бірі толықтырып жатса, классикалық және интерактивті оқыту технологияларын дұрыс пайдалану арқылы ең тиімді нәтижеге қол жеткізуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Смолянинова О.Г. Инновационные технологии обучения Студентов н основе метода Case Study // Инновациив российском образовании: СПб.; М.: ВПО, 2000.
2. Feagin, J., Orum, A., & Sjoberg, G. (Eds.), (1991). A case for case study. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
3. Giddens, A. (1984). In R. Yin (1993). Applications of case study research. Beverly Hills, CA: Sage Publishing.
4. Hamel, J., Dufour, S., & Fortin, D. (1993). Case study methods. Newbury Park, CA: Sage Publications.
5. Stake, R. (1995). The art of case research. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
6. Yin, R. (1984). Case study research: Design and methods (1st ed.). Beverly Hills, CA: Sage Publishing.
7. Yin, R. (1989a). Case study research: Design and methods (Rev. ed.). Beverly Hills, CA: Sage Publishing.
8. Yin, R. (1993). Applications of case study research. Beverly Hills, CA: Sage Publishing.
9. Yin, R. (1994). Case study research: Design and methods (2nd ed.). Beverly Hills, CA: Sage Publishing.
10. Агеева Ю.В. Кейс-технология как коммуника- тивная тактика в рекрутинге //European Social Science Journal. 2014. № 4-2 (43). С. 297-303.
11. Аксарина Я.С. Педагогические условия формирования профессиональной готовности педагогов к применению инноваций в учреждениях профессионального образования //Балтийский гуманитарный журнал. 2016. Т. 5. №1 (14). С. 42-46.
12. Планкин К.А. Обучающие возможности кейс-метода в профессиональном образовании /К.А.Планкин, В.А. Ченобытов // Молодой ученый. 2013. №1. С. 354-355.
13. Феоктистов А.В., Кольчурина И.Ю., Волкова Т.А. Методика применения кейс-метода в преподавании учебной дисциплины «управление качеством» // Современные вопросы теории и практики обучения в вузе. 2014. № 17. С. 34-38.
14. Тахохов Б.А., Юрловская И.А. Индивидуализация образовательного процесса в современном вузе // Вестник Северо-Осетинского государственного универ-ситета имени Коста Левановича Хетагурова. 2015. № 4. С. 126-130.
15. Аитбаева Р.Р. К вопросу о специфике кейс- технологии и кейс- метода в системе образования // Научный альманах. 2015. № 7 (9). С. 236-239.
16. Екимова В.И. Кейс-метод в высшей школе: проблемы применения и оценки эффективности // Современная зарубежная психология. 2014. Т. 3. № 1. С. 86-97.
17. Алиева Л.В., Руденко И.В. Роль опытно-экспериментальной работы

вуза в развитии теории и практики воспитания//Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2015. № 1 (10). С. 11-13.

18. С.С. Джубатырова, Н.Г. Әбуилхайрова «Кредиттік оқыту технологиясы кезіндегі сабақтарда кейс-әдісті қолдану» Өтемісова 2006 ж

19. Күзембаева К.А., Тәңірбергенова А.Ш., Әбілғазина Р.Д. «Кейстер жинағы: психолог тәжірибесі»/ - Нұр-Сұлтан 2021

19.Бекоева М.И. Самообразование студентов при изучении дисциплины «качественные и количественные методы психологических исследований»

20.Гаджикурбанова Г.М. Кейс-технологии в научно-исследовательской работе будущего педагога // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. 2013. № 2 (23). С. 46-48.

21.Кутумова А.А. Кейс-метод в формировании профессиональных компетенций //Проблемы и перспективы развития образования в России. 2014. № 28. С. 30-34

22.Тулепбергенова Д.Ю. Сущность кейс-стади: педагогический аспект осмысления термина //Интеграция образования. 2014. Т. 18. № 1 (74). С. 82-88.

23.Мирза Н.В., Умпирович М.И. Кейс-метод как современная технология профессионально ориентированного обучения студентов //European science review. 2014. № 3-4. С. 82-85.

24.Бекоева М.И., Кокаева Ф.А., Кубанцева Г.С. Аудиовизуальные технологии обучения как средство повышения качества педагогического образования // Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени Коста Левановича Хетагурова. 2011. № 1. С. 30-33/

25. Амбалова С.А. Личность и ее приобщение к социальному миру //Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 1 (14). С. 9-11.

26. Гогицаева О.У., Кочисов В.К., Тимошкина Н.В. Использование дистанционных образовательных технологий в вузе //В мире научных открытий. 2014. № 11. С.143-160.

27.Репинецкая Ю.С. Применение кейс-технологий в полной средней школе в контексте ФГОС // Самарский научный вестник. 2013. № 4. С. 127-129.

28. Толикина Е.А. Формирование коммуникативной компетенции студентов посредством интегративного курса литературы // Балтийский гуманитарный журнал. 2015. № 3 (12). С. 71-74

29.Рябухина Е.В., Нуждина М.В. активные и интерактивные образовательные технологии в вузе // Карельский научный журнал. 2015. № 3 (12). С. 26-29.

30.Кучай А.В. Интеграция мультимедийных технологий в процесс обучения // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. № 4. С. 85-87

31. Козлова Н.А., Барнаш А.В., Краснюк Л.В. **ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ, ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ**

КЕЙСОВ // Современные проблемы науки и образования. – 2020.

32. Смолянинова О.Г. *Инновационные технологии обучения Студентов на основе метода Case Study // Инновации в российском образовании: СПб.; М.: ВПО, 2000.*

33. Савинова О.В. *Использование кейсовой технологии в практике преподавания истории в образовательных учреждениях Тверской области.*
tiuu.ru/upload/kurokat.doc

34. Вагина М.В. *Использование метода кейс-Стадии как образовательной технологии* <http://www.gipr.ru/events/smi/detail.php?ID=166183>

35. Смолянинова О.Г. *Дидактические возможности метода case-study в обучении студентов.* <http://ipps2.sfu.ru/sites/ipps.institute.sfu.kras.ru/files/publications/57.pdf>

36. Планкин К.А. *Обучающие возможности кейс-метода в профессиональном образовании [Текст] /К.А.Планкин, В.А. Ченобытов // Молодой ученый. 2013. №1. С. 354-355.*

37. *Возможности кейс-методов в развитии панорамно-педагогического мышления / И.И. Черкасова// статья в журнале «Среднее профессиональное образование» № 6, 2007.*

38. Гладких И.В. *Методические рекомендации по разработке учебных кейсов. Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия: Менеджмент. - 2005. - Выпуск 2. с. 169-194.*

39. *Использование кейс-технологии на занятиях по дисциплине «Правовое обеспечение профессиональной деятельности» / Т.Н. Банникова // статья в журнале «Приложение к журналу «Среднее профессиональное образование» № 9, 2009.*

40. *Кейс-стади в учебном процессе: преимущества, методические рекомендации, конкретные примеры. Волгин Н.А., Кушмин В.Н., Олегов Ю.Г., Фоламельев А.Н. – М.: издательство РАГС, 1997.*

41. *Кейс-стади в образовании: Сборник материалов для создателей кейсов с электронным сопровождением / Под ред. И. Кузнецовой. М., 2007.*

42. *Кейс-метод при проведении практического занятия / И.Б. Поперняк // статья в журнале «Специалист» № 4, 2005.*

43. *Кейс-технология в работе с молодыми специалистами / Н.В. Нестерова// статья в журнале «Методист» № 5, 2010.*

44. *Кейс-метод: активное обучение принятию профессиональных решений / С.Ю, Темина // «Среднее профессиональное образование» № 1, 2010.*

45. *Петренко С. Сколько времени нужно уделять разбору кейсов* http://mcstudy.blogspot.com/2009/08/blog-post_3073.html

46. *Применение кейс-метода на занятиях / Т.В. Савостина // статья в журнале «Специалист» № 4, 2009.*

47. *Пугачев В.П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом: Учебник для студентов вузов. М.: Аспект Пресс, 2001. 285 с. (Серия «Управление персоналом»).*

48. Ситуационный анализ, или Анатомия кейс-метода / под ред. Ю. П. Сурмина. Киев, 2011. 286 с.
50. Метод конкретной ситуации / под ред. Г.Н. Джабаева., Д. Шамшидин. Москва, 2019
51. Присталов М.Ю. Школьные туры. Пространство опыта. Кейс. Метафоры. (серия «Наношкола») – СПб.; Школьная лига, Лема, 2012.
52. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студ. вузов / Полат Е.С.; Бухаркина М.Ю. - 2-е изд., стер. – М., Академия, 2008. – 368 с.
53. Мырзақелді Кемел Ақыл қалта / Астана 2013
54. https://baigenews.kz/analysis/reviews/kak_za_million_tenge_otkrit_vigodni_i_biznes_na_sel/
55. <https://kapital.kz/business/63255/millioner-iz-aula.html>
56. <https://atameken.kz/ru/projects/30638-taldykorganec-naladil-proizvodstvo-derevyannoj-posudy> <https://kazpravda.kz/articles/view/v-trende-astau-dlya-beshbarmaka>

ҚОСЫМША

Сынып жетекшілері үшін:

1-4 сыныптар:

6-10 жас аралығындағы балаларда физикалық және ақыл-ой дамуындағы айырмашылықтар байқала бастайды. Осыған байланысты келесі іс-шараларды орындауды ұсынамыз:

– бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылығын дамыту мақсатында мұғалімдерге арналған нұсқаулық ретінде «Теңгегүл мен оның достарының бастан кешкен қиял-жағап оқиғалары немесе көңілді қаржылық сауаттылық сабақтары» кітабынан қаржылық викториналар, жұмбақтар, қызықты тапсырмалар мен сұрақтарды пайдалану;

– еңбек адамдары, еңбек әулеттері және отбасы тарихы туралы әңгімелер мен кездесулер ұйымдастыру;

– оқушыларға туған қаласының (ауыл, қала), өздері оқып жатқан мектептің дамуына үлес қосудың маңыздылығы туралы үнемі еске салып отыру;

– осы жастағы оқушыларды салауатты өмір салтына, дұрыс тамақтануға үйрету, әртүрлі қызықты іс-шаралар арқылы сенбіліктер ұйымдастыру;

– балаларды сыныптастар алдында ұлттық дәстүрлер, прагматизм, білімге ұмтылу, бәсекеге қабілеттілік және т.б. сияқты тақырыптарға слайдтарды пайдалана отырып, «жобаны таныстыру» дағдыларына үйрету, бұл бірінші сыныптан бастап баланы көпшілік алдында еркін сөйлеуге, шешендікке үйретеді, кез келген тақырыпты ашуда кәсіби дағдыларды, ғылыми тәсілдерді қалыптастырады.

5-9 сыныптар:

11-15 жас – баланың жеке басының дамуындағы маңызды кезең. Бұл жаста оның қабілеттері, мүдделері, басқалармен қарым-қатынасы, мінезі қалыптасады. Осыған байланысты келесі іс-шараларды орындауды ұсынамыз:

– оқушыларды қаржылық сауаттылыққа оқыту бойынша оқу сабақтарын өткізу. 5-7 сынып оқушыларының сабақтарында «Теңгегүл мен оның достарының бастан кешкен қиял-жағап оқиғалары немесе көңілді қаржылық сауаттылық сабақтары» кітабын пайдалану;

– 8-9 сынып оқушылары үшін әртүрлі валюталармен, бюджетті басқару негіздерімен, жинақтау жоспарларын құрастырумен таныстыратын білім беру сабақтарын өткізу. Экономистермен, банкирлермен және қаржыгерлермен кездесулер ұйымдастыру қажет;

– жастардың экологиялық санасын қалыптастыратын тұрақты экоапталар өткізу. Мысалы, «Қоқықсыз әлем», «Біз – табиғатты қорғаушылармыз» тақырыбында тәрбие сағаттарын өткізіп, сонымен бірге сенбіліктер ұйымдастыру қажет;

– жасөспірімдер арасында табиғатты қорғаушылардың эко-клубтарын құру. Олардың мүшелерінің санын көбейту, экологтардың, табиғатты

қорғаушылардың және саябақ қызметкерлерінің көмегімен мектепте жыл бойы акция ұйымдастыру. Оқушыларды жылына 1-2 рет саябақтарды, қала көшелерін, өзендер мен көлдерді тазалау жұмыстарына тарту керек;

– мектеп оқушыларымен түрлі фермалар мен өндірістік орталықтарға бару, сондай-ақ табысты кәсіпкерлерді, сарапшыларды және «Атамекен» кәсіпкерлер палатасының қызметкерлерін шақырумен қонақ дәрістерін өткізу;

– қаржылық сауаттылықты, экономиканы оқитын оқушыларға арналған әдістемелік нұсқаулары бар шағын буклеттер шығару;

– табиғатты қорғау, соның ішінде жануарлар мен өсімдіктерді қорғау тақырыбында қызықты конкурстар мен викториналар ұйымдастыру;

– технология сабақтарында еңбекке баулу, ұлттық бұйымдарды жасау және ұлттық ас тағамдарын дайындау;

– #Меніңотбасым, #Меніңәкем, #Меніңанам, #Меніңдосым, #Меніңсүйіктіжануарым және т.б. тақырыптар бойынша фото және бейне челленджер өткізу.;

– әлеуметтік желілерде және билбордтарда ұрандар, хабарламалар тарату;

– үнемді өмір салтына шақыратын ұлттық дәстүрлерді насихаттау;

– өмірде жетістікке жеткен прагматиктердің тұлғаларын насихаттау;

– ұтымды дағдылардың практикалық пайдасын лайфхактар форматында көрсету (мысалы, коммуналдық қызметтер үшін шотты азайту, қаржыны сауатты бөлуден түсетін инвестициялық пайда);

– әлеуметтік желілердегі парақшалар/көп сериялы бейне графика/заманауи анимациялық сериалдар арқылы практикалық тәжірибе негізінде әртүрлі шешімдер қабылдаудың салдарын көрсететін прагматик-адам бейнесінде ойдан шығарылған кейіпкерлерді ойлап табу;

– мобильді қосымша форматында прагматикалық әдеттерді қалыптастыру бойынша пайдалы кеңестері бар чек-парақты қалыптастыру және танымал ету, онда өз прогрессіңізді оңай қадағалауға және белгілі бір рейтингке қол жеткізгеніңіз үшін материалдық емес сыйақы алуға болады;

– «Тайм-менеджмент», «Мақсат қою», «Сыни ойлау», «Құқықтық және қаржылық сауаттылық», «Интернет-алаяқтық», «Салауатты өмір салтын жүргізу және экологиялық мінез-құлық» және т. б. тақырыптар бойынша дәрістер мен оқыту тренингтерін құру.

10-11 сыныптар:

Жалпы, адамның ақыл-ой қабілеттері 16-18 жас аралығында қалыптасады. Жасөспірім жас - жеке тұлғаның қалыптасуының аяқталу кезеңі. Оған өзін көрсету, жан-жақты ашу сипаты тән. Осыған байланысты келесі іс-шараларды орындауды ұсынамыз:

– мектеп жасындағы балаларды еңбекке баулу, кәсіптік бағдарлау, оқушылардың қоғамдық пайдалы еңбекке қатынасын қалыптастыру және әртүрлі мамандықтар бойынша мектептерде табысты адамдардың дағдыларын енгізу;

– факультативтік сабақтарды енгізу, ашық сабақтар, практикалық сабақтар және сыныптан тыс іс-шаралар өткізу;

– «Кәсіпкерлік және бизнес негіздері» пәні бойынша сабақтарға және прагматикалық өмір салтының артықшылықтарын тарату және «Ұтымды тұтыну», «Үлкен салтанатты тойлардан бас тарту», «Салауатты өмір салтын жүргізу», «Жоспарлау дағдылары» және т.б. тақырыптар бойынша вирустық трендтер құру үшін танымал блогерлерді ата-аналар жиналыстарына, факультативті сабақтарға тарту;

– табысты кәсіпкерлерді, бизнес-тәлімгерлерді, прагматизм дағдыларын дамыту және жеке тұлғаны дамыту бойынша мамандар мен сарапшыларды шақыра отырып, қонақ дәрістерін (қашықтықтан білім беру технологияларын қолдана отырып, офлайн және онлайн режимде) өткізу.

• *Оқушылар үшін, оның ішінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалар үшін:*

1-4 сыныптар:

– «Кідқалашық» мамандықтар қаласына бару, онда балалар көңілді ортада болашақ мамандықтарын игере отырып, қажетті дағдыларды дамытады. Оқушы жауапкершілікті және шешім қабылдау мүмкіндігін сезінеді, ересек адамның рөлін байқап көреді, ақша үнемдеуді және қарым-қатынас жасауды үйренеді;

– туған қаласын (ауыл, қала), өзі оқып жатқан мектепті дамытуға үлес қосу. Оқушылардың күнделікті кезекшіліктерге, мектеп ауласын тазалауға, гүл отырғызуға, аумақты абаттандыруға, жазғы практика кезінде косметикалық жөндеу жүргізуге белсенді қатысуы маңызды;

– салауатты өмір салтын ұстану, дұрыс тамақтану. Өз сыныптарында кезекшілікте еден жуу, парталарды жинау, тақталарды сүрту, мектеп ауласын тазалауға жұмылдыру жолымен еңбекке тарту. Бұл тазалыққа, қоршаған ортаға ұқыпты қарауға және оқушылар арасындағы қатынастар мен байланыстарды (нетворкинг) нығайтуға ықпал етеді.

5-9 сыныптар:

– жазғы мектеп ауласында ағаш отырғызу, қыста мектеп аумағын қардан тазалау жұмыстарына оқушылардың белсенді қатысуы;

– түрлі спорт секцияларына қатысу, салауатты өмір салтын ұстану;

– ата-аналар берген ақшаны сауатты әрі ұтымды жұмсауға үйрету және мүмкіндігінше өз қажеттіліктері үшін қымбат заттарды сатып алуға ақша жинақтау;

– аумақты қоқыстан тазарту бойынша жарыстар, табиғатты қорғау туралы фильмдер көру, жануарлар мен өсімдіктер туралы қызықты деректер жинау, бейнероликтер түсіру және шағын ғылыми зерттеулер жүргізу.

10-11 сыныптар:

– түрлі спорт секцияларына қатысу, салауатты өмір салтын ұстану;

– ата-аналар берген ақшаны сауатты және ұтымды жұмсауға үйрету және мүмкіндігінше өз қажеттіліктері үшін қымбат заттарды сатып алуға ақша жинақтау;

– түрлі курстарға қатысу, тұлғалық өсу тренингтері және прагматизм дағдыларын дамыту.

- Ата-аналар үшін:

- 1-4 сыныптарда:

- балаларды мамандық таңдауда бағыттау, еңбек құндылығын құрметтеу, еңбек сүйгіштікке оң көзқарасты білдіру;

- экологиялық сауаттылықты дамытуға бағытталған көптеген іс-шаралардан басқа, ата-аналар бір ағашты өзінің бірінші сыныпта оқитын оқушы баласына арнап отырғызуы керек, бұл мектеп дәстүріне айналуы керек. Оқушы мектепті бітіргенше осы ағашқа қамқорлық жасауы керек. Осылайша, бала жауапкершілік пен экологиялық сезімді дамытады;

- гигиеналық дағдыларды тәрбиелеу. Бұған үнемі душ қабылдау және бас жуу кіреді; күніне екі рет тіс тазалау; серуендеуден және дәретханадан кейін, тамақтанар алдында және ластанған кезде қолды жуу; киім мен аяқ киімнің тазалығын бақылау.

- 5-9 сыныптарда:

- оқушылардың уақытын, қаржысын және ресурстарын тиімді пайдалануға көмектесетін ата-аналар үшін арнайы практикалық нұсқаулықтар әзірлеу, сондай-ақ істерді дұрыс жоспарлау бойынша балалармен тәрбие жұмыстарын жүргізу;

- ұлттық дәстүрлерді ескере отырып, өз баласында прагматикалық тәсілдер мен дағдыларды тәрбиелеу;

- балаларға компьютерлік ойындар ойнауға, ағзаға ауырлық ететін тағамдарды жеуге, спорттың болмауына, ұялы телефон экрандарынан жиі оқуға және т.б. көп уақыт жұмсау фактілерінің зиян екенін және олардың ерте жастан денсаулығына байланысты мәселелерге тап болуына әкелетінін түсіндіру.

- балаларды түрлі спорт секцияларына жазу;

- осы нұсқаулықта келтірілген практикалық ұсыныстарды қолдана отырып, прагматикалық көзқарас дағдыларын қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысын жүргізу.

- 10-11 сыныптарда:

- мамандық пен ЖОО таңдау кезінде дұрыс бағыт беру;

- қайырымдылықпен айналысу, игі істерге баулу. Мысалы, аз қамтылған отбасыларға көмек (киім, ойыншықтар және басқа заттар) беру;

- осы нұсқаулықта келтірілген практикалық ұсыныстарды қолдана отырып, прагматикалық ойлау дағдыларын қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысын жүргізу.

- 12. Күтілетін нәтижелер:

- прагматизмді дамыту бойынша әдістемелік құрал шығару;

- әлеуметтік мінез-құлықтың өзгеруі;

- оқушылар мен ата-аналарда ұтымды әдеттерді қалыптастыру;

– бағдарлама құндылықтарын жарқын практикалық мысалдар мен танымал тұлғалар арқылы таратудағы тізбекті реакция.

Талдауға арналған сұрақтар

Дебрифинг – бұл оқушыларға өткен тәжірибе туралы ой бөлісуге, жаңа қызықты идеяларды анықтауға, өздері үшін пайдалы жаңалықтар ашуға және бір-бірімен бөлісуге көмектесетін оқыту процесі.

Прагматизм туралы әр жаңа тақырыпты аяқтағаннан кейін сіз ұсынылған әдістердің бірін қолдана отырып, дебрифинг өткізе аласыз.

7-кесте. Дебрифинг әдістерінің сұрақтары

<p style="text-align: center;">Gaw әдісі</p> <p>Тәжірибе негізінде алынған оқытудың әр кезеңі үшін Gaw (1979) бойынша сұрақтары.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тәжірибенің өмір сүру кезеңі Мысалы, «не болып жатыр?» 2. Тәжірибемен бөлісу кезеңі Мысалы, «сіз қандай сезімдерді бастан өткердіңіз?» 3. Түсіндіру кезеңі Мысалы, «мұны қалай түсіндіресіз?» 4. Жалпылау кезеңі Мысалы, «бұл сізге не үйретті?» 5. Қолдану кезеңі Мысалы, «сіз мұнымен не істегіңіз келеді?» 6. Процессуалдық фаза Мысалы, «мұнда не жаман / не жақсы?» 	<p style="text-align: center;">Lederman және Stewart әдісі</p> <p>Lederman және Stewart (1986) тәжірибені талдау процесінде қолданылатын құрылымдық мәселелер үшін басқа сұрақтарды қолданды</p> <ul style="list-style-type: none"> • Негіздеу сұрақтары Мысалы, «мұның бәрі не туралы болды?» • Сенімділік сұрақтары Мысалы, «неге бұлай болды?» • Тиімділік сұрақтары Мысалы, «сіз бұл үшін қандай ақшамен төледіңіз?»
<p style="text-align: center;">Morry van Ments әдісі</p> <p>Талдау процесін қолдана отырып, Morry van Ments (1989) үш сұрақ тобын ұсынды</p> <ul style="list-style-type: none"> • Фактілерді анықтау Мысалы, «не болды деп ойлайсыз?» 	<p style="text-align: center;">Tuaru әдісі</p> <p>Tuaru жасаған дебрифингтің алты қадамы (1980)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сіз өзіңізді қалай сезінесіз? (оқушылардың эмоционалды жағдайы)

<ul style="list-style-type: none"> • Мінез-құлық себептерін талдау <p>Мысалы, «басқа мүмкіндік бар ма?»</p> <ul style="list-style-type: none"> • Іс-әрекетті жоспарлау <p>Мысалы, «мұны нақты өмірде қалай қолдануға болады?»</p>	<p>2. Не болды? (ақпарат жинау)</p> <p>3. Келісесіз бе? Неге үйрендік? («...сіз келісесіз бе?» немесе «сіз не туралы ойлайсыз...?» деген сұрақтарға жауаптардан тұратын гипотезалар)</p> <p>4. Бұл нақты өмірмен қалай байланысты? (бұрын көрінгендердің әсері)</p> <p>5. Егер ... болса? (тәжірибені экстраполяциялау)</p> <p>6. Сіз басқаша не істер едіңіз? (балама стратегиялар)</p>
<p>«Белсенділікті талдау» әдісі</p>	
<p><i>1 кезең. Алынған әсер</i></p> <p><u>Сұрақтар мақсаты:</u> пікір алмасу, жауапты әрекет ету. Сыныпта пайымдауды (дұрыс немесе дұрыс емес) білдірмеу, бағалау шешімдерін тоқтату маңызды.</p> <p>Жасаған ісіңіз сізге ұнайды ма? Қандай әсер қалды? Сіз өзіңізді қалай сезіндіңіз?</p>	<p><i>2 кезең. Сипаттау</i></p> <p><u>Сұрақтардың мақсаты:</u> не болғанын нақты тұжырымдау, қызмет элементтерін одан әрі талдау үшін маңыздыларды бөліп көрсету</p> <p>1) Не болды? Сыныптас (-тар) дәл не айтты немесе не жасады / жасамады? Ол (-ар) мұны қалай жасады?</p> <p>2) Мұғалім сынып байқай алмаған өз бақылауларымен бөліседі</p>
<p><i>3 кезең. Қорытындылар</i></p> <p><u>Сұрақтар мақсаты:</u> инсайттар алу</p> <p>1) Сіз не нәрсеге үйрендіңіз? Қандай қорытынды жасадыңыз? Қандай әрекеттер жұмыс істеді және сіз басқаша не істер едіңіз? Неге?</p> <p>2) Мұғалім оқушылардың пікірлеріне сүйене отырып, қосымша тұжырымдар мен түсініктермен, кері байланыспен</p>	<p><i>4 кезең. Қарапайым өмірмен келтіру</i></p> <p><u>Сұрақтар мақсаты:</u> сабақтағы шындықты қарапайым өмірмен байланыстыру</p> <p>Нақты өмірмен қандай ұқсастықтарды көресіз? Сізде осындай нақты жағдайлардың мысалдары бар ма? Айтып, бөлісіңіз</p>

бөліседі, мүмкін мұнда ол дұрыс модельді көрсетеді	
<p>5 кезең. Байланыстыру аймағын кеңейту</p> <p><u>Сұрақтар мақсаты:</u> сабақта шындықты қарапайым өмірмен байланыстыру аймағын кеңейту</p> <p>Ал егер ...? Егер ... болса, онда оқиғалар қалай өрбіген болар еді?</p>	<p>6 кезең. Келесі жолы</p> <p><u>Сұрақтар мақсаты:</u> Болашаққа көпір салу, алынған инсайттарды практикада қолдану жоспарын құру</p> <p>Осының бәрін ескере отырып, сіз не істер едіңіз және нені өзгертесіз? Сіз қандай сұрақтар қоясыз? Егер мұны тағы бір рет жасау керек болса, не айтар едіңіз?</p>

Кері байланыс

Прагматизмді оқыту мектеп пәндерін оқытудан өзгеше болғандықтан, орындалған тапсырмаларды бағалаудың орнына, белгілі бір әрекетті орындағаннан кейін оқушыларға кері байланыс берген жөн.

Кері байланыс келесілер үшін қажет:

- өзара әрекеттесу кезінде олар не сезінгенін оқушыларға еске түсіріңіз;
- оларға өз көзқарастарын және басқа адамдардың көзқарастарын көруге және салыстыруға көмектесу;
- оларды өзгеруіне, мінез-құлықты немесе процестерді жақсартуға бағыттаңыз;
- оларды сол арқылы үйрету.

Сонымен қатар, кері байланыс нақты, бағалаусыз, сынсыз, қысқаша, тәжірибе туралы, қарым-қатынас және олардың дамуы туралы, «осында және қазір» оқушылардың мінез-құлқы немесе іс-әрекеті туралы, қажеттіліктер, перспективалар, өзгерістер туралы, тек оқушылар дайын болған жағдайда ғана берілуі керек.

Кері байланыс алу кезінде сіз оқушыдан оны талап етпей, тек сұрап жатқаныңызды ұмытпаңыз, сіз кері байланысты қандай болса да қабылдауыңыз керек, ұрыспаңыз, ақтамаңыз, оған алғыс айтыңыз, егер айтқаны жеткілікті деп ойласаңыз, оқушыны тоқтату қажет екенін есте сақтаңыз.

Кері байланыс кезінде «Мен-концепт» (өзі туралы және ішіндегі ойын айту) тұжырымдамасын қолдануыңыз керек. Кері байланыс сын мен айыптау емес, мәжбүрлеуге жатпайтын қарым-қатынасқа жатады.

Кері байланыс жинау үшін келесі алгоритмді пайдалануға болады:

1. Рахмет айту, қолдау жасау, байланыс орнату.
2. Сезімдер, эмоциялар туралы сұрау.
3. Оң нәтижелер туралы сұрау (не тиімді жасалды).
4. Мүмкін болатын жақсартулар туралы сұрау (не жақсартуға болады).
5. Жауаптар үшін рахмет айту, сұрақ қою және кері байланыс алуға дайын болу.

6. Қай әрекет дұрыс қабылданғаны туралы айту (әрекет деңгейі).

7. Қай әрекет жақсы жұмыс істеп, қабылдануы мүмкін екендігі туралы айту (әрекет деңгейі).

8. Барлығы түсінікті болғанын нақтылау және сұрақтар қоюды ұсыну.

9. Өзін-өзі дамыту саласындағы келесі жасалатын әрекеттер туралы сұрау.

10. Дамыту әрекеттерін ұсыну, одан әрі дамуды қолдау.

Коучингілік сұрақтар

Рефлексия кезінде келесілерді жасауға тырысыңыз:

- оқушыларды шабыттандыру (олар «Мен нені қалаймын?» деген сұрақтар қою үшін);

- оларды алған білімдерін өмірлеріне қалай енгізуге болатындығы туралы ойлануға мәжбүр ету (олар «Мен бұған қалай қол жеткізе аламын?» деген сұрақтар қою үшін);

- олар сіз талқылайтын сұрақтар неге маңызды екендігі туралы ойлануы керек (олар «Мен үшін бұл неге маңызды?» деген сұрақтар қою үшін);

- оқушылар өздерінің жеткен жетістіктерін қалай түсінетінін ұғыну керек («мен нәтижеге қол жеткізгенімді қалай түсінемін?» деген сұрақтар қою үшін).

Төменде оқушыларды жоғарыда айтылғандардың бәрін білуге итермелейтін сұрақтардың нұсқалары берілген:

- Мұны қалай жасауға болады деп ойлайсыз?
- Тағы қандай нұсқа бар?
- Болмай қалса не жасау керек?
- Жағдай өзгерді деп елестетіп көріңіз, әрі қарай не істейсіз?
- Неліктен бұл сіз үшін маңызды?
- Сіз қандай тәуекелдерге тап болуыңыз мүмкін?
- Сізді еш нәрсе шектемейді, бұл мәселені қалай шешесіз? Қазір осылардың ішінен не қолдануға болады?
- Неліктен бұл нұсқа жұмыс істейді?
- Сіз қазір қайдасыз? Сіз қайда болғыңыз келеді?
- Сізге қандай көмек қажет?

Төмендегі тізімде көрсетілмеген маңызды үш сұрақты жазыңыз:

Есеп беру нысаны

Прагматизм сабақтарын жақсы жоспарлау үшін төмендегі сабақты өткізгеннен кейін есеп формасын қолдануды ұсынамыз. Өткізілген сабақ туралы есеп берудің бұл нысаны жұмыс нәтижелерін қорытындылауға, бағалауға және талдауға мүмкіндік береді.

8-кесте. Есеп беру нысаны

Сабақ атауы, өткізу мерзімі, сынып

<i>Сіздің жалпы сабақ туралы әсеріңіз</i>	<i>Сіз қойған мақсаттар мен міндеттерге қаншалықты қол жеткіздіңіз?</i>
<i>Бастапқы жоспарларға қандай өзгерістер (орны, әдістері, тәсілдері, бағдарламалары және т. б.) енгізілді? Бұл немен байланысты болды?</i>	
<i>Сабақтың ең күшті, сәтті элементтері қандай болды?</i>	<i>Сіз сабақта нені өзгертіп, жақартар едіңіз?</i>
<p><i>Сабақ барысында қандай негізгі нәтижелерге қол жеткіздіңіз? Бесеуін тізіп жазыңыз</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. 4. 5. 	
<i>Оқушылар сабақтан не алды? Сіздің ойыңызша, алған білімдері олардың өміріне қандай өзгерістер әкелді?</i>	
<i>Оқушылар сабақты қалай бағалады?</i>	
<i>Сабақтың ең жарқын сәттерін тізіп жазыңыз</i>	<i>Мұғалім ретінде сабақ барысында нені үйрендіңіз?</i>
<i>Сабақты дайындау және өткізу кезінде әзірленген / қолданылған материалдар туралы айтып беріңіз</i>	

Тапсырма

Оқушыларға жыл соңына дейін аяқталуы керек бір маңызды істі анықтауға тапсырма беріңіз. Содан кейін олар осы іске дайындалу үшін бес қадамнан тұратын жоспар құруы керек, бұл қадамдар қашан орындалуы керек уақытысын белгілейді.

1. ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ

Оқушылар бірдеңе жасамас бұрын, жана әрекеттердің олардың өмірімен қалай байланысты екенін түсіну керек. Сондықтан біз талқылайтын әдістердің бірінші тобы өзін-өзі тануға арналады. Осы блокта келтірілген тәжірибелер оқушыларға осы әлемде өз орнын табуға, болашақта не істегісі келетінін және неге бұл оларға маңызды екенін түсінуге көмектеседі.

Әр түрлі жастағы балалардың әр түрлі қызығушылықтары мен жас ерекшеліктері бар екенін түсіну керек. Оқытуды мүмкіндігінше тиімді ету үшін балалардың қалауына, атап айтқанда, олардың қазіргі мүдделеріне сәйкес келетін мысалдар келтіруге сүйену керек.

5-6-шы сыныптар – балаларды шытырман оқиғалар, фантастика, детективтер, мистика - оқиғаларға толы ойын-сауық сюжеті қызықтырады. Олар сонымен қатар құрдастары туралы және жануарлар мен табиғат туралы білгенді ұнатады. Бұл жаста олар естіген және оқыған барлық нәрсеге жеке көзқарасын қалыптастырады.

7-8-шы сыныптар - балалардың өмірлік тәжірибесі кеңейіп, тереңдей түседі, олар танымал адамдардың өмірбаянымен танысуға қызығушылық танытады. Енді оларды жасөспірімдер үшін өзекті мәселелерді көтеретін адамгершілік-этикалық сұрақтар толғандырады. Олар естігендерін және оқығандарын жеке қабылдау негізінде түсіндіруді үйренеді.

9-шы сынып - бұл жаста жасөспірімдер өздерінің болашақтары туралы ойлана бастайды, болашақ мамандығына назар аудара отырып, жеке қызығушылықтарын дамытады.

10-11-шы сыныптар - бұл жаста жасөспірімдер тарихи процеске еніп, өздерін қоғамның өкілдері ретінде қарастыра бастайды, басқа адамдарды белгілі бір тарихи немесе әлеуметтік шындыққа деген көзқарастарына қарай бағалайды.

Мұғалім бола отырып, сіз әр түрлі жастағы мектеп оқушыларының даму ерекшеліктерін жақсы білетіндігіңізге сенімдіміз. Біздің мақсатымыз әр түрлі жастағы оқушылар әлемнің әр түрлі бейнесін қалыптастыратынын еске салу болды. Төменде келтірілген тәжірибелер әмбебап болып табылады, дегенмен сіз жұмыс істейтін оқушылардың жас ерекшеліктеріне назар аудара отырып, оларды қолдана білу керек (сонымен қатар қысқартуға немесе кеңейтуге болады).

№ 1 тәжірибе. Сізде бар нәрсе сіздің не істейтініңізге және кім екеніңізге байланысты екенін түсініңіз

Көбінесе адамдар мақсаттарды жүзеге асыру үшін алдымен қандай да бір таланттарға, ерекше қабілеттерге немесе белгілі бір ақшаға ие болу керек деп ойлайды. Міне, сонда ғана олар жасағысы келетін нәрсені жасап және болғысы келетін армандаған адамына жете алуы мүмкін. Алайда, бұл мүлдем дұрыс емес. Адам үшін ең бастысы – «ие болу» немесе «жасау» емес, «болу» болып табылады. Байлар мен кедейлердің басты айырмашылығы да дәл осында: ақша көлемінде емес, тиісті дүниетанымда және әлемді қабылдау әдісінде. Байлар молшылықты көреді және мүмкіндіктерді байқайды, ал кедейлер көзге көрінетін мүмкіндіктерді көре алмайды. Банкрот болса да, бай адам бәрін қайтадан тауып, одан да бай бола алады, өйткені ол өзінің қателіктері мен сәтсіздіктерінен сабақ алады, ал кедей адам, егер ол ойлау тәсілін өзгертпесе, кедей болып қалады.

Әрине, оқушылардың көбісі болашақта жақсы жұмыс істегісі келеді, немесе қазір жақсы телефон немесе ноутбук алғысы келеді. Қалаған нәрсеге ие болу үшін мақсатқа жету үшін белгілі бір әрекеттерді орындау керек (мысалы, телефон сатып алу туралы айтатын болсақ, қалай ақша табуға болатындығын түсіну – жазда жергілікті кафеде, машина жуу бекетінде қосымша ақша табу, балаларға ағылшын тілінен сабақ беру және т.б., мүмкін қалтадағы ақшаның бір бөлігін кейінге қалдыру). Бір нәрсе істеу үшін сізде дағдылар болуы керек (ал біздің мысалда – барып, жұмыс сұрауға қорықпау, ағылшын тілін білу немесе жұмсалған шығындарды бақылап, үнемдеуге үйрену). Бірақ адам дағдыларды қолдана алуы үшін, ол не үшін маңызды екенін түсінуі керек (мысалы, мен жаңа телефон арқылы онлайн курстардан өтіп, суретке түсіруді үйренгім келеді, ата-анадан ақша сұрағым келмейді, өзім ақша тапқым келеді). Адамның құндылықтары оның кім екендігінен («Мен өз мақсатыма жететін тәуелсіз адаммын») және оның миссиясы қандай («Мен қазір отбасыма көмектесемін және болашақта да жақсы өмір сүруге жағдай жасағым келеді») екендігінен көрінеді.

Сонымен, бір нәрсеге ие болу үшін алдымен 1) мақсаттың қандай екенін анықтау керек, содан кейін 2) оған жету үшін не істеу керек, 3) оны жасау үшін қандай дағдылар қажет екенін анықтау керек, 4) «болу» үшін, қажет нәрсені «жасау» үшін қандай адам «болу» керек. Сонымен, мақсатқа жету үшін өзіңізді өзгерте бастауыңыз керек.

Төмендегі схеманы нейролингвистикалық бағдарламалау жүйесін (НЛП) алғашқы әзірлеушілердің бірі, тәлімгер, кеңесші, тақырыптық кітаптар мен мақалалардың авторы Роберт Дилтс пирамидасында ұсынған.

Миссия	Кім үшін? Бұл кімге маңызды?	БОЛУ
Мен	Мен кімін?	

Құндылықтар	Неге бұл маңызды?	
Дағдылар	Қалай? Қалайша?	
Әрекеттер	Не жасау керек?	ЖАСАУ
Қоршаған орта	Қайда? Қашан? Кіммен?	ИЕ БОЛУ

11-сурет. Роберт Дилтс пирамидасы

Қорытынды:

Оқушылардың кім болғысы келетінін түсіну прагматикалық, өйткені:

- 1) тек осылай ғана олар өздерінің әдеттері мен стереотиптерін өзгерте алады, олар әрекет ете бастайды және өздері қалаған нәрсені алады;
- 2) осылайша олар өз мақсаттарына жету үшін қандай дағдыларға ие болу керектігін анықтай алады;
- 3) осылайша олар өз мақсаттарына жету үшін қандай әрекеттер жасау керектігін анықтай алады.

Тапсырма

1. Оқушылар бір парақ қағаз алып, оны үш тік бағанға бөлуі керек.
2. Жоғарғы жағында олар: сол жақта — «болу», ортаңғы бағанда — «жасау» және оң жақта — «ие болу» деп жазуы керек.
3. Енді олар өмірде қалаған және армандайтын барлық нәрсені оң жақ бағанға жазуы керек: жайлы үй, автомобиль, саяхат, білім, денсаулық, көптеген достар және т. б.
4. Ортаңғы бағанда олар қалаған барлық артықшылықтарды алу үшін орындалуы керек барлық әрекеттерді жазып алуы керек.
5. Енді сол жақта олар орта бағандағы әрекеттерді орындай алатындай және қалағанның бәрін таба алатындай кім (не) болуы керек екенін жазуы керек.

№ 2 тәжірибе. Сізді шабыттандыратын нәрсені жасаңыз

«Сіз тек жақсы көретін нәрсені жасаңыз Бұл сізді міндетті түрде сәттілікке жетелейді! Күн сайын таңертең мен айнаға қарап: «егер бүгін менің өмірімнің соңғы күні болса, мен бүгін жасаған ісіммен айналысатын ба едім? деп сұрайтынмын. Егер жауап бірнеше күн қатарынан «жоқ» болса, онда мен бір нәрсені өзгертуім керек». Стив Джобс, Apple негізін қалаушы

Жапондық «икигай» ұғымы бар, оны «өмірге мән беретін, бізді әр күні таңертең қуанышпен оянуға мәжбүр ететін нәрсе» деп түсіндіруге болады.

Басқаша айтқанда, икигай - бұл біздің өмірімізге қуаныш әкелетін ісімізді, басты қызығушылығымызды анықтау.

Өмірге деген қызығушылық, өз ісін дереу бастауға және оны ең жақсы жолмен орындауға деген ұмтылыс, адамдарға өзінің қажет екенін сезінуге, қанағаттану сезімін және өмірдің мағынасын береді.

Өздерінің икигайларын білетін адамдар депрессияға ұшырамайды, олар өмірге оптимистік көзқарасты сақтайды және деструктивті әдеттерге бейім емес. Сондықтан ұзақ және мағыналы өмір сүргісі келетін әр адам үшін таңертең тұруға себеп табу өте маңызды.

Біз икигайды неғұрлым тезірек іздей бастасақ, соғұрлым тезірек өз өмірімізден тыныштық пен қанағат сезіне бастаймыз.

Жетістіктер. Оқушылар өз өміріндегі қандай жетістіктерді ең құнды деп санайды?

Білім. Олардың ерекше білімі мен дағдылары қандай? Қай салада олар өздерін маман деп санайды?

Сезім. Егер оқушылар бақыт тапқысы келсе, онда олар жақсы көретін нәрсемен айналысуы керек. Егер жүрекке қуаныш әкелмесе, икигайды іскерлік жетістіктер онша ойландырмайды. Осыған бірінші кезекте назар аудару керек.

Өзін-өзі бағалау. Оқушылар өз армандарында кім болғысы келеді? Мұғалімдер, заңгерлер, ата-аналар, ғалымдар, кітап шығарушылар, фермерлер? Мүмкін, олардың өз болашағын бағалауы олардың барлық күш-жігерін бағыттауға көмектесетін құрал бола алатын шығар.

Жеке тұлға. Әлемде бірдей адамдар жоқ, әр түрлі адамдарға әр қилы жұмыс түрлері сәйкес келеді. Өзінің жеке тұлғалық типін біле тұра, оқушылар неге кейбір сабақтар оларға ұнайтынын, ал басқа сабақтарға құмары жоқ екенін түсінеді.

Сіз өз икигайыңызды іздеу үшін арнайы картаны пайдалана аласыз, ол біздің басты ісіміз біз қалаған нәрсенің қиылысында орналасқанын және қайсысы жақын екенін көрсетеді.

1-сурет. Икигай картасы

«Сен ұнататын нәрсеңді табуың тиіс. Сүйікті адамыңды табу секілді өзіңнің сүйікті жұмысыңды табу қажет. Жұмыс сенің өміріңнің көп бөлігін алады және жұмыстан қанағат алудың жалғыз жолы — ол оны керемет орындау. Ал жұмысты керемет орындаудың жалғыз жолы - ол оны жақсы

көру. Егер сен өзінің сүйікті ісіңді әлі таппасаң, оны іздеуді жалғастыр. Оны таппағаныңа, іздеуді тоқтатпа. Жүрекке жақын болса, іздеген нәрсені тапқаныңды бірден түсінесің. Кез-келген басқа қарым-қатынастардағыдай, сенің жұмысқа деген құлшынысың уақыт өте келе арта бастайды. Сонымен, іздеп таппағаныңа тынышталма». Стив Джобс

Қорытынды:

Бізді шабыттандырмайтын нәрселермен айналысу прагматикалық емес, өйткені:

- 1) бұл қанағат әкелмейді;
- 2) өсуге және дамуға ешқандай себеп жоқ;
- 3) бұл қанағатсыздыққа және тіпті депрессияға әкеледі;
- 4) өзін-өзі бағалау сезімі жоқ;
- 5) сен басқа біреудің өмірімен өмір сүретін сияқтысың.

Тапсырма

Оқушыларға тапсырма беріңіз:

1. Бір парақ қағаз алып және олар шынымен мақтан тұтатын 3 ісін жазсын. Бұл олардың икигайын табудың жақсы бастауы болуы мүмкін.

2. Олар қуана айтатын, сол туралы әдебиеттерді оқитын, бос уақытында сайттарға кіретін 3 тақырыпты және басқалар олардан кеңес сұрайтын 3 тақырыпты жазуы тиіс.

3. Жасаған ісіне тіпті ақша төленбесе де, баға қойылмаса да олар жасай алатын 3 ісін жазсын

4. «Сіз өскенде кім болғыңыз келеді?» сұрағына 3 жауап жазсын.

5. Жауаптарды салыстырыңыз және жиі қайталанатындарды қараңыз. Бұл олардың икигайы болуы мүмкін.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	3
1 Кейс технологиясын қолданудың халықаралық және отандық тәжірибесі	5
2 Тәрбие процесінде кейс технологиясының рөлі	18
3 Тәрбие процесінде кейс технологиясын қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар	40
Қорытынды	184
Пайдаланған әдебиеттер тізімі	186
Қосымша	190

Тәрбие процесінде кейс технологиясын қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар

Басуға 03.05.2023 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 25.